

Er zal altijd wel iets over geschreven worden

DE ONTWIKKELINGEN BINNEN DE EVALUATIES IN RECENSIES AAN
DE HAND VAN HET PROZAWERK VAN REMCO CAMPERT

JANTINE BOSWIJK

STUDENTNUMMER: 4373782

MASTERSCRIPTIE LITERAIR BEDRIJF

BEGELEIDER: PROF. DR. J.H.TH. JOOSTEN

DATUM: 09-02-2017

Abstract

The aim of this thesis is to identify the differences and similarities in reviews that are written about several books of Remco Campert throughout the years (from 1961-2013).

In the first part the theoretical background is described, followed by the study of different research methods. The research method which is finally used for this thesis, is the method drafted by E.A. op de Beek (2013). Data for this study were collected at digital databases as well as at the National Library of the Netherlands. This resulted in a total number of 79 reviews. After close-reading and analyzing those reviews, the research results were put into schedules. The outcome of comparing these schedules with each other led to the results of this thesis. These results show that the differences and similarities that are found, are not attributable to a specific period or the conception of literature of critics. The differences and similarities in the reviews about the books by Remco Campert can be attributed to the content of the individual books.

Inhoudsopgave

1. INLEIDING	4
1.1 INTRODUCTIE ONDERWERP	4
1.2 REMCO CAMPERT	5
1.3 ONDERZOEKSVRAAG.....	6
1.4 EERDER ONDERZOEK.....	7
1.4.1 <i>Onderzoek naar literaire kritiek</i>	7
1.4.2 <i>Onderzoek naar Remco Campert</i>	9
1.5 CORPUS EN WERKWIJZE	10
1.6 HOOFDSTUKINDELING.....	11
1.7 HYPOTHESE	12
1.8 MOTIVATIE EN BELANG	13
2. LITERAIRE KRITIEK	15
2.1 GESCHIEDENIS VAN DE DAG- EN WEEKBLADKRITIEK	15
2.2 LITERAIRE KRITIEK VANAF 1960.....	17
2.2.1 <i>Veranderingen in soort en aantal recensies</i>	19
2.3 HEDENDAAGSE LITERAIRE KRITIEK	20
3. THEORETISCH KADER	22
3.1 BENADERINGSWIJZEN VOOR BESTUDERING VAN LITERAIRE KRITIEK	22
3.2 MODELLEN VOOR ONDERZOEK NAAR LITERAIRE KRITIEK	23
3.2.1 <i>J.J.A. Mooij</i>	23
3.2.2 <i>H.T. Boonstra</i>	25
3.2.3 <i>O. Praamstra</i>	29
3.3 MODEL VOOR DIT ONDERZOEK	31
4. ANALYSEMETHODE	34
4.1 METHODE	34
4.2 MODEL	35
4.3 MATERIAAL	45
4.4 WERKWIJZE	46
5. TOEPASSING VAN DE METHODE	48
6. RESULTATEN	53
6.1 CORPUSGEGEVENS	53
6.2 <i>HET LEVEN IS VURRUKKULLUK</i> (1961)	55
6.3 <i>HOE IK MIJN VERJAARDAG VIERDE</i> (1969).....	58
6.4 <i>WIE DOET DE KONINGIN</i> (1984).....	60
6.5 <i>EEN LIEFDE IN PARIJS</i>	63
6.6 <i>HÔTEL DU NORD</i> (2013)	66
6.7 CONCLUSIE	68
7. CONCLUSIE	77
7.1 SAMENVATTING	77
7.2 RESULTATEN EN CONCLUSIE	78
7.3 VERGELIJKING ONDERZOEK OP DE BEEK	81
7.4 DISCUSSIE EN VERVOLGONDERZOEK	84
LITERATUUR	86
BIJLAGE 1. VOORBEELDRECENSIE	88
BIJLAGE 2. BIBLIOGRAFIE VAN DAG- EN WEEKBLADEN.	90

1. Inleiding

1.1 Introductie onderwerp

Een boek kan op twee manieren bij nieuwe lezers onder de aandacht gebracht worden, namelijk via betaalde en onbetaalde promotie. Betaalde promotie betreft bijvoorbeeld het maken van reclame via posters op een strategische locatie of het plaatsen van een advertentie in een dag- of weekblad.¹ Deze vormen van promotie zijn kostbaar, hetgeen inhoudt dat deze niet voor elk boek gebruikt kunnen worden.

Er zijn ook mogelijkheden om een boek onder de aandacht te brengen zonder dat hiervoor betaald hoeft te worden. Vormen van onbetaalde promotie zijn bijvoorbeeld het optreden van een auteur in televisie- en radioprogramma's of het geven van lezingen in bibliotheken. Gratis reclame via recensies in dag- of weekbladen is ook zeer effectief.² Middels deze recensies worden nieuwe boeken onder de aandacht gebracht bij een grote en gevarieerde groep toekomstige lezers zonder dat daar een financiële vergoeding tegenover staat.

Op deze laatste vorm van promotie, de literaire kritiek, zal ik mij in dit onderzoek richten. Omdat deze term niet eenduidig is, is ervoor gekozen in dit onderzoek gebruik te maken van de definitie die Joosten (2008) aan dit begrip toekent:

Literaire kritiek: de verzameling teksten waarin, zonder van buitenaf opgelegd eindoordeel, subjectief, en op schrift – of anderszins geboekstaafd en publiek raadpleegbaar – recentelijk verschenen publicaties zijn becommentarieerd die in aanmerking komen voor het predikaat 'literair'.³

Omdat in dit onderzoek slechts gebruik gemaakt zal worden van het oeuvre van een auteur, die reeds vele literaire prijzen heeft gewonnen en daarom naar mijn mening in aanmerking komt voor het predikaat literair, wordt hier niet verder ingegaan op de discussie over wat het begrip literair inhoudt.

Literaire kritiek kan onderverdeeld worden in wetenschappelijke, essayistische en journalistieke literaire kritiek.⁴ In dit onderzoek wordt enkel stilgestaan bij de journalistieke literaire kritiek. Dat wil zeggen, de literaire kritiek die is geschreven door een

---

¹ Leeflang (2003): 452.

² Leeflang (2003): 64.

³ Joosten (2008): 176.

⁴ Op de Beek (2013): 26.

journalist/recensent en vervolgens is verschenen in een dag- of weekblad. Voor deze vorm van kritiek is gekozen omdat deze goed meetbaar is en omdat er methodes zijn om deze kritieken inzichtelijk te maken.

Aanvankelijk werden journalistieke literaire kritieken (in dit onderzoek ook als literaire kritiek of recensie aangeduid) voornamelijk gepubliceerd in literaire tijdschriften, maar vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw verschenen deze ook in de landelijke en regionale dagbladen. Literaire recensies werden door een steeds groter publiek gewaardeerd, deze kregen daardoor ook meer ruimte in de kranten.

Dit onderzoek staat in het teken van de ontwikkelingen die zich in de literaire recensies in de loop der jaren hebben voorgedaan. Om de verschillen goed inzichtelijk te maken wordt gebruikt gemaakt van het oeuvre van een auteur. Op deze manier kunnen ontwikkelingen in de literaire kritiek in kaart gebracht worden die gedurende een bepaalde periode tot stand zijn gekomen als gevolg van bijvoorbeeld maatschappelijke invloeden of door veranderingen die de tijd met zich meebrengt. Ik heb voor dit onderzoek een auteur gekozen met een lange loopbaan met goed meetbare peiljaren, namelijk Remco Campert.

1.2 Remco Campert

Een auteur die over het algemeen niet verlegen zit om kritieken over zijn werk is Remco Campert (1929). Op jonge leeftijd leerde hij Rudy Kousbroek kennen, met wie hij in 1950 het experimentele tijdschrift *Braak* oprichtte. Mede door dit tijdschrift kwam Campert in aanraking met andere dichters uit die periode, zoals Lucebert, Simon Vinkenoog en Hugo Claus. Deze jonge groep nieuwe dichters, gingen zeer experimentele poëzie schrijven die niet gebonden was aan regels. Zij zouden later bekend worden als de Vijftigers.

In 1951 debuteerde Campert als dichter met de bundel *Vogels vliegen toch*. Deze bundel was weliswaar experimenteel, maar niet op dezelfde manier als die van zijn tijdgenoten.⁵ Het experimentele in Camperts werk zat hem voornamelijk in de manier waarop hij de taal gebruikte om zijn thema's uit te werken. Hij wordt daarom ook wel aangeduid als gematigde Vijftiger.⁶ Naast poëzie schreef Campert reclameteksten en maakte

---

⁵ Van Bork (2002).

⁶ Van Bork (2002).

hij vertalingen. Ook was hij actief in redacties van verschillende literaire tijdschriften. Als romanschrijver debuteert Campert in 1961 met het boek *Het leven is vurrukkulluk*.⁷

Het werk van Campert was door de jaren heen geliefd bij een zeer breed publiek. Niet alleen de gewone lezer, maar ook de literaire critici waren vaak lovend over zijn werk. Campert is voor zijn werk dan ook een aantal keer bekroond met belangrijke literaire prijzen, zoals de Jan Campertprijs (1956), de P.C. Hooftprijs (1976), de Gouden Ganzenvaar (2011) en de Prijs der Nederlandse Letteren (2015).

Sinds zijn debuut in 1951 zijn van Campert al meer dan tachtig prozawerken en veertig poëziebundels verschenen, waarin verschillende stijlen worden gehanteerd en stromingen worden aangehangen. Dankzij het grote aantal werken, de verschillende stijlen en zijn lange loopbaan vormen de werken van Campert een goede basis voor dit onderzoek. Zijn oeuvre maakt het mogelijk om ontwikkelingen in de evaluaties over een lange periode in kaart te brengen.

1.3 Onderzoeksvraag

In de paragrafen hiervoor werd kort stilgestaan bij respectievelijk de literaire recensie en de auteur Remco Campert. Dit onderzoek heeft betrekking op ontwikkelingen die zich gedurende bepaalde periode hebben voorgedaan binnen evaluaties in de literaire kritiek ten aanzien van het werk van Remco Campert. De onderzoeksvraag luidt als volgt: Wat zijn, met het oog op ontwikkelingen binnen de maatschappij en in de literaire kritiek, binnen de periode 1961-2013 de belangrijkste aantoonbare verschillen tussen de geëvalueerde aspecten en eigenschappen in de recensies over Remco Campert en hoe zijn deze verschillen te typeren?

Deze onderzoeksvraag wordt beantwoord met behulp van de volgende deelvragen:

1. Welke aspecten uit het werk van Remco Campert worden geëvalueerd in de dag- en weekbladen?
2. Welke eigenschappen worden in de betreffende recensies aan de geëvalueerde aspecten toegekend?
3. Welke verschillen en overeenkomsten tussen de gekozen peiljaren vallen op in antwoord op vraag (1.) en (2.)?

---

⁷ Van Bork (2002).

1.4 Eerder onderzoek

In deze paragraaf worden eerdere onderzoeken besproken ten aanzien van het onderwerp van dit onderzoek. Het gaat in dit geval om onderzoeken met een vergelijkbaar onderzoeksobject, zoals de literaire kritiek. Ook onderzoeken naar analysemethodes die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van het onderzoeksmodel voor dit onderzoek komen aan de orde. Vervolgens wordt eerder onderzoek naar het werk van Remco Campert kort uiteengezet.

1.4.1 Onderzoek naar literaire kritiek

Er zijn in de loop der jaren meerdere onderzoeken gedaan naar de literaire kritiek in Nederland. Deze onderzoeken gaan over de meest uiteenlopende thema's binnen de literatuurkritiek, zoals bijvoorbeeld een onderzoek van Susanne Janssen (1994) naar de invloed van literaire kritiek op debutanten, of een onderzoek naar de selectiecriteria van negentiende-eeuwse literaire kritiek in tijdschriften van José de Kruif (2001). Deze onderzoeken zijn voor het onderzoek naar Remco Campert echter niet relevant. Daarom beperk ik mij tot het bespreken van de twee onderzoeken naar literaire kritiek die het meest relevant zijn voor mijn onderzoek en zeer recent zijn.

Een van deze onderzoeken is het promotieonderzoek van E.A. op de Beek uit 2013. Haar onderzoek betreft het in kaart brengen van de evaluatieve uitspraken in recensies. Zij doet dit aan de hand van een systematische analyse van een zo groot mogelijk recensiecorpus.⁸ Het doel van dit onderzoek is een aanvulling te kunnen bieden op het huidige beeld van de literaire kritiek.⁹ Het gaat hier om het nuanceren van veranderingen in de literaire kritiek in relatie tot de literatuurgeschiedenis. Op de Beek wil met dit onderzoek de verschuivingen binnen de evaluaties in de literaire kritiek in kaart brengen, zodat een beeld geschetst kan worden van de aspecten en eigenschappen die in recensies veel gebruikt worden.¹⁰ Voor haar onderzoek gebruikt Op de Beek recensies uit vijf verschillende dagbladen, uit zes peiljaren.

Ongeveer tegelijkertijd met Op de Beek deed ook Y.F.M. Linders promotieonderzoek naar literaire kritiek. Haar onderzoek staat voornamelijk in het teken van een nieuw analyse-

---

⁸ Op de Beek (2013): 18.

⁹ Op de Beek (2013): 18.

¹⁰ Op de Beek (2013): 20.

instrument dat zij samen met Op de Beek heeft opgesteld. Aan de hand van een groot pilotonderzoek, wordt dit model getoetst. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van alle recensies over Nederlandstalige fictie in vijf dagbladen over zes peiljaren.¹¹ Het doel van dit onderzoek is om uitspraken te kunnen doen over ontwikkelingen binnen de recensies in de onderzoeksperiode en om mogelijke verbanden te kunnen leggen tussen de veranderingen en ontwikkelingen.

Deze beide onderzoeken zijn voor mijn onderzoek relevant omdat ik een vergelijkbaar zal doen als Op de Beek en gebruik zal maken van het analyse-instrument dat zij samen met Linders heeft opgesteld.

Aan het model van Linders en Op de Beek zijn meerdere modellen voorafgegaan. Diverse onderzoekers hebben zich verdiept in het beoordelen en analyseren van literaire kritieken. Het doel hiervan was het achterhalen van de literatuuropvattingen van de critici. Het waren onder andere J.J.A. Mooij (1973), H.T. Boonstra (1979) en O. Praamstra (1984) die een poging deden tot het opstellen van een model om literaire kritieken te kunnen analyseren. Het meest recente model met betrekking tot het onderzoek van literaire kritieken is afkomstig van Y.F.M. Linders en E.A. Op de Beek (2009).

Mooij was de eerste die een indeling maakte voor het analyseren van literaire kritieken. Hij maakte een model om verschillende argumenten in groepen in te delen. Het model dat Mooij heeft opgesteld had tot doel om literaturopvattingen van critici te kunnen achterhalen. Het was echter niet voldoende uitgewerkt om tot het gewenste resultaat te komen.

Omdat er toch behoefte was aan een model voor het reconstrueren van literaturopvattingen werd het model van Mooij verder uitgewerkt door Boonstra. Zij bedacht een andere manier om het model in te delen waardoor het mogelijk werd om de literaturopvattingen van de individuele criticus te achterhalen. Zij maakt in haar model onderscheid tussen hoofd- en subcategorieën.

Omdat ook het model van Boonstra niet toereikend genoeg bleek, kwam Praamstra met een voorstel voor weer een nieuw model. Praamstra vond dat het model van Boonstra niet voldoende historisch onderbouwd was, en was van mening dat er niet alleen gekeken

---

¹¹ Linders (2014): 29.

moest worden naar de waarderende uitspraken in een recensie, maar dat alle uitspraken die in de recensie gedaan worden bijdragen aan de literatuuropvatting van de criticus. Het model van Boonstra werd uitgebreid zodat alle uitspraken bij de analyse betrokken konden worden.

Dit schema was volgens Linders en Op de Beek echter te uitgebreid. Ook waren zij het niet eens met de indelingen van sub- en hoofdgroepen. Daarom hebben zij in 2009 een nieuw model opgesteld, waarbij alle argumenten aan elke waarderende uitspraak gekoppeld konden worden. Dit leverde een overzichtelijk model op. Een uitgebreide bespreking van de onderzoeksmodellen komt terug in hoofdstuk 3.

1.4.2 Onderzoek naar Remco Campert

Hoewel Remco Campert in de literaire wereld een begrip is, is er betrekkelijk weinig wetenschappelijk onderzoek naar hem gedaan. “[...] over belangstelling van kritiek en journalistiek heeft hij zeker niet te klagen. Maar de academische aandacht voor zijn poëzie is minder dan die van zijn generatiegenoten. Geen proefschriften, geen bundels met studies om maar wat te noemen.”¹²

Volgens Ad Zuiderent (2011) komt dit door het feit dat de poëzie van Campert niet ingewikkeld genoeg is en daardoor moeilijk te definiëren. Ook zijn proza staat bekend als zeer toegankelijk. Hierdoor zou het voor academici minder aantrekkelijk zijn om te onderzoeken. Ad Zuiderent publiceerde hierover in 2011 een artikel in het jaarboek van de Jan Campert-stichting. Ander onderzoek dat betrekking heeft op de poëzie van Campert zijn onder andere een onderzoek van Harry Scholten, *'t is vol schatten hier* (1986), waarin hij een analyse heeft gemaakt van de poëzie uit de bundel *Scenes in Hotel Morandi* en een artikel van Kees Fens (1997) waarin hij nader ingaat op de laatste gedichten van Campert voor Bert Schierbeek en Lucebert. Deze onderzoeken zijn echter voor mijn onderzoek niet van belang.

Een van de eerdere onderzoeken had, net als dit onderzoek, betrekking op de beoordelingen van de recensenten over het werk van Campert. Het betreffende onderzoek is van J.H. de Roder uit 2011. Het doel van zijn onderzoek was te achterhalen waarom de poëzie van Campert door de critici beoordeeld wordt als eenvoudig. Hij onderzoekt onder meer of de eenvoud in de poëzie van Campert is toe te schrijven aan de ouderdomsstijl en

---

¹² Zuiderent (2011): 87.

hoe recensenten hierop reageren. De onderzoeksobjecten van het onderzoek van De Roder en dit onderzoek liggen ver uit elkaar. Om die reden zal het onderzoek naar Remco Campert dat hier gepresenteerd wordt niet voortbouwen op deze eerdere studie, maar zal het een aanvulling zijn op eerdere studies naar Remco Campert.

1.5 Corpus en werkwijze

In deze paragraaf wordt de werkwijze van dit onderzoek besproken. Allereerst komt het materiaal aan bod dat voor dit onderzoek gebruikt is. Vervolgens wordt kort uiteengezet hoe de analyse van de gekozen recensies in zijn werk gaat. Ten slotte wordt kort stilgestaan bij eventuele problemen die bij dit onderzoek kunnen voordoen.

Het oeuvre van Remco Campert is te omvangrijk om in zijn geheel binnen de beschikbare tijd bij dit onderzoek te kunnen betrekken. Daarom heb ik een selectie gemaakt. De peiljaren voor dit onderzoek zijn gekozen op basis van de hoeveelheid recensies die per boek zijn verschenen. Om een zo volledig mogelijk onderzoek te doen is het namelijk van belang dat er een relatief groot corpus onderzocht wordt. Omdat het resultaat van dit onderzoek het meest interessant is wanneer er over een ruimere periode naar de evaluaties in de recensies gekeken wordt, is gekozen voor jaartallen niet te dicht bij elkaar liggen.

Bij dit onderzoek zijn enkel recensies geanalyseerd uit dag- en weekbladen. Kritieken in literaire tijdschriften of op internet zijn niet bij dit onderzoek betrokken, omdat het onderzoekscorpus daarmee te groot zou worden. Het corpus dat voor dit onderzoek is gebruikt, bestaat uit alle recensies uit dag- en weekbladen van *Het leven is vurrukkulluk* (1961), *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969), *Wie doet de koningin* (1984), *Een liefde in Parijs* (2004) en *Hôtel du Nord* (2013).

De geselecteerde recensies worden geanalyseerd met behulp van het onderzoeksmodel van Linders en Op de Beek. Allereerst worden in deze recensies de evaluatieve uitspraken gemarkeerd. Dit zijn uitspraken waarin een recensent een oordeel geeft over een boek of een onderdeel hiervan. Vervolgens wordt beoordeeld op welke aspecten en eigenschappen van het boek deze uitspraken betrekking hebben. De combinatie van een aspect met een eigenschap heet het evaluatiedomein.

Het toekennen van de codes is niet in alle gevallen even duidelijk. Daarom wordt in hoofdstuk 5 aan de hand van een voorbeeldanalyse getoond hoe dit proces in zijn werk gaat.

Alle recensies die bij dit onderzoek zijn betrokken zijn op exact dezelfde wijze geanalyseerd. Tevens wil ik met deze voorbeeldanalyse een helder beeld scheppen over de precieze werkwijze en duidelijkheid geven over de subjectiviteit die dit onderzoek met zich meebrengt doordat er slechts een codeur bij het onderzoek is betrokken. Het maken van de keuze voor een bepaalde code is namelijk afhankelijk van de interpretatie van de codeur.

Het kan voorkomen dat in een onderzochte recensie niet direct duidelijk is waar een evaluatieve uitspraak betrekking op heeft. Er zullen afwegingen gemaakt moeten worden voor het toekennen van de code. Deze afwegingen zijn sterk afhankelijk van de interpretatie van de onderzoeker. Wanneer dit voorkomt in dit onderzoek zal in eerste instantie de tekst nog een keer grondig worden doorgenomen. Als dit niet leidt tot een resultaat, zal de tekst weggelegd worden, zodat na een korte periode waarin ander werk voor dit onderzoek wordt gedaan, met een nieuwe blik naar deze uitspraak gekeken kan worden. Een andere oplossing zou zijn om een tweede codeur in te schakelen. Helaas is dat voor dit onderzoek niet mogelijk.

Een ander aandachtspunt binnen dit onderzoek betreft het feit dat journalistieke recensies niet gebonden zijn aan strakke regels. Het staat bijvoorbeeld niet vast wat de structuur van een recensie moet zijn, of hoe lang de kritische tekst moet zijn. Ook kan het bijvoorbeeld onduidelijk zijn of een bepaalde uitspraak als waardierend beschouwd kan worden. Kortom er is geen duidelijk afgebakend kader voor de recensie. Om deze reden zijn recensies een lastig onderzoeksobject.

1.6 Hoofdstukindeling

Om tot een antwoord te komen op mijn onderzoeksvraag is het allereerst van belang om dieper in te gaan op het kader waarin dit onderzoek plaatsvindt. In hoofdstuk 2 zal kort worden ingegaan op de belangrijkste ontwikkelingen in geschiedenis van de literaire kritiek. Vervolgens worden de ontwikkelingen binnen de literaire kritiek vanaf de jaren zestig besproken. Ook wordt kort stilgestaan bij de hedendaagse literatuurkritiek. De besproken ontwikkelingen dragen bij aan de achtergrond voor de analyse van dit onderzoek.

In hoofdstuk 3 wordt dieper ingegaan op het theoretische kader dat voor dit onderzoek van belang is. Hierin zullen verschillende onderzoeksmethodes besproken worden die de afgelopen decennia een rol hebben gespeeld binnen het onderzoek naar literaire kritiek. Deze vormden tevens een belangrijke basis voor de onderzoeksmethode die

voor dit onderzoek is toegepast. In dit hoofdstuk komen onder andere de methodes aan bod van Mooij, Boonstra, Praamstra en van Linders en Op de Beek.

Vervolgens wordt de onderzoeksmethode voor dit onderzoek gepresenteerd in hoofdstuk 4. Dat is het analyse-instrument dat is opgesteld door Linders en Op de Beek. De termen die in dit model voorkomen worden hier uitvoerig besproken. Ook wordt in dit hoofdstuk stilgestaan bij de materiaalverzameling en de uiteindelijke selectie van het materiaal. Hierna volgt een beschrijving van de werkwijze voor dit onderzoek.

Om inzichtelijk te maken hoe de onderzoeksmethode in de praktijk wordt toegepast, zal in hoofdstuk 5 een voorbeeldanalyse worden gegeven. Stapsgewijs zal worden aangetoond hoe de evaluatieve uitspraken in de recensies door de codeur worden beoordeeld. Dit leidt uiteindelijk tot een schematisch overzicht van de beoordeelde uitspraken.

Vervolgens worden in hoofdstuk 6 de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. De resultaten zijn op dezelfde manier verkregen als in hoofdstuk 5 wordt beschreven. Voor elk peiljaar zijn vervolgens de resultaten in tabellen gezet, zodat de deze goed vergeleken kunnen worden.

In het laatste hoofdstuk wordt de conclusie van dit onderzoek gepresenteerd. Kort komen hier nog de verschillende onderdelen van het onderzoek aan bod. Vervolgens wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Hierop volgt een korte omschrijving van kritiekpunten op dit onderzoek. Als laatste draag ik nog enkele ideeën aan voor eventueel vervolgonderzoek.

1.7 Hypothese

Gezien de lange periode tussen het eerste en het laatste te onderzoeken werk van Campert, verwacht ik dat er aanzienlijke verschillen in de evaluaties van de geanalyseerde recensies aan het licht zullen komen. De ontwikkelingen zouden kunnen worden toegeschreven aan bijvoorbeeld maatschappelijke veranderingen die zich in de loop van de onderzoeksperiode hebben voorgedaan. Verwacht wordt bijvoorbeeld dat in de jaren zestig meer aandacht wordt besteed aan de religieuze of morele eigenschappen van een boek, omdat in deze periode nog uitlopers zichtbaar zijn van de verzuiling.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is het aantal hoogopgeleide mensen enorm toegenomen. Dit zal invloed hebben gehad op de literaire kritiek in die

periode. Naar verwachting zal dit tot uiting komen in meer evaluatieve uitspraken over bijvoorbeeld de structuur of de dialogen in een werk in plaats van uitspraken over meer algemene aspecten zoals het verhaal en de personages.

Inhoudelijk verwacht ik dat er veel uitspraken worden gedaan over het taalgebruik van Campert. Met name in de eerdere peiljaren zal dit een veelgenoemd aspect van evaluatie zijn. De boeken uit deze periode zijn namelijk kenmerkend voor het karakteristieke taalgebruik van Campert dat afwijkt van het taalgebruik van zijn tijdgenoten.

De stijl van Remco Campert heeft door de jaren heen regelmatig veranderingen ondergaan. Deze stijl was bijvoorbeeld experimenteel in de jaren vijftig, maar werd vanaf de jaren zestig realistischer. Ik verwacht dan ook dat deze veranderende stijl, die duidelijk zichtbaar is in de werken van Campert, zal leiden tot een wisselend beeld in evaluatieve uitspraken over zijn werk.

Het aantal recensies dat gedurende de onderzoeksperiode is verschenen, zal met de loop der jaren toenemen, omdat er steeds meer recensenten werkzaam zullen zijn binnen de literaire kritiek. Ook de ruimte die beschikbaar wordt gesteld voor literaire kritieken in die periode zal toenemen. Voor wat betreft de lengte van de recensies verwacht ik dat deze in de loop van de jaren af zal nemen. Zowel in het aantal woorden, als ook in de ruimte die zij innemen in de dag- en weekbladen. Hierdoor zal ook het aantal evaluatieve uitspraken in de recensies afnemen.

1.8 Motivatie en belang

Tijdens mijn masteropleiding heb ik de cursus 'theorie en praktijk van de literaire kritiek' gevolgd, waarin aandacht werd besteed het onderzoek naar recensies. Dit vond ik een zeer interessant onderzoeksobject. Tijdens mijn opleiding heb ik hier dan ook al twee artikelen over geschreven. Aangezien er naar dit onderwerp nog veel onderzoek kan worden gedaan heb ik besloten mijn scriptie over dit onderwerp te schrijven. Om het onderwerp te specifieker te maken, is besloten om het onderzoek te richten op de literaire kritiek over een bepaalde auteur. Dit werd Remco Campert, die ik al vanaf de middelbare school bewonder om zijn schrijfstijl, die zeer uniek is en soms somber, maar daar doorheen erg humoristisch. Het was van belang dat de auteur voor mijn onderzoek ook een relatief lange loopbaan had met meerdere werken die in dag- en weekbladen werden besproken. Aan deze eis voldoet Remco Campert ruimschoots. Vandaar dat de keuze snel gemaakt was.

Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan het onderzoek naar de literaire kritiek. Hoewel er al enig onderzoek naar gedaan is, zijn er nog steeds veel onderwerpen die nog niet onderzocht zijn. Zoals in dit geval naar de evaluaties in de recensies over Remco Campert. Door gebruik te maken van het model van Linders en Op de Beek hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan de geschiktheid van de methode die zij hebben opgesteld. Dit onderzoek is van belang omdat het in deze vorm nog niet eerder is gedaan. Met dit onderzoek kan dus een gat gevuld worden binnen het onderzoek naar literaire kritiek.

Onderzoek naar Remco Campert is er wel geweest, zoals eerder in dit hoofdstuk ter sprake is komen. Remco Campert is echter al een zeer lange periode actief als auteur. Het aantal onderzoeken dat naar hem gedaan is, valt in het niet bij deze lange periode waarin hij werkzaam is. Onderzoek naar Campert, een grote naam in de literaire wereld, draagt bij aan de literatuurgeschiedenis, omdat er werken van hem als 'klassieker' de geschiedenisboeken ingaan. Ook is onderzoek naar Campert van belang, omdat zoals Ad Zuiderent in een artikel van de Jan Campert-stichting al aangeeft, Remco Campert "het simpelweg verdient om meer aandacht te krijgen."

2. Literaire kritiek

In dit hoofdstuk bespreek ik de belangrijkste ontwikkelingen die zich in de loop der jaren binnen de literaire dag- en weekbladkritiek hebben voorgedaan. De recensies die voor dit onderzoek worden geanalyseerd zijn verschenen over een relatief lange periode. Het doel is om de evaluaties in deze recensies met elkaar te vergelijken. Om een goede vergelijking te kunnen maken, is het van belang om ook te kijken naar externe factoren die bij kunnen dragen aan de ontwikkelingen in de evaluaties. Vandaar dat in dit hoofdstuk de belangrijkste ontwikkelingen van de literaire kritiek vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw tot heden besproken worden.

De voor dit onderzoek geanalyseerde recensies zijn verschenen vanaf 1961. Toch wordt in dit hoofdstuk ook nog kort stilgestaan bij de belangrijkste ontwikkelingen binnen de literaire kritiek voor deze tijd. Deze eerdere ontwikkelingen dragen bij aan de beeldvorming van de ontwikkeling van literaire kritiek in het algemeen. De uitwerking van de historische ontwikkelingen zal ook na 1960 nog aanwezig zijn, waardoor deze samen met recentere ontwikkelingen de achtergrond vormen voor dit onderzoek.¹³

In paragraaf 2.1 komen de belangrijkste ontwikkelingen in de geschiedenis van de literaire dag- en weekbladkritiek aan de orde. Vervolgens worden in paragraaf 2.2 de belangrijkste ontwikkelingen binnen de literaire kritiek vanaf de jaren zestig besproken. Tot slot komt in paragraaf 2.3 de hedendaagse literaire kritiek kort aan bod.

2.1 Geschiedenis van de dag- en weekbladkritiek

De literaire kritiek is ontstaan in de achttiende eeuw. Vanaf dat moment is deze kritiek continu in ontwikkeling geweest.¹⁴ In deze paragraaf worden kort de belangrijkste ontwikkelingen in de geschiedenis van de literaire kritiek besproken.

In de eerste helft van de negentiende eeuw waren het voornamelijk de literaire maandbladen, zoals *De Gids* en *Nederlandsche Spectator*, die de literatuurkritiek voor hun rekening namen. In dagbladen werd het boekennieuws toentertijd aan lezers gepresenteerd

---

¹³ Op de Beek (2013): 50.

¹⁴ De Kruif (2006): 69.

in de vorm van advertenties of nieuwsberichten.¹⁵ Pas vanaf 1830 verschenen de eerste literaire kritieken in de dagbladen.¹⁶

Een belangrijke ontwikkeling binnen de literaire kritiek vond plaats toen in 1869 het dagbladzegel werd afgeschaft.¹⁷ Dit zegel was een belasting die door de overheid werd opgelegd aan uitgevers van gedrukte bladen.¹⁸ Na de afschaffing van het dagbladzegel werden de kranten goedkoper. Het aantal abonnees nam hierdoor gestaag toe en het formaat van de dabladen nam normale proporties aan.¹⁹ Ook het aantal dag- en weekbladen nam enorm toe, van negen in 1869 tot 54 in 1890. Het hoogtepunt van het aantal dagbladen in Nederland werd bereikt in 1939, toen er maar liefst 106 verschillende kranten waren.²⁰

De oplagecijfers van zowel dag- als weekbladen en het aantal abonnees bleven in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw in aantal stijgen.²¹ Onder de lezers nam de belangstelling voor cultuur en amusement toe. De dag- en weekbladen speelden hierop in door meer ruimte vrij te maken voor het bespreken van bijvoorbeeld literatuur en toneel, maar ook voor de bespreking van film- en radioprogramma's.

De literatuurkritiek in dag- en weekbladen kreeg tijdens het interbellum een professioneler karakter.²² Er ontstonden speciale kunstredacties en steeds vaker verschenen er recensies waaronder de naam van de recensent vermeld stond.²³ Hierdoor bouwden deze recensenten naamsbekendheid op. Bekende namen uit deze tijd zijn onder andere Menno ter Braak (1902-1940) en Edgar du Perron (1899-1940). Zij maakten deel uit van een selecte groep gezaghebbende critici die tot ver in twintigste eeuw een aanzienlijke rol speelde bij de publieke meningsvorming over literatuur.²⁴

Naast de afschaffing van het dagbladzegel heeft ook de verzuiling een belangrijke rol gespeeld binnen ontwikkeling van dag- en weekbladen. In deze periode steeg het aantal

---

¹⁵ Op de Beek (2013): 50.

¹⁶ Op de Beek (2013): 51.

¹⁷ De Kruif (2006): 69.

¹⁸ Op de Beek (2013): 51.

¹⁹ Op de Beek (2013): 51.

²⁰ Van Dijk (2006): 125.

²¹ Van Dijk (2006): 124.

²² Van Dijk (2006): 124.

²³ Van Dijk (2006): 125.

²⁴ Van Dijk en Janssen (2002): 214.

verschillende media. De verzuiling ontstond in Nederland in het eerste kwart van de twintigste eeuw en duurde tot en met de jaren zestig.²⁵ De verzuiling is de aanduiding voor de verdeling van groepen binnen de samenleving die met elkaar verbonden zijn op basis van geloofsovertuiging of op sociaaleconomische basis.²⁶ Recensies die in de jaren twintig en dertig in dag- en weekbladen gepubliceerd werden, waren sterk gekoppeld aan de zuil waartoe zij behoorden. De media waren in deze periode voornamelijk gericht op het eigen gedachtegoed en het nieuws uit de eigen kring.²⁷

2.2 Literaire kritiek vanaf 1960

In deze paragraaf staat de literaire kritiek vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw centraal. In deze periode vonden enkele belangrijke ontwikkelingen plaats binnen de literaire kritiek in dag- en weekbladen. De stijging van het aantal hoogopgeleide mensen in deze periode maakte dat het aantal krantenlezers toenam. Meer vrije tijd (een stijging van 30% ten opzichte van de jaren vijftig) en een hogere welvaart zorgden ervoor dat steeds meer mensen interesse toonden voor cultuur, zoals lezen of toneel.²⁸ Dit had als gevolg dat er in de kranten en weekbladen ook meer aandacht werd besteed aan het recenseren van deze cultuurvormen. Ook liep in de jaren zestig de verzuiling op zijn eind, waardoor ook de eerder zuilgebonden media meer plaats boden aan culturele bijdragen buiten het eigen kader.

Het aantal recensenten nam in de jaren zestig enorm toe. Deze toename werd veroorzaakt doordat dagbladen meer ruimte beschikbaar stelden voor culturele bijdragen. Ook het grote aantal landelijke en regionale dagbladen draagt bij aan deze groei. In de jaren zestig waren er 61 zelfstandige landelijke en regionale dagbladen.²⁹ Elke grote stad had wel een of meerdere dagbladen. Een stad als Rotterdam had bijvoorbeeld: *De Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *Het vrije volk*, *De Rotterdammer*, *Rotterdams Nieuwsblad* en *Rotterdams Dagblad*.

---

²⁵ Van Dijk (2006): 123.

²⁶ Van Dijk (2006): 123.

²⁷ Op de Beek (2013): 54.

²⁸ Janssen (2006): 208.

²⁹ Joosten (2014): 75.

Tussen een aantal regionale dagbladen bestonden samenwerkingsverbanden. Recensenten waren geregeld verbonden aan meerdere dagbladen, zowel landelijke als regionale.³⁰ Veel van de critici waren naast recensent voor landelijke of regionale dagbladen ook elders in het literaire veld actief. Ze waren bijvoorbeeld zelf vaak auteur of dichter, of betrokken bij het literatuuronderwijs.³¹

In de jaren zestig van de twintigste eeuw ontstond er binnen de dag- en weekbladkritiek toenemende aandacht voor andere, maar vooral nieuwe cultuurvormen. Deze wending werd met name veroorzaakt door de babyboomers. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd de babyboomgeneratie door jonge, enthousiaste leraren Nederlands in aanraking gebracht met de eigentijdse literatuur.³² De meesten van hen waren tegen de tijd dat ze gingen studeren, ruim bekend met de Nederlandse literatuur, waarin zij zeer geïnteresseerd waren. Hierdoor groeide de belangstelling voor besprekingen van de literatuur in dag- en weekbladen. Dit resulteerde niet alleen in meer besprekingen van literatuur in dag- en weekbladen, maar ook in een groeiend aantal literaire tijdschriften. Enkele bekende nieuw verschenen tijdschriften in die periode zijn: *Merlyn*, *Raster*, *Tirade*, *Hollands Maandblad* en *Ons Erfdeel*.

De nieuwe generatie raakte ook geïnteresseerd in nieuwe cultuurvormen zoals popmuziek, musicals en fotografie.³³ De ruimte die aanvankelijk besteed werd aan recensies over literatuur of toneelvoorstellingen, moest vanaf de jaren zestig gedeeld worden met deze nieuwe cultuurvormen.

De besprekingen van zowel de gevestigde als de nieuwe cultuurvormen pasten niet meer op die ene pagina die voorheen werd besteed aan de kronieken van de literatuur. Het aantal pagina's dat in de media werd besteed aan kunst en literatuur groeide om deze reden enorm. Vanaf de jaren zeventig kregen steeds meer kranten een supplement met een boekenbijlage.³⁴ *NRC Handelsblad* was in 1970 de eerste die een wekelijkse bijlage

---

³⁰ Joosten (2014): 75.

³¹ Joosten (2014): 75.

³² Joosten (2012): 62.

³³ Janssen (2006): 199.

³⁴ Van Dijk en Janssen (2002): 210.

toevoegde aan de krant, het Cultureel Supplement. Hierna volgden al snel *de Volkskrant*, *Trouw* en *Het Parool* met ook elk een eigen boekenbijlage.³⁵

Met de groei van de beschikbare ruimte voor recensies nam ook het aantal critici flink toe. Van Dijk en Janssen zijn nagegaan hoeveel critici er in de jaren zeventig ongeveer werkzaam waren bij dagbladen. Zij raadpleegden hiervoor een database die was opgesteld door de Katholieke Universiteit Brabant. Uit deze database bleek dat er in de tweede helft van de jaren zeventig “ruim dertienhonderd verschillende personen artikelen [...] hebben gepubliceerd over oorspronkelijk Nederlandstalige literatuur.”³⁶ Van Dijk en Janssen schatten het totale aantal critici dat in deze periode actief was op zo’n vijftienhonderd tot tweeduizend personen.³⁷ Er waren namelijk ook critici die zich enkel bezighielden met het recenseren van buitenlandse literatuur.

Volgens Van Dijk en Janssen staan de jaren zeventig binnen de literaire wereld wel bekend als het decennium waarin de ‘wisseling van de wacht’ plaatsvond. Na een relatief stabiele periode binnen de literaire kritiek verscheen er een nieuwe generatie critici die de werkzaamheden overnam van een groot deel van de gezaghebbende critici van de decennia daarvoor.³⁸ Het aantal gezaghebbende critici nam in deze periode af, maar het totale aantal recensenten nam toe. Dit blijkt uit de volgende vergelijking: in de jaren zestig waren vijftien recensenten verantwoordelijk voor tweederde van de recensies, in de jaren zeventig en tachtig waren vijftientwintig recensenten verantwoordelijk voor zestig procent van de recensies.³⁹

2.2.1 Veranderingen in soort en aantal recensies

Uit onderzoek van Susanne Janssen blijkt dat het aantal kunstbijdragen in dagbladen tussen 1965 en 1990 met 60% was toegenomen. In 1965 waren er per jaar 507 kunstbijdragen en in 1990 waren dat er 825.⁴⁰ De ruimte die door de dagbladen werd gewijd aan cultuur is in deze zelfde periode meer dan verdubbeld, in 1965 werden 92 pagina’s besteed aan kunst en

---

³⁵ Van Dijk en Janssen (2002): 210-211.

³⁶ Van Dijk en Janssen (2002): 214.

³⁷ Van Dijk en Janssen (2002): 214.

³⁸ Van Dijk en Janssen (2002): 214-215.

³⁹ Van Dijk en Janssen (2002): 214.

⁴⁰ Janssen (2006): 202.

in 1990 waren dit 207 pagina's.⁴¹ De sterkste stijging van het aantal aan kunst gewijde pagina's en het aantal culturele bijdragen was zichtbaar tussen 1975 en 1990.⁴²

De beschikbare ruimte voor recensies in dagbladen moest, zoals eerder al beschreven, onder verschillende kunstvormen worden verdeeld. In de periode van 1965 tot 1990 is een sterke verschuiving te zien in de ruimte die aan elke kunstvorm besteed wordt. In 1965 werd 14% van de kunstpagina's besteed aan toneel. In 1990 was dit nog maar 7%. Volgens Janssen is dit het gevolg van de opkomst van de televisie, die destijds de grootste concurrent van het toneel was.⁴³ Ook de klassieke muziek verloor aan populariteit, in 1965 werd 16% van de kunstpagina's aan deze kunstvorm gewijd, in 1990 was dit nog maar 10%.⁴⁴

In tegenstelling tot klassieke muziek en toneel, won popmuziek in deze periode relatief veel ruimte binnen de dagbladen. Het aantal kunstpagina's dat aan deze kunstvorm besteed werd verdubbelde bijna van 6% naar 11% in de periode van 1965 tot 1990.⁴⁵ Ook literatuur won terrein. Het aantal pagina's dat aan deze kunstvorm werd besteed steeg van 22% in 1965 tot 28% in 1990.⁴⁶ Verder kwamen er ook nieuwe kunstvormen bij die werden besproken op de culturele pagina's, zoals cabaret, musical, show en dans. Vergeleken met de eerder beschreven kunstvormen bleef het aandeel van deze kunstvormen relatief klein, maar over het algemeen was het percentage dat hieraan besteed werd in 1990 groter dan in 1965.⁴⁷

2.3 Hedendaagse literaire kritiek

Volgens Van Dijk (2002) is de tijd waarin gezaghebbende recensenten het voor het zeggen hadden voorbij. Er is niet langer één persoon die kan bepalen wat wel of juist geen goede literatuur is. De criticus is niet meer degene die de moeilijke vragen stelt, maar steeds meer een informatiebron die lezers adviseert welk boek hij of zij wel of juist niet moet kopen.⁴⁸ Dit is volgens Van Dijk en Janssen toe te schrijven aan de toenemende concurrentie tussen de

---

⁴¹ Janssen (2006): 202.

⁴² Janssen (2006): 202.

⁴³ Janssen (2006): 204.

⁴⁴ Janssen (2006): 204.

⁴⁵ Janssen (2006): 204.

⁴⁶ Janssen (2006): 204.

⁴⁷ Janssen (2006): 204-205.

⁴⁸ Van Dijk en Janssen (2002): 209.

verschillende media. Ook televisie en internet spelen heden ten dage een belangrijke rol.⁴⁹ Cultuur wordt niet langer als een luxe beschouwd, maar als amusement voor iedereen.

Ook Verdaasdonk concludeert in zijn artikel 'De verborgen willekeur van de recensent' uit 2003 dat de omstandigheden voor de critici in de jaren negentig ingrijpend zijn veranderd.⁵⁰ Het gaat binnen de literaire kritiek niet langer om het opbouwen van een repertoire van auteurs en teksten. De smaak van het lezerspubliek verandert, hoge en lage cultuur worden gemakkelijk gecombineerd. Recensies verschijnen niet alleen meer in dag- en weekbladen, maar ook in niet-literaire tijdschriften. Ook de vorm waarin literaire informatie verschijnt is meer divers geworden, zoals bijvoorbeeld interviews of columns.⁵¹ Kortom, de aandacht van verschillende media voor nieuwe boeken en de omnivore smaak van het lezerspubliek zorgen de laatste decennia voor de grootste veranderingen binnen de literaire kritiek.

---

⁴⁹ Van Dijk en Janssen (2002): 210.

⁵⁰ Verdaasdonk (2003): 95.

⁵¹ Verdaasdonk (2003): 96.

3. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt de belangrijkste theorie die ten grondslag ligt aan dit onderzoek besproken. Eerst wordt in paragraaf 3.1 kort uiteengezet welke benaderingswijzen een rol kunnen spelen binnen het onderzoek naar literaire kritiek. Deze benaderingswijzen worden behandeld, omdat deze aan de basis liggen van alle onderzoeken naar literaire kritiek, waarvan ook dit onderzoek onderdeel is. Vervolgens worden er in paragraaf 3.2 drie onderzoeksmodellen besproken die een belangrijke uitgangspositie vormen voor het model dat voor dit onderzoek is gebruikt. Ook punten van kritiek op deze modellen komen hierbij aan bod. Tot slot wordt in paragraaf 3.3 het analysemodel gepresenteerd dat in dit onderzoek is toegepast, namelijk het model van Linders en Op de Beek.

Al vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw spannen onderzoekers zich in om de meest geschikte methode te ontwikkelen voor het analyseren van literaire kritiek. De methodes die hieronder worden besproken zijn door menig onderzoeker kritisch bekeken. Hierdoor ontstonden nieuwe modellen, waarin aanpassingen werden gedaan ten opzichte van de voorgaande modellen. Het analyse-instrument dat als laatst besproken wordt, bevat de meest recente aanpassingen.

3.1 Benaderingswijzen voor bestudering van literaire kritiek

Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw werd door literatuurwetenschappers veel aandacht geschonken aan literaire kritiek. K. Beekman onderscheidt in zijn artikel 'Literatuurkritiek in de wetenschap' uit 2004 drie verschillende typen onderzoek die door deze literatuurwetenschappers werden uitgevoerd.

In het begin van de jaren zeventig werd de literatuurkritiek bestudeerd vanuit de *receptie-esthetica*.⁵² Bij deze benadering komt de nadruk binnen het onderzoek naar literaire kritiek te liggen bij de lezer. Een volgende onderzoeksbenadering die Beekman onderscheidt is de *pragma-dialectiek*. Bij deze vorm van onderzoek draait het voornamelijk om de kwaliteit van de literatuurkritiek.⁵³ De derde vorm van onderzoek naar literatuurkritiek is de benadering vanuit de *institutionele sociologie*. Hierbij gaat het vooral om de waarde die door

---

⁵² Beekman (2004): 198.

⁵³ Beekman (2004): 203.

critici aan literatuur wordt toegekend. De waardeoordelen en argumenten van de criticus worden vervolgens in verband gebracht met zijn of haar literatuuropvatting.⁵⁴

De verschillende benaderingswijzen voor het bestuderen van literaire kritiek hebben geleid tot verschillende onderzoeksmethodes. In de volgende paragrafen worden modellen besproken die onderzoekers hebben opgesteld voor het analyseren van de literatuurkritiek. Deze onderzoeksmodellen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van het model dat in dit onderzoek is gebruikt.

3.2 Modellen voor onderzoek naar literaire kritiek

Het eerste model dat wordt besproken is het model van J.J.A. Mooij. Hij was de eerste die richtlijnen opstelde voor het analyseren van literaire kritieken.

3.2.1 J.J.A. Mooij

In 1973 verscheen in *De Gids* een artikel van J.J.A. Mooij over waardeoordelen en argumenten binnen de literaire kritiek. Mooij stelt in dit artikel dat het niet precies duidelijk is wat de regels zijn voor het schrijven van een literaire kritiek en dat het om deze reden lastig is om literaire kritieken te kunnen beoordelen. “Het is bij literaire werken de vraag of er een eenduidig bepaalde functie is die zij moeten vervullen en die de criteria bepaalt waaraan zij moeten voldoen.”⁵⁵ Dit leidt ertoe dat ook “bij de beoordeling van literatuur [...] een analoog houvast voor de beoordeling van literatuur ontbreekt.”⁵⁶

Om het onderzoek naar literaire kritiek enigszins houvast te bieden deed Mooij een poging om een analysemodel op te stellen voor het beoordelen van literaire kritiek. Hij ging hiervoor eerst op zoek naar het doel van de literatuur zelf:

De oproep om poëzie als poëzie, ‘Dichtung als Dichtung’, literatuur als literatuur [...] te waarderen, placht vergezeld te gaan van de stelling dat de literatuur er is ter wille van de esthetische functie en vanuit de esthetische instelling benaderd en beoordeeld moet worden.⁵⁷

Het model dat Mooij opstelde gaat dus uit van de esthetische benadering van de literatuur. Mooij concludeerde dat dit uitgangspunt zou leiden tot een grote verscheidenheid aan

---

⁵⁴ Beekman (2004): 203-204.

⁵⁵ Mooij (1973): 461.

⁵⁶ Mooij (1973): 461.

⁵⁷ Mooij (1973): 465.

waarderingsargumenten die hij vervolgens wilde onderverdelen in zes hoofdgroepen van argumenten. Ondanks het feit dat veel literaire theoretici in de jaren zeventig betoogden dat literaire werken autonoom waren ten opzichte van de werkelijkheid stelde Mooij vast dat critici hun oordelen vaak baseren op argumenten die betrekking hebben op de werkelijkheid.⁵⁸

De eerste groep hoofdargumenten die Mooij onderscheidt zijn dan ook *realistische* of *mimetische* argumenten.⁵⁹ Als tweede hoofdgroep noemt Mooij de *emotivistische* argumenten. Deze hebben betrekking op “de gevoelsmatige uitwerking van een literair werk.”⁶⁰ De derde hoofdgroep heeft betrekking op de morele waarden van het literaire werk. De criticus beoordeelt in dit geval het werk als goed of minder goed als het wel of niet aansluit bij de morele beginselen van de betreffende criticus.⁶¹ De vierde hoofdgroep die Mooij onderscheidt gaat over de opbouw of de constructie van literaire werken. De betreffende argumenten worden door hem dan ook aangeduid als *structurele* argumenten.⁶² De volgende hoofdgroep die Mooij benoemt betreft argumenten over de intenties van de auteur, de zogenoemde *intentionele argumenten*.⁶³ De laatste groep argumenten die Mooij in zijn model hanteert heeft betrekking op de literaire ontwikkeling van een werk. Deze noemt hij *vernieuwingsargumenten*.

Wat opvalt aan het model van Mooij is dat het aantal hoofdgroepen die hij heeft opgesteld zeer beperkt is. Er zijn dus zeer waarschijnlijk argumenten die niet in deze groepen ingedeeld kunnen worden of argumenten die in meerdere groepen ingedeeld zouden kunnen worden. Als de argumenten wel in een hoofdgroep ingedeeld kunnen worden zegt dit echter nog vrij weinig over het argument zelf. Bijvoorbeeld of dit positief of negatief waarderend is.

Mooij gaat ervan uit dat bij het geven van waardeoordelen alle werken op dezelfde gronden positief beoordeeld worden. Zo zou, uitgaande van het vernieuwingsargument van Mooij, een werk dat vernieuwend is, altijd positief beoordeeld worden. In de praktijk kan het echter voorkomen, dat een recensent een positieve waardering geeft aan een werk met een

---

⁵⁸ Mooij (1973): 462.

⁵⁹ Mooij (1973): 462.

⁶⁰ Mooij (1973): 462.

⁶¹ Mooij (1973): 462.

⁶² Mooij (1973): 462.

⁶³ Mooij (1973): 463.

traditionele vorm. Mooij houdt daar in zijn artikel geen rekening mee. Dit kan verklaard worden door de tijd waarin het artikel is geschreven, namelijk 1973. In de jaren zeventig ontstonden veel nieuwe literaire stromingen. Dit kan de reden zijn dat vernieuwing in het begin van de jaren zeventig als positief werd beschouwd.

Ook het feit dat Mooij veel waarde hecht aan mimetische argumenten heeft betrekking op de tijd waarin het artikel is geschreven. In de jaren zeventig hing een grote groep auteurs het mimetisch proza aan, waarin nabootsing van de werkelijkheid centraal stond. Dit resulteerde in die periode in veel beoordelingen van critici over dit aspect. Dit type argument is dus zeer tijdgebonden. Hier heeft Mooij bij het opstellen van zijn model geen rekening mee gehouden. Ook moet bij het mimetische argument nog aangemerkt worden dat de realiteit door iedereen anders ervaren kan worden, dit is dus geen vaststaand gegeven.

Mooij gaf aan dat alle waarderingsargumenten die hij tegenkwam in zijn analyse onderverdeeld zouden kunnen worden onder bovengenoemde hoofdargumenten. In de praktijk blijkt echter dat niet alle argumenten in het model van Mooij ingedeeld kunnen worden. Er zou op zijn minst nog een categorie 'overig' aan het model moeten worden toegevoegd. In het schema zoals Mooij dat heeft opgesteld, blijft waarschijnlijk een aanzienlijke groep argumenten over die niet geplaatst kan worden, terwijl deze wel bijdragen aan de beoordeling van de recensent. Het model dat Mooij heeft opgesteld is daarom onvolledig. Dit werd ook opgemerkt door H.T. Boonstra.

3.2.2 H.T. Boonstra

Volgens Boonstra is het model van Mooij niet geschikt voor het achterhalen van de literaire normen van de afzonderlijke critici. Niet alle argumenten die voorkomen in een literaire kritiek zouden geplaatst kunnen worden in het model van Mooij. Ook zijn er argumenten die juist weer in meerdere groepen ingedeeld zouden kunnen worden. Boonstra besluit daarom zelf een nieuw model op te stellen met het volgende uitgangspunt:

Het [model] heeft tot doel argumenten eenduidig te benoemen, teneinde de literatuuropvattingen van afzonderlijke critici te reconstrueren op een manier waarbij men in staat is deze literaturopvattingen onderling te vergelijken.⁶⁴

---

⁶⁴ Boonstra (1979): 244.

Boonstra wil hiermee bereiken dat de verschillen en overeenkomsten tussen de normen van de critici in een bepaald tijdvak binnen algemene lijnen gezet kunnen worden. Voor het opstellen van het nieuwe model maakt Boonstra gebruik van de kritische theorieën die werden opgesteld door Abrams, een bekende Amerikaanse literatuurcriticus en literatuurwetenschapper.

Abrams onderscheidt vier verschillende soorten theorieën die betrekking hebben op kunst: *mimetische* theorieën, *pragmatische* theorieën, *expressieve* theorieën en *objectieve* theorieën.⁶⁵ Binnen deze theorieën staat de beoordeling van het werk in relatie tot verschillende aspecten centraal. De mimetische theorieën hebben betrekking op de relatie tussen het kunstwerk en het universum. Binnen de pragmatische theorieën staat de relatie tussen het kunstwerk en het publiek centraal. Bij de expressieve theorieën draait het om de relatie tussen het kunstwerk en de kunstenaar. Binnen de objectieve theorieën wordt het kunstwerk beschouwd als autonoom geheel.⁶⁶

Boonstra deelt de argumenten die de waardeoordelen van critici kunnen ondersteunen op dezelfde manier in als Abrams. De vier hiervoor genoemde theorieën vormen de vier hoofdargumenten van het nieuwe model. Dit zijn:

1. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de werkelijkheid.
2. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de auteur.
3. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld als autonoom geheel.
4. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de lezer.⁶⁷

Boonstra merkt op dat critici in hun beoordeling over literaire werken vaak refereren aan andere werken. Dit aspect ontbreekt in de theorieën die Abrams opstelde. Om het model compleet te maken voegt Boonstra daarom nog een vijfde categorie toe: argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot andere literaire werken.⁶⁸

De hoofdcategorieën van argumenten zoals hierboven beschreven, worden vervolgens verfijnd met subcategorieën. De indeling ziet er als volgt uit:

---

⁶⁵ Boonstra (1979): 245.

⁶⁶ Boonstra (1979): 245.

⁶⁷ Boonstra (1979): 245.

⁶⁸ Boonstra (1979): 245.

- Bij argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de werkelijkheid, horen de subcategorieën: afspiegelingsargumenten, abstraheringsargumenten, engagementargumenten en morele argumenten.⁶⁹
- Bij argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de auteur horen de subcategorieën: expressieve argumenten, intentionele argumenten en argumenten van auteurspoëtica.⁷⁰
- De subcategorieën van argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld als autonoom geheel zijn: compositorische argumenten en stilistische argumenten.⁷¹
- De argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de lezer wordt ingedeeld in de volgende subcategorieën: emotionele argumenten, identificatieargumenten en didactische argumenten.⁷²
- De laatste hoofdcategorie, argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot andere literaire werken, wordt met de volgende subcategorieën ingedeeld: originaliteitsargumenten, traditieargumenten en relativiteitsargumenten.⁷³

Boonstra geeft aan dat de verschillende argumenten in haar schema zowel voor een positief als negatief waardeoordeel kunnen worden gebruikt. Ze is hierin echter niet consequent. Er zijn namelijk subargumenten in het schema van Boonstra die het tegenovergestelde van elkaar zijn, zoals bijvoorbeeld het afspiegelingsargument en het abstraheringsargument. Het is mijns inziens daarom overbodig om deze beide op te nemen in het schema.

Op de indeling van de subargumenten onder de hoofdcategorieën valt nog meer aan te merken, bijvoorbeeld over de plaats van de morele argumenten. Dit subargument is geplaatst in de categorie van ‘argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de werkelijkheid’ maar dit had ook geplaatst kunnen worden in de categorie ‘argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de lezer’, het gaat immers om de morele waarde van de lezer. Een duidelijke reden voor de keuze die Boonstra heeft gemaakt geeft ze niet.

Bij het intentionele argument geeft Boonstra aan dat het vaak lastig is om de intentie van de auteur te achterhalen. Het gaat haar bij dit argument om de door de criticus

---

⁶⁹ Boonstra (1979): 247.

⁷⁰ Boonstra (1979): 247.

⁷¹ Boonstra (1979): 248.

⁷² Boonstra (1979): 248.

⁷³ Boonstra (1979): 248.

bedachte bedoelingen van de auteur.⁷⁴ Het gaat dus om de interpretatie van de criticus en zou mijns inziens dus onder de hoofdcategorie van 'argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de lezer' ingedeeld moeten worden.

Het expressieve argument staat op de juiste plaats, namelijk bij de 'argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de auteur'. De inhoud van het argument is alleen niet duidelijk. Volgens Boonstra wordt een boek goed beoordeeld als de auteur een grote persoonlijkheid is. Het lijkt mij echter dat de persoonlijkheid van de auteur niet per se bijdraagt aan de kwaliteit van een boek. Een auteur met een grote persoonlijkheid kan immers ook een slecht boek schrijven.

De subcategorieën die Boonstra in haar model ter sprake brengt zijn enigszins verwarrend. Zelf geeft zij een aantal keer aan dat bepaalde onderdelen niet door elkaar gehaald moeten worden. Op papier lijkt dit nog acceptabel, in de praktijk zal echter blijken dat dit lastiger is. De verschillende subargumenten zouden duidelijk van elkaar afgebakend moeten worden.

Ondanks de nieuwe toevoegingen en uitbreidingen op het model van Mooij om het waardeoordeel van een criticus te kunnen analyseren, geeft Boonstra aan dat dit model niet sluitend is. Het is niet meer dan een hulpmiddel om de diverse argumenten in een kader te kunnen plaatsen om op die manier de literatuuropvattingen van critici in gelijke termen te kunnen uitdrukken.⁷⁵

Het model van Boonstra is opgesteld en getoetst aan de hand van romans en gebaseerd op theorie en praktijk. Boonstra benadrukt dat het bij een waardeoordeel van een criticus altijd gaat om de visie en de interpretatie van de criticus in kwestie. Maar Boonstra vergeet te vermelden dat ditzelfde ook geldt voor de onderzoeker. En dat het model dat zij heeft geschetst subjectief is.

Ook moet benadrukt worden dat de visie en interpretatie van de auteur per tijdseenheid kan verschillen. Het wordt op deze manier lastiger om een literatuuropvatting te kunnen achterhalen dan Boonstra met haar model doet denken, omdat er met meerdere

---

⁷⁴ Boonstra (1979): 247.

⁷⁵ Boonstra (1979): 249.

factoren rekening gehouden dient te worden. Zo draagt bijvoorbeeld de keuze om een bepaald boek te recenseren ook bij aan de literatuuropvatting van de criticus.

Boonstra verwijt Mooij dat zijn model te veel gericht is op de praktijk en te weinig theoretisch onderbouwd wordt. Het model van Boonstra is mijns inziens juist te zeer toegespitst op de theorie en te weinig op de praktijk, omdat een aantal categorieën in de praktijk niet goed zijn in te delen. Hierdoor zal het lastiger zijn om dit model in de praktijk toe te passen.

3.2.3 O. Praamstra

Nadat Boonstra aangaf dat het door haar opgestelde model niet sluitend was, kwamen er al snel wetenschappers die daar nader op ingingen. Eén van de onderzoekers die kritiek heeft op het model van Boonstra is O. Praamstra. Volgens Praamstra is het model van Boonstra niet voldoende historisch onderbouwd. Hij is namelijk van mening dat het ook van belang is om literaire werken te vergelijken met andere kunstvormen. Dit komt zowel in het schema van Mooij als in het schema van Boonstra niet aan bod. Een ander punt van kritiek van Praamstra op het model van Boonstra is dat bij de beoordeling van de literaire kritiek niet alleen het achterhalen van de opvattingen over de aard en functie van de literatuur van belang is, maar ook de opvattingen over de aard en functie van de literaire kritiek.⁷⁶

Het is [...] jammer dat H.T. Boonstra, die indertijd een verdienstelijk voorstel heeft gedaan met betrekking tot de analyse van kritieken, zich beperkt tot de argumenten die in de kritiek voorkomen. De eveneens belangwekkende, meer algemene uitspraken over de literatuur en de literatuurkritiek vinden in haar model geen onderdak.⁷⁷

Het is volgens Praamstra van belang om verder te kijken dan enkel naar de argumenten die in een literaire kritiek voorkomen.⁷⁸ Hij vindt dat in een kritiek alle uitspraken van belang zijn voor het achterhalen van de literaturopvatting van een criticus. Om deze reden stelt hij voor “om een kritiek te beschouwen als een verzameling uitspraken die in verschillende soorten onderverdeeld kunnen worden.”⁷⁹

---

⁷⁶ Praamstra (1984): 243.

⁷⁷ Praamstra (1984): 241.

⁷⁸ Beekman (2004): 200.

⁷⁹ Praamstra (1984): 243.

Allereerst maakt Praamstra onderscheid tussen directe en niet-directe uitspraken. Directe uitspraken zijn uitspraken die rechtstreeks betrekking hebben op het besproken werk. Niet-directe uitspraken zijn niet direct van toepassing op het besproken onderwerp, maar kunnen toch bijdragen aan het reconstrueren van een literatuuropvatting.⁸⁰ Deze kunnen bijvoorbeeld gaan over bepaalde eisen die een criticus heeft met betrekking tot literatuur of over het literaire klimaat waar de criticus zich al dan niet in kan vinden.

De directe uitspraken hebben als vanzelfsprekend direct betrekking op het besproken werk. In dit geval kan het gaan om uitspraken over de inhoud van een literair werk, maar ook uitspraken met een waarderende functie vallen hieronder. Pas in deze laatste categorie uitspraken behandelt Praamstra de argumenten die bijdragen aan het waarderende oordeel.⁸¹ Om zijn model kracht bij te zetten maakt Praamstra gebruik van de lijst met kritische begrippen die eerder was opgesteld door Aschenbrenner (1974).

Mijns inziens zouden de niet-directe uitspraken in het model van Praamstra theoretisch kunnen bijdragen aan het reconstrueren van de literatuuropvatting van een criticus, maar uit ervaring is gebleken dat in de praktijk deze niet-directe uitspraken nauwelijks iets toevoegen.

In het model van Praamstra gaat het er niet om of bijvoorbeeld een werk goed beoordeeld wordt doordat het de werkelijkheid goed weergeeft, zoals bij het model van Boonstra, maar het gaat om de houding die een criticus aanneemt ten aanzien van een kritisch begrip. Dat "dwingt [de auteur] ertoe om altijd weer te omschrijven welke betekenis een criticus op een bepaald moment aan het kritische begrip toekent."⁸² In het ideale geval zou een criticus bij elk begrip aangeven hoe hij er precies tegenover staat. In de praktijk komt dit waarschijnlijk maar zelden voor. Voor dit model is wederom de interpretatie van de onderzoeker van groot belang. Hierdoor zijn de resultaten die worden verkregen uit dit model afhankelijk van de persoon die het onderzoek uitvoert en de tijd waarin het onderzoek wordt gedaan.

Bij het opstellen van dit model is veel grondiger te werk gegaan dan in de eerder besproken modellen. Voor het creëren van de lijst met kritische begrippen heeft Aschenbrenner alle mogelijke kritieken gelezen tot hij geen nieuwe begrippen meer

---

⁸⁰ Praamstra (1984): 244.

⁸¹ Praamstra (1984): 247.

⁸² Praamstra (1984): 249.

tegenkwam. Er kan dus gesteld worden dat dit model nagenoeg compleet is. Er zal echter altijd nog wel een nieuw begrip gevonden kunnen worden, vandaar dat niet gezegd kan worden dat het helemaal compleet is. Het toont wel aan dat dit model voor een deel is opgesteld vanuit de praktijk, waardoor het eenvoudiger toe te passen is. Het model is echter door zijn omvang niet erg gebruiksvriendelijk.

De modellen die hierboven beschreven zijn, zijn erop gericht de literatuuropvattingen van critici te kunnen achterhalen. Door geen van de beschreven onderzoekers wordt echter opgemerkt dat een literatuuropvatting ook aan verandering onderhevig kan zijn. Een criticus kan door bepaalde gebeurtenissen in zijn leven over bepaalde dingen andere opvattingen krijgen, dit kan ook bijdragen aan de opvatting over literatuur. Er zijn naast de literatuuropvatting van een criticus echter nog meer onderzoeksobjecten binnen de literaire kritiek. Vandaar dat deze modellen niet in alle soorten onderzoek naar literaire kritiek gebruikt kunnen worden.

3.3 Model voor dit onderzoek

Y.F.M. Linders en E.A. op de Beek hadden een aantal kritiekpunten op de bovenstaande analysemethodes en kwamen in 2009 met een nieuw voorstel. Voor het opstellen van het nieuwe model zijn zij echter wel uitgegaan van een ander uitgangspunt dan de hiervoor beschreven modellen. Het gaat bij het model van Linders en Op de Beek niet om het reconstrueren van de literatuuropvatting van een criticus, maar om een beeld te kunnen krijgen van literatuurkritiek in Nederland en de ontwikkelingen die zich daarbinnen hebben voorgedaan. Aan de hand van dit model kan worden bepaald welke criteria een criticus toepast bij de beoordeling van werk.⁸³

Linders en Op de Beek vinden dat de categorieën in de eerder opgestelde modellen te beperkt zijn. Het gevolg hiervan is dat niet alle criteria ingedeeld kunnen worden of dat de categorieën zo groot zijn dat meerdere criteria in dezelfde categorie ingedeeld kunnen worden.⁸⁴ Ook het feit dat bij veel van de eerdere modellen onderscheid wordt gemaakt tussen hoofd- en subcategorieën is volgens Linders en Op de Beek niet logisch. Elke

---

⁸³ Linders en Op de Beek (2009): 247.

⁸⁴ Linders en Op de Beek (2009): 248.

subcategorie kan in deze modellen namelijk maar aan één hoofdcategorie gekoppeld worden.⁸⁵

In een nieuw model moesten dus in ieder geval alle criteria zodanig onderverdeeld kunnen worden dat er meerdere combinaties gemaakt zouden kunnen worden tussen verschillende onderdelen van een beoordelende uitspraak. Linders en Op de Beek maken hierdoor onderscheid tussen de verschillende *aspecten* die beoordeeld worden in een kritiek en de *eigenschappen* die hier vervolgens door de criticus aan gegeven worden.⁸⁶ Er ontstonden twee lijsten met aspecten en eigenschappen. De aspecten en eigenschappen in dit schema kunnen allemaal met elkaar gecombineerd worden. Hierdoor is het probleem van de onderverdeling van hoofd- en subcategorieën opgelost.

Op het analyse-instrument van Linders en Op de Beek zijn een aantal punten van kritiek aan te voeren. Het aantal bestudeerde recensies (50) lijkt bijvoorbeeld aanzienlijk minder dan zij in hun inleiding pretenderen, waarin zij als doel stellen een zo groot mogelijk corpus te analyseren. Om deze reden zou het kunnen zijn dat het model dat zij hebben opgesteld niet volledig is. Tevens is de periode tussen de voor dit model geanalyseerde recensies zeer groot (1955-1995), waardoor eventuele aspecten die in tussenliggende jaren veel gebruikt zijn niet in dit model zijn opgenomen. Hierdoor is het aannemelijk dat het model niet compleet is.

De geanalyseerde recensies in het pilotonderzoek van Linders en Op de Beek zijn slechts afkomstig uit vijf verschillende dagbladen. Dit kan gevolgen hebben voor de indeling van de aspecten. In een bepaalde krant kunnen bepaalde aspecten meer besproken worden dan in een andere krant. Het model is echter wel op een dusdanige manier ingedeeld dat hier eenvoudig veranderingen in aan te brengen zijn indien er voor ander onderzoek andere aspecten en eigenschappen van belang zijn.

Verder is het model van Linders en Op de Beek mijns inziens niet geschikt voor elke vorm van onderzoek. Wanneer de literatuuropvatting van een criticus in een bepaalde periode in kaart gebracht dient te worden, is het model van Linders en Op de Beek minder geschikt. Dit komt doordat er veel onderdelen zijn die benoemd kunnen worden en gekoppeld moeten worden aan eigenschappen. Voor het onderzoek naar de

---

⁸⁵ Linders en Op de Beek (2009): 248.

⁸⁶ Linders en Op de Beek (2009): 247.

literatuuropvatting zijn dit veel te veel losse onderdelen die apart geanalyseerd moeten. Met de resultaten zal vervolgens niet een duidelijke literatuuropvatting opgesteld kunnen worden, deze zou waarschijnlijk uit te veel onderdelen bestaan.

Ondanks deze aanmerkingen is voor dit onderzoek gekozen om gebruik te maken van het analysemodel van Linders en Op de Beek. Van alle bovenstaande modellen sluit dit model het best aan bij het onderzoek naar de evaluaties in de recensies over Remco Campert. Dit komt voornamelijk omdat dit model niet per se gericht is op het reconstrueren van een literaturopvatting, maar op het ordenen van evaluatieve uitspraken.

Het model dat Linders en Op de Beek hebben opgesteld is zeer uitgebreid en bij dit model is het mogelijk om alle verschillende aspecten te koppelen aan alle soorten eigenschappen. In het model van Boonstra kon bijvoorbeeld de didactische eigenschap enkel worden toegeschreven aan argumenten waarbij het werk werd beoordeeld in relatie tot de lezer. In een recensie kan het echter ook voorkomen dat de recensent een didactische eigenschap toeschrijft aan de beschrijving van de realiteit in een bepaald werk. Zo'n uitspraak zou in het model van Boonstra niet benoemd kunnen worden, maar in het model van Linders en Op de Beek wel.

Daarnaast is het door Linders en Op de Beek gemaakte schema overzichtelijk, zodat de in kaart gebrachte resultaten goed met elkaar vergeleken kunnen worden. Wel moet nog benadrukt worden dat bij het doen van onderzoek naar literatuurkritiek, waarbij sprake is van het coderen van uitspraken, rekening dient te worden gehouden met het feit dat het vrijwel onmogelijk is om een volledige analyse te krijgen. Met name wanneer sprake is van slechts een codeur, omdat deze vorm van onderzoek sterk afhankelijk is van individuele interpretatie.

4. Analysemethode

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de voor dit onderzoek gekozen analysemethode. In de eerste paragraaf wordt de methode omschreven. Vervolgens wordt in paragraaf 4.2 het analyse-instrument besproken. De termen die in het model staan worden uitgelegd en eventueel verduidelijkt met een voorbeeld. Het gebruikte materiaal en de wijze waarop de materiaalkeuze tot stand is gekomen komen aan bod in paragraaf 4.3. Tot slot wordt in paragraaf 4.4 kort stilgestaan bij de werkwijze van dit onderzoek.

4.1 Methode

De methode die voor dit onderzoek gebruikt wordt, is zoals eerder genoemd de analysemethode die is ontwikkeld door Y.F.M Linders en E.A. op de Beek in 2009. Tijdens het onderzoek dat zij deden naar recensies in dagbladen hebben zij een model opgesteld om evaluatiecriteria in recensies te kunnen onderscheiden en te kunnen rangschikken.

Het doel van het nieuwe analyse-instrument was om de beoordelingscriteria van recensenten in kaart te kunnen brengen.⁸⁷ Deze criteria geven namelijk een beeld van de literatuurkritiek op een bepaald moment in de tijd en van de ontwikkelingen die zich in de literaire kritiek hebben voorgedaan.⁸⁸ Het gaat met name om eigenschappen die door de recensenten werden toegekend aan bepaalde aspecten binnen een werk. Op deze manier kan achterhaald worden welke eigenschappen in een bepaalde periode een belangrijke rol speelden bij de beoordeling van literatuur.

Bij de ontwikkeling van eerdere modellen, zoals die van J.J.A. Mooij of O. Praamstra, ging de aandacht voornamelijk uit naar het reconstrueren van literatuuropvattingen. Bij het model van Linders en Op de Beek gaat het niet om het in kaart brengen van literaturopvattingen, maar enkel om het ordenen van evaluaties.⁸⁹

In tegenstelling tot de eerdere modellen hebben Linders en Op de Beek geprobeerd “een hanteerbaar aantal zo goed mogelijk begrensde categorieën [op te stellen], waarmee toch voldoende onderscheid gemaakt kan worden.”⁹⁰ Zij stelden een lijst samen van

---

⁸⁷ Linders en Op de Beek (2009): 247.

⁸⁸ Linders en Op de Beek (2009): 247.

⁸⁹ Op de Beek (2013): 22.

⁹⁰ Linders en Op de Beek (2009): 248.

aspecten die in evaluerende uitspraken beoordeeld konden worden. Deze verschillende aspecten werden aangeduid met een letter. Wanneer er bijvoorbeeld een uitspraak wordt gedaan over de ‘stijl’ van een boek, wordt hieraan de letter A gekoppeld. Een uitspraak over de ‘plot’ van een boek krijgt de letter D. De eigenschappen die door de recensent gekoppeld worden aan de aspecten worden aangeduid met een cijfer. Het cijfer 1 staat bijvoorbeeld voor ‘efficiëntie’, en 6 voor ‘humor’. Doordat de aspecten en eigenschappen los van elkaar worden beoordeeld, ontstaan er meer combinatiemogelijkheden dan bij eerdere modellen het geval was.⁹¹ Elk aspect kan aan elke eigenschap gekoppeld worden. De combinatie van een aspect en een eigenschap is het *evaluatie domein*. Linders en Op de Beek hebben het door hen opgestelde analyse-instrument getoetst aan de hand van een pilotonderzoek. Zij deden dit in de aanloop naar de dissertatieonderzoeken die zij hierna afzonderlijk van elkaar hebben uitgevoerd.⁹²

4.2 Model

In het onderzoek naar Remco Campert staat net als in het dissertatieonderzoek van E.A. op de Beek, *Een literair fenomeen van de eerste orde* (2013), de analyse van recensies in dag- en weekbladen uit bepaalde peiljaren centraal. Daarom is de benadering van het onderzoek naar Campert gebaseerd op het onderzoek van Op de Beek. De sturende vraag van dat onderzoek luidt: “hoe is de evaluatie van fictieel proza in recensies te typeren en in hoeverre is daarin het gangbare beeld van de (ontwikkelingen in de) evaluatie in de literaire kritiek te herkennen?”⁹³ Om deze vraag te beantwoorden gebruikte Op de Beek de volgende deelvragen:

1. Welke aspecten van nieuw verschenen Nederlands fictieel proza worden geëvalueerd in de literaire dagbladkritiek in de periode 1955-2005?
2. Welke eigenschappen worden in de betreffende recensies aan die geëvalueerde aspecten toegekend?
3. Welke verschillen en overeenkomsten tussen kranten, en welke constanten en verschuivingen tussen peiljaren, vallen op in antwoord op vraag (1.) en (2.)?
4. In hoeverre klopt dit beeld met de verwachtingen ten aanzien van de evaluatie in de dagbladkritiek, zoals die uit de literatuurgeschiedenissen en het onderzoek naar literaire kritiek blijken?⁹⁴

---

⁹¹ Linders en Op de Beek (2009): 248.

⁹² Linders en Op de Beek (2009): 247.

⁹³ Op de Beek (2013): 20.

⁹⁴ Op de Beek (2013): 20.

Deze deelvragen zullen in aangepaste versie voor een deel ook bij het onderzoek naar Campert worden toegepast. Voor de verschillende peiljaren worden de volgende vragen behandeld:

1. Welke aspecten uit het werk van Remco Campert worden geëvalueerd in de dag- en weekbladen?
2. Welke eigenschappen worden in de betreffende recensies aan de geëvalueerde aspecten toegekend?
3. Welke verschillen en overeenkomsten tussen de gekozen peiljaren vallen op in antwoord op vraag (1.) en (2.)?

De laatste deelvraag uit de dissertatie van Op de Beek wordt in dit onderzoek niet gebruikt, omdat het hier niet gaat over de evaluatie in de literatuurkritiek in het algemeen, maar enkel over de evaluaties in de recensies over Remco Campert. De andere drie deelvragen zullen bij elk gekozen peiljaar aan de orde komen. De methode van het onderzoek naar Campert is hetzelfde als de methode van het onderzoek van Op de Beek.

Het model van Op de Beek is, zoals reeds vermeld, gecreëerd aan de hand van een pilotonderzoek. Voor dat pilotonderzoek zijn vijftig recensies bestudeerd, vijfentwintig uit 1955 en vijfentwintig uit 1995. Aan alle evaluerende uitspraken in deze recensies werden een aspect en vervolgens een eigenschap toegekend. Aan de hand van de resultaten is het volgende model ontstaan:

Aspect	Eigenschap
A) Stijl/toon	1) Efficiëntie
B) Structuur	2) Samenhang
C) Setting	3) Continuïteit
D) Plot	4) Intensiteit/levendigheid
E) Dialogen	5) Literaire/intellectuele eigenschappen
F) Personages	6) Humor
i) Thematiek/ideeën	7) Helderheid
H) Symboliek	8) Realiteit/geloofwaardigheid
I) Uiterlijk en presentatie	9) Emotionaliteit
J) Auteur/intentie	10) Didactische eigenschappen
K) Geheel/deel	11) Religieuze eigenschappen
L) Overig	12) Politiek-maatschappelijke eigenschappen
	13) Morele eigenschappen
	14) Originaliteit
	15) Goed/overig

Tabel 1 Analyse-instrument voor evaluatiedomeinen in de literatuurkritiek.⁹⁵

⁹⁵ Op de Beek (2013): 113.

Hieronder volgt een uitleg van dit model. De uitleg is gebaseerd op de resultaten die Op de Beek uit het pilotonderzoek heeft verkregen. Om deze uitleg kracht bij te zetten wordt gebruik gemaakt van voorbeelden uit recensies over Remco Campert, voor zover deze aanwezig zijn.

Aspecten

A. Stijl/toon

Het aspect 'stijl/toon' wordt toegekend aan waarderende uitspraken die betrekking hebben op taalgebruik, toon, woordkeuze en zinsbouw. Hieronder vallen "woordkeuze, het gebruik van stijlfiguren of beeldspraak [...], tonaliteit en gevoelswaarde."⁹⁶ Een voorbeeld van een evaluerende uitspraak die betrekking heeft op het aspect 'stijl/toon' is:

De losse, snel verspringende stijl steunt op een enorm vakmanschap: het vele weggelatene - en Hemingway zei al: 'schrijven is weglaten' - is bij voortduring impliciet aanwezig, het verzwegene geeft een extra substantie aan het wel uitgesprokene. (*Algemeen Dagblad*, 30-8-1969).

B. Structuur

Onder het aspect 'structuur' worden alle evaluatieve uitspraken gerekend die betrekking hebben op de constructie van een werk. Bij deze categorie horen aanduidingen als:

"(verhaal)compositie, opbouw, vertelstructuur, maar bijvoorbeeld ook het perspectief."⁹⁷

Een waarderende uitspraak over de 'structuur' van een boek is bijvoorbeeld de volgende:

Kortom, het is een verhaal van een schrijver die al schrijvend van het een op het ander is gekomen. Een chaotisch verhaal, maar een dergelijke chaos breekt in het werkelijke leven ook wel eens door. (*Het Vrije Volk*, 16-12-1961).

C. Setting

Aspecten die worden aangeduid als behorend tot de 'setting' zijn "evaluaties van het decor waartegen het verhaal zich afspeelt (tijd, ruimte, milieu)." Een voorbeeld van een uitspraak over de 'setting' van een boek is:

Een milieu waarvan hij in dit jonge boek zonder herinneringen een treffende, soms ontroerende en tedere beschrijving heeft gegeven. (*Haagse Post*, 2-12-1961).

---

⁹⁶ Op de Beek (2013): 114.

⁹⁷ Op de Beek (2013): 115.

D. Plot

Wanneer een evaluatieve uitspraak wordt gedaan over de handelingen, verhaallijn of verhaalgebeurtenissen, wordt de aanduiding 'plot' toegekend.⁹⁸ Een waarderende uitspraak over de 'plot' van een boek is bijvoorbeeld de volgende:

Er zijn genoeg romans waarvan het niet goed is te vertellen hoe ze aflopen. *Een liefde in Parijs* is zo'n roman, al moet ik er bij zeggen dat de afloop, die culmineert in de laatste zin van het boek, al vijftien pagina's door mij gevreesd werd. Ik hoopte vurig dat Campert de verleiding van deze wanhoop wist te weerstaan, maar dat bleek niet het geval. Helaas. (*Trouw*, 31-1-2004).

E. Dialogen

De keuze voor een aparte categorie voor 'dialogen' is gemaakt omdat Linders en Op de Beek er tijdens de verkenning van recensiemateriaal achter kwamen dat 'dialogen' vaak als "afzonderlijk verhaalaspect worden besproken."⁹⁹ In het onderzoek naar Campert komt het aspect dialogen echter niet voor als object van een waarderende uitspraak.

F. Personages

De term 'personages' wordt toegekend aan evaluatieve uitspraken waarbij de personages van een werk beoordeeld worden.¹⁰⁰ Een voorbeeld hiervan is de volgende uitspraak:

Camperts figuren gaan niet ten onder - dat zou een noodlot en grote gebeurtenissen veronderstellen - ze worden voortdurend een beetje gekreukeld, er wordt slordig met ze omgesprongen. (*de Volkskrant*, 13-9-1969).

G. Thematiek/ideeën

Het aspect 'thematiek/ideeën' wordt toegekend als een evaluatieve uitspraak van een criticus betrekking heeft op de thematiek van een werk. Andere termen die voorkomen in beoordelingen van dit aspect zijn: "problematiek, romanthese, grondgedachte, visie of strekking."¹⁰¹ Een waarderende uitspraak over het 'thema' van een boek is bijvoorbeeld:

In hoe ik mijn verjaardag vierde doet de dubbele ontrouw, van moeder en vriendin, dienst als komisch element en als thema, dat de losse belevenissen van de hoofdpersoon tot een eenheid maakt, tot een verhaal. (*Algemeen Handelsblad*, 10-9-1969).

---

⁹⁸ Op de Beek (2013): 115.

⁹⁹ Op de Beek (2013): 115-116.

¹⁰⁰ Op de Beek (2013): 116.

¹⁰¹ Op de Beek (2013): 116.

H. Symboliek

Als de code 'symboliek' wordt toegekend, betekent dit dat de criticus een oordeel heeft gegeven over "het gebruik van symbolen of zinnebeelden."¹⁰² Dit aspect komt niet voor in de beoordelende uitspraken in recensies over Remco Campert.

I. Uiterlijk en presentatie

Het aspect 'uiterlijk en presentatie' wordt toegekend als er een evaluatieve uitspraak wordt gedaan over de afwerking of de uitvoering van een werk. Hieronder vallen: "het lettertype, de omslag, het papier, de redactie, de prestatie en distributie van de uitgever."¹⁰³ Een evaluerende uitspraak over het 'uiterlijk' van een boek is de volgende:

Op het in fraaie kleuren gedrukte omslag ziet men de auteur nog beminnelijker glimlachen dan hij doorgaans al pleegt te doen. (*Algemeen Dagblad*, 30-8-1969).

J. Auteur/intentie

Het aspect 'auteur/intentie' wordt toegekend aan een waarderende uitspraak waarbij sprake is van evaluaties van de auteur zelf. Het gaat in dit geval om: "zijn of haar persoonlijke eigenschappen, poëtica of (vermeende) intentie met het werk."¹⁰⁴ Hieronder volgt een voorbeeld van een waarderende uitspraak over de 'auteur':

Een liefde in Parijs is dus een typische Campert, een boek met een knipoog naar de kunstenaarsromantiek en de lichtstad als het artistieke Mekka van de jaren vijftig. (*De Telegraaf*, 6-2-2004).

K. Geheel/deel

Bij dit aspect gaat het om evaluerende uitspraken die worden gedaan met betrekking tot het hele werk, of een deel ervan. Wanneer het om een oordeel van een deel van het werk gaat, moet dit niet verward worden met andere aspecten, zoals hierboven besproken.¹⁰⁵ Een voorbeeld van een waarderende uitspraak over het werk als 'geheel' is de volgende:

Campert stopt het geheel voldoende vol met rare coïncidenties en blijspeldialogen om te voorkomen dat hij wegzakt in het melodrama-moeras dat bij hem altijd dicht om de hoek ligt. (*Algemeen Handelsblad*, 10-9-1969).

---

¹⁰² Op de Beek (2013): 116.

¹⁰³ Op de Beek (2013): 117.

¹⁰⁴ Op de Beek (2013): 117.

¹⁰⁵ Op de Beek (2013): 118.

L. Overig

Het aspect 'overig' wordt toegekend aan evaluerende uitspraken die niet in een van de bovenbeschreven categorieën geplaatst kunnen worden. Het kan zijn dat het besproken aspect niet in de lijst voorkomt, maar het kan ook zijn dat niet precies duidelijk is welk aspect door de criticus wordt besproken.¹⁰⁶ Hieronder volgt een voorbeeld van een waarderende uitspraak over de titel van een boek. Dit aspect valt buiten de opgestelde aspecten.

Een ironische – in meerdere opzichten misleidende – titel. (*De Telegraaf*, 6-2-2004)

Eigenschappen

1. Efficiëntie

De eigenschap 'efficiëntie' wordt toegekend aan evaluaties die betrekking hebben op de ruimte die tekstelementen innemen. Aanduidingen die de eigenschap 'efficiëntie' in een werk onderstrepen zijn: "beknopt, te lang, redundant, overbodig, geconcentreerd, ruim, royaal, zwijgzaam, kortaf, uitvoerig, beperkt."¹⁰⁷ Een voorbeeld van een uitspraak waaraan de eigenschap 'efficiëntie' kan worden toegekend is:

In enkele regels, een paar brokjes dialoog, staan personen ten voeten uit; drie of vier woorden en een atmosfeer is geschetst, een enkel beeld en een bestaan neemt contouren aan. (*Algemeen Dagblad*, 30-8-1969).

2. Samenhang

Evaluaties die betrekking hebben op hoe verschillende tekstelementen met elkaar samenhangen worden gecodeerd met de eigenschap 'samenhang'. Termen die deze eigenschap in een kritische tekst aantonen zijn onder andere: "harmonieus, (on)evenwichtig, (on)samenhangend, passend, eenheid vertonen, willekeurig, gebalanceerd, (buiten)proportioneel, overeenkomen met, spiegelend."¹⁰⁸ Een evaluerende uitspraak die betrekking heeft op de eigenschap 'samenhang' is de volgende:

Voor Camperts doen is *Een liefde in Parijs* een tamelijk samenhangend geheel, het verhaal is losjes in de verbindingen, luchtig in de ernst, maar stilistisch opmerkelijk, alsof de geest er een beetje uit is. (*Trouw*, 31-1-2004).

---

¹⁰⁶ Op de Beek (2013): 118.

¹⁰⁷ Op de Beek (2013): 119.

¹⁰⁸ Op de Beek (2013): 119.

3. Continuïteit

De eigenschap 'continuïteit' wordt gekoppeld aan waarderende uitspraken die te maken hebben met de ontwikkelingen in het werk, of aan veranderingen binnen de verhaalaspecten van een werk. Termen die betrekking hebben op de eigenschap 'continuïteit' zijn: "(on)veranderlijk, abrupt, consistent, wisselvallig, constant, ontwikkeling, (stijl)breuk, onverwacht, climax, groei."¹⁰⁹ Een voorbeeld van een waarderende uitspraak over 'continuïteit' is de volgende:

Met zijn nieuwste boek, *Een liefde in Parijs*, wordt de kleine romantraditie in zijn oeuvre hernomen en dit keer is er wel degelijk de moeite genomen een soort lijn in de geschiedenis aan te brengen, waardoor zoiets als een levensportret ontstaat. (*Trouw*, 31-1-2004).

4. Intensiteit/levendigheid

Onder de eigenschap 'intensiteit/levendigheid' vallen evaluaties over de hevigheid, levendigheid of bezieling van een werk of een bepaald aspect daarvan. Begrippen die met deze eigenschap geassocieerd worden zijn: "gematigd, zacht, gezwollen, hevig, intens, ingetogen, groots, pompeus, bombastisch."¹¹⁰ Een voorbeeld van een waarderende uitspraak waarin de eigenschap 'intensiteit/levendigheid' wordt gebruikt is:

Zijn stijl is altijd onnadrukkelijk, rustig flanerend en sober, en het grootse en meeslepende leven wordt in zijn boeken hoogstens op subtiele wijze geïroniseerd. (*De Morgen*, 18-2-2004).

5. Literaire/intellectuele eigenschappen

Deze categorie heeft betrekking op waarderende uitspraken waarbij de literaire kwaliteiten van een werk of het intellect van de auteur dat in het werk tot uiting komt, worden beoordeeld. Het gaat in dit geval om uitspraken zoals bijvoorbeeld: "een aanwinst voor de letterkunde, gewild-literair, méér dan een goed verhaal, een meesterlijk boek of ongecompliceerd onderhoudende roman."¹¹¹ Een evaluatieve uitspraak die betrekking heeft op 'literaire/intellectuele eigenschappen' is bijvoorbeeld:

Buitengewoon knap en getuigend van groot vakmanschap is de manier waarop Campert in een kleine honderdzestig pagina's ons inzage geeft in Sanders' leven. De tien hoofdstukjes zijn juweeltjes qua compositie, effectiviteit en sfeer. Campert

---

¹⁰⁹ Op de Beek (2013): 120.

¹¹⁰ Op de Beek (2013): 120.

¹¹¹ Op de Beek (2013): 121.

schrijft moeiteloos lijkt het, zo even tussen andere werkzaamheden door. (*Haarlems Dagblad*, 31-1-2004).

6. Humor

De eigenschap 'humor' wordt toegekend aan evaluerende uitspraken waarin gewezen wordt op humoristische effecten van een werk. Termen die betrekking hebben op de eigenschap 'humor' zijn: "lachwekkend, droogkomisch, humorloos, ironisch, spottend, hilarisch, ernstig of satirisch."¹¹² Een voorbeeld waarbij een aspect de eigenschap 'humor' krijgt toebedeeld, is de volgende:

Dat is de toon van de humorist, die zich rechtstreeks richt tot het publiek, met daarachter weer de schrijvende schrijver die precies weet wat hij aan het doen is. (*Algemeen Handelsblad*, 10-9-1969).

7. Helderheid

'Helderheid' is de eigenschap die wordt toegekend wanneer er in een evaluatie wordt gesproken over de duidelijkheid of de begrijpelijkheid van een tekst of tekstonderdeel. Termen waarmee deze eigenschap wordt aangeduid zijn bijvoorbeeld: "(on)helder, (on)duidelijk, (on)verklaard, (on)ontleed, ingewikkeld, cryptisch, vaag, schimmig, nauwverholten, glashelder, suggestief, hoogte krijgen van, verwarring, doorzichtig."¹¹³ Een voorbeeld van een uitspraak over de 'helderheid' is:

Het is een in secure zinnen helder verteld verhaal over een schrijver die in Parijs een vrouw ontmoet die hij zou moeten kennen maar niet kent. (*Eindhovens Dagblad*, 2-2-2004).

8. Realiteit/geloofwaardigheid

Deze eigenschap wordt afgeleid van het begrip realisering uit het analysemodel van Praamstra. Het gaat hierbij om het slagen, dan wel mislukken van het realistisch in beeld brengen van aspecten van een werk. Aanduidingen van deze eigenschap die in een recensie kunnen voorkomen zijn: "(on)realistisch, sprekend-gelijkend, onwezenlijk, geloven, herkennen, van papier blijven, tot leven gewekt, (on)herkenbaar, levensecht, schetsmatig, overtuigend, fantasie, (on)geloofwaardig, (on)natuurlijk."¹¹⁴ Een voorbeeld van een waarderende uitspraak over 'realiteit/geloofwaardigheid' is:

---

¹¹² Op de Beek (2013): 121.

¹¹³ Op de Beek (2013): 121.

¹¹⁴ Op de Beek (2013): 122.

Gewoon maar verhalen. "Uit het leven gegrepen", zoals dat heet. En daarom niet vrolijk, maar wel fijn om te lezen. Al was het alleen maar om dat heerlijke hè-dat-heb-ik-ook-gevoel! (*Het Parool*, 13-9-1969).

9. Emotionaliteit

Onder de eigenschap 'emotionaliteit' worden alle emoties bedoeld die een werk kan bevatten of kan oproepen. Denk hierbij aan emoties in het werk zelf, de emoties die door een auteur in het werk worden uitgebeeld, of de emoties die bij de lezer worden opgewekt.¹¹⁵ Een voorbeeld van emoties die worden besproken in een evaluatie is de volgende:

Waarmee Campert zich ook in zijn nieuwe verhalen, eigenlijk meer een stroom herinneringen over zijn familie, de school, de meisjes, niet helemaal snuggere halfbroer Paul die onder het bed kruipt als men bij hem komt om zijn verjaardag te vieren (mooi droog geschreven stukje maar weer vol triestheid, daarin vergist men zich bij Campert wel meer) een gepersifleerd tijdschriftverhaal enz., weer bezig houdt in subtiel proza met veel onder- en boventonen. (*Eindhovens Dagblad*, 4-10-1969).

10. Didactische eigenschappen

Onder 'didactisch eigenschappen' worden alle onderdelen van een werk verstaan die de lezer op de een of andere manier iets kunnen leren of iets kunnen uitleggen. De begrippen van Op de Beek die betrekking hebben op 'didactische eigenschappen' zijn: "introduceren in, kennis laten maken met, inzicht geven in, leren, uitleggen, ogen openen voor, begrijpen, aantonen, laten zien."¹¹⁶ Deze eigenschap wordt in het onderzoek naar Remco Campert niet genoemd.

11. Religieuze eigenschappen

'Religieuze eigenschappen' worden aan een evaluatie gekoppeld wanneer er uitspraken worden gedaan over de rol die een godsdienst in een bepaald werk speelt, of over het religieuze karakter van bepaalde verhaalaspecten. Begrippen die gelinkt worden aan deze eigenschap zijn: "(geloofs-)overtuiging, gelovig, stichtelijk, confessioneel, zuiver, christelijk, levensbesef, levensbeschouwing."¹¹⁷ Ook deze eigenschap wordt niet genoemd in de recensies over Campert.

---

¹¹⁵ Op de Beek (2013): 122.

¹¹⁶ Op de Beek (2013): 123.

¹¹⁷ Op de Beek (2013): 123.

12. Politiek-maatschappelijke eigenschappen

‘Politiek-maatschappelijke eigenschappen’ worden toegekend aan uitspraken die betrekking hebben op de sociale of politieke actualiteit, over hoe deze in een werk worden vormgegeven, of uitspraken op grond van politieke of maatschappelijke overtuigingen. De ‘politiek-maatschappelijke eigenschappen’ zijn te herkennen aan formuleringen als: “geëngageerd, actueel, betrokken(heid), aanklacht, maatschappelijk, sociale problematiek, standpunten, visie, politiekcorrect.”¹¹⁸ Dit is wederom een eigenschap die door recensenten niet wordt toegekend aan het werk van Campert.

13. Morele eigenschappen

‘Morele eigenschappen’ worden toegekend wanneer een criticus een moreel oordeel velt over een werk of de auteur van een werk. Ook kan het gaan over de morele functie die een tekst kan hebben. “Eigenschappen in deze categorie zijn bijvoorbeeld: zuiver, juist, empathisch, immoreel, fatsoenlijk, verontrustend, moraliserend, gevaarlijk, (niet) oordelend.”¹¹⁹ Een voorbeeld van een uitspraak over een ‘morele eigenschap’ is:

Een liefde in Parijs is tegelijkertijd een portret uit het kunstenaarsbestaan, zoals Camperts proza dat al tientallen jaren is, luchtig geschreven, als ook een morele doorlichting daarvan. Zij het in milde vorm. Maar een morele doorlichting blijft het niettemin. (*Provinciaalse Zeeuwse Courant*, 5-2-2004).

14. Originaliteit

‘Originaliteit’ wordt aan aspecten toegekend wanneer deze betrekking hebben op de originaliteit of traditie van een werk. Begrippen die deze eigenschap kenmerken zijn onder andere: “origineel, oorspronkelijk, creatief, inventief, spontaan, moedig, onnavolgbaar, traditioneel, bekend, clichématig, versleten, onvervalst, eigenzinnig, nieuw, bekend, fris.”¹²⁰ Een voorbeeld van een uitspraak waaraan de eigenschap ‘originaliteit’ gekoppeld kan worden is:

In de clichématige termen van de tegenstanders van die dagen schrijft hij erover in zijn dagboek. (*Haarlems Dagblad*, 4-10-1969)

---

¹¹⁸ Op de Beek (2013): 123.

¹¹⁹ Op de Beek (2013): 124.

¹²⁰ Op de Beek (2013): 124.

15. Goed/overig

Als een werk door een criticus wordt beoordeeld als goed of slecht, mooi of lelijk, wordt hieraan de eigenschap 'goed' gegeven. Onder de eigenschap 'overig' vallen uitspraken waarvan niet direct duidelijk is op welke eigenschap ze van toepassing zijn, of wanneer er een eigenschap aan een aspect wordt toegekend dat niet in de bovengenoemde lijst van eigenschappen voorkomt. Voorbeelden van termen die tot deze categorie behoren zijn: "een mooi verhaal, een tegenvaller, een leesbaar boek [...] jammer genoeg, helaas, gelukkig, een genoeg, verspilde tijd."¹²¹ Een voorbeeld van een uitspraak waarbij de eigenschap 'goed' wordt toegekend is de volgende:

De drie laatste verhalen van de bundel lijken mij de sterkste en daarvan vind ik het titelverhaal het beste. (*de Volkskrant*, 13-9-1969).

4.3 Materiaal

Om de evaluaties in de recensies over het prozawerk van Remco Campert te onderzoeken heb ik allereerst een selectie gemaakt van een aantal boeken waarvan de recensies bestudeerd gaan worden. Het zou de omvang van een masterscriptie te boven gaan om al het werk van Campert te bestuderen. Voor het maken van de selectie ben ik eerst nagegaan hoeveel recensies per boek van Campert zijn verschenen. Vervolgens heb ik gekeken naar de jaartallen waarin deze boeken zijn verschenen.

Ik heb geprobeerd om het aantal tussenliggende jaren zo veel mogelijk gelijk te houden om op een zo goed mogelijke manier de ontwikkelingen in de evaluaties in de recensies te kunnen aantonen. Toen dit evenwel niet mogelijk bleek (in de jaren zeventig is bijvoorbeeld geen nieuw prozawerk van Campert verschenen dat in de kranten werd besproken), heb ik besloten de volgende vijf boeken te gebruiken voor mijn onderzoek: *Het leven is vurrukkulluk* (1961), *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969), *Wie doet de koningin* (1984), *Een liefde in Parijs* (2004) en *Hôtel du Nord* (2013).

Voor dit onderzoek heb ik uitsluitend gebruik gemaakt van recensies uit dag- en weekbladen. Deze keuze kwam tot stand doordat, zoals Op de Beek in haar proefschrift ook al aangeeft, dit door de tijd heen de meest autonome vorm van literatuurkritiek is.¹²² "Dagbladrecensies vertonen in de periode 1945-2005 onderling uiteraard allerlei al dan niet

---

¹²¹ Op de Beek (2013): 124-125.

¹²² Op de Beek (2013): 21.

tijdgebonden verschillen, maar zijn qua tekstomvang, beoogd publiek, gebondenheid aan de actualiteit en tekstconventies fundamenteel te onderscheiden van bijvoorbeeld tijdschrift- of internetrecensies.”¹²³ Ook is deze keuze gebaseerd op het feit dat dit onderzoek in omvang te groot zou worden wanneer ook de tijdschrift- en internetrecensies hierbij betrokken zouden worden.

De recensies die voor dit onderzoek zijn gebruikt, heb ik verzameld aan de hand van verschillende databases. In eerste instantie heb ik gebruik gemaakt van de onlinediensten van *LexisNexis*, *LiteRom* en *Delpher*. Deze databases leverden veel resultaten op, maar het is niet met zekerheid te zeggen dat deze databases compleet zijn. Hierdoor was het van belang om ook het archief van het Letterkundig Museum te raadplegen. Hier heb ik nog vijftien recensies gevonden die niet in de onlinedatabases stonden, waarmee het totale aantal recensies voor dit onderzoek op 79 kwam.

In tegenstelling tot het onderzoek van Op de Beek is het voor dit onderzoek niet nodig om de kranten waar de recensies in stonden in zijn geheel door te nemen. De plaats van de recensies noch de teksten om de recensies heen spelen in het onderzoek naar Campert een rol.

4.4 Werkwijze

Hieronder volgt een beschrijving van hoe ik te werk ga in dit onderzoek. Eerst worden alle recensies grondig doorgelezen. Daarna worden in de recensies alle evaluatieve uitspraken gemarkeerd. Vervolgens ken ik aan deze uitspraken een of meerdere aspecten toe, die daarna gekoppeld worden aan bepaalde eigenschappen. Dit levert codes op die bestaan uit in ieder geval een letter en in ieder geval een cijfer, maar dit kunnen ook meerdere letters of cijfers zijn. Een code bestaande uit een letter en een cijfer wordt geprefereerd, maar het zal zeker voorkomen dat er meerdere cijfers en letters met elkaar gecombineerd worden.

Per boek zal ik vervolgens evalueren wat de belangrijkste aspecten zijn geweest waar critici een oordeel over gegeven hebben en welke eigenschappen daarbij zijn gebruikt. Het aantal recensies dat per boek geanalyseerd wordt, is overigens niet gelijk. Voor de uiteindelijke resultaten van dit onderzoek is het dus van belang om tot percentuele tussenresultaten te komen.

---

¹²³ Op de Beek (2013): 21.

Het is al eerder aan de orde geweest, maar toch benadruk ik nogmaals dat bij dit onderzoek sprake is van slechts een onderzoeker. De resultaten die verkregen worden, zijn dus niet door meerdere codeurs getoetst. Er dient dan ook rekening te worden gehouden met het feit dat de resultaten anders zouden kunnen uitvallen wanneer meerdere personen dezelfde recensies zouden analyseren. Uit het pilotonderzoek van Linders en Op de Beek blijkt immers dat er veel interpretatieverschillen kunnen voorkomen bij de toekenning van aspecten of eigenschappen aan evaluaties.¹²⁴ Voor dit onderzoek was het echter niet mogelijk om gebruik te maken van een meerdere codeurs.

---

¹²⁴ Linders en Op de Beek (2009): 251.

5. Toepassing van de methode

In dit hoofdstuk geef ik aan de hand van een willekeurig gekozen recensie uit dit onderzoek een voorbeeld van de toepassing van de analysemethode. Op deze manier wordt getoond via welke stappen de onderzoeker te werk is gegaan en op welke manier de resultaten tot stand zijn gekomen. Het neemt te veel ruimte in om voor alle recensies op papier te laten zien hoe tot bepaalde resultaten is gekomen, vandaar dat slechts een recensie besproken wordt. Voor de overige recensies geldt wel dat deze op precies dezelfde manier geanalyseerd zijn.

Opgemerkt moet nog worden dat de resultaten die op deze manier verkregen zijn niet absoluut zijn. De resultaten zijn sterk afhankelijk van de interpretatie van de codeur. Deze zouden, wanneer uitgevoerd door iemand anders, of na overleg wanneer sprake is van meerdere codeurs, anders uit kunnen vallen. Maar ook in dat geval zouden de resultaten niet absoluut zijn. Het blijft immers een kwestie van interpretatie.

De recensie die voor dit hoofdstuk wordt geanalyseerd is afkomstig uit *Trouw* (22-3-1984), is geschreven door T. van Deel en gaat over het boek *Wie doet de koningin* (zie bijlage 1). De vragen die centraal staan bij het analyseren van de recensie zijn: Welke aspecten uit het werk van Remco Campert worden geëvalueerd in de dag- en weekbladen en welke eigenschappen worden in de betreffende recensies aan de geëvalueerde aspecten toegekend? Om antwoorden op deze vragen te kunnen geven, wordt de recensie eerst goed gelezen.

Na het grondig lezen van de recensie worden regel voor regel alle evaluatieve uitspraken gemarkeerd. Het betreft alle uitspraken waarin de recensent op de een of andere manier een oordeel geeft over het werk van Campert. Hieronder volgt een lijst met alle evaluatieve uitspraken die in de recensie uit *Trouw* zijn gemarkeerd. In deze recensie heb ik zeventien uitspraken gevonden waarbij een oordeel wordt gegeven over het werk of over een onderdeel van het werk.

- Een bijzonder amusant verhaal waarin op een karikaturale manier veel aan de orde komt van wat we als eigentijds beschouwen.
- De onwaardeerlijke zinnen.
- Het boekje is geestig op de manier van een schets, een reeks cartoons, een ironisch feuilleton.

- Als de eigen tijd over zelfironie zou kunnen beschikken, dan zou die er zo uit zien, als een verhaal van Campert, luchtig, met een neiging tot slapstick, en nogal droefgeestig ook.
- Er zijn weinig auteurs die zo'n vorm en zo'n toon aankunnen.
- Campert heeft een heel fijnzinnige en taalgevoelige verhouding tot de eigen tijd. Dat blijkt goed uit zijn nieuwste boek, *Wie doet de Koningin*, waaruit zijn talent als verbale cartoonist zelfs nog breder blijkt dan uit *De Harm en Miepje Kurk story*.
- Alle figuren zijn karikaturen, toegegeven, maar ze zijn kennelijk toch doorleefd, want we gaan ze kennen en voelen mee met wat hen overkomt.
- Met feilloze ironie voert Campert al deze figuren op.
- Het is door Camperts bondige stijl en zijn alles doordringende humor dat deze schetsjes nooit vervelen of clichématig worden.
- De clichés die Campert gebruikt zijn onderhevig aan een taalgebruik waardoor ze onschadelijk worden gemaakt.
- Een goed voorbeeld van de kracht van Camperts taal.
- De meeste beginzinnen zijn juweeltjes.
- Af en toe krijgen de korte episodes absurde trekken. De taalspelletjes overwoekeren dan het werkelijkheidsgehalte, zoals in het sprookje
- De opeenvolging van de tekstjes is, voor zover ik zie, nauwelijks dwingend.
- Campert heeft de rollen wat verspreid aangeboden, zodat er bij iemand die het boek van begin tot eind leest, op gezette tijden het aangename gevoel optreedt van herkenning, en verlangen naar Somberman, of Letter, of Domoor.
- Maar hun levens zijn niet in ontwikkeling, en wat Campert aan nieuws vertelt, is steeds weer, op een beetje andere manier, het oude liedje
- Een zeer droefgeestig boek.

De volgende stap is het toekennen van de aspecten (zie hoofdstuk 4) aan deze evaluatieve uitspraken. Dit gebeurt door de vraag te stellen: welk onderdeel van het werk wordt beoordeeld? De voorbeelden die hieronder aan bod komen, geven een beeld van het proces van het toekennen van de aspectcodes. Er zijn uitspraken waarbij in een oogopslag duidelijk is op welk aspect deze uitspraak betrekking heeft. Maar soms kan het lastiger zijn, bijvoorbeeld wanneer een aspect niet expliciet genoemd wordt in de beoordeling. Hieronder volgen voorbeelden waarin zowel makkelijke als moeilijker traceerbare aspecten voorkomen, deze voorbeelden zijn willekeurig gekozen.

In de volgende uitspraak is vrij duidelijk waar het oordeel over gaat: 'Een bijzonder amusant verhaal waarin op een karikaturale manier veel aan de orde komt van wat we als eigentijds beschouwen.' Hierbij wordt duidelijk een oordeel gegeven over het verhaal. In het schema van Linders en Op de Beek wordt dit aangeduid als 'plot', en krijgt het de codeletter D. Ook bij de volgende uitspraak is het duidelijk op welk aspect het oordeel van de criticus betrekking heeft, namelijk op het gehele werk. 'Het boekje is geestig op de manier van een

schets, een reeks cartoons, een ironisch feuilleton.’ Deze evaluatieve uitspraak krijgt de aspectcode K toebedeeld.

Lastiger wordt het toekennen van het aspect bij de uitspraak: ‘Campert heeft een heel fijnzinnige en taalgevoelige verhouding tot de eigen tijd. Dat blijkt goed uit zijn nieuwste boek, *Wie doet de Koningin*, waaruit zijn talent als verbale cartoonist zelfs nog breder blijkt dan uit *De Harm en Miepje Kurk story*.’ In dit geval zijn er twee mogelijkheden voor het toekennen van het aspect, namelijk het aspect ‘auteur/intentie’ of het aspect ‘stijl/toon’. In de uitspraak komt de ‘auteur’ voor, toch lijkt het hier meer te gaan om de ‘stijl’ van de ‘auteur’ dan om een oordeel over de ‘auteur’ zelf. Daarom is aan deze uitspraak het aspect ‘stijl/toon’ toegekend, de code A.

De volgende stap in het proces is het toekennen van eigenschappen aan deze aspectcodes. Dit gebeurt door de vraag te stellen: op welke grond wordt het aspect beoordeeld? Ook bij de eigenschappen worden van zowel de duidelijke uitspraken als de minder duidelijke uitspraken willekeurig gekozen voorbeelden gegeven.

Bij de volgende uitspraak: ‘Alle figuren zijn karikaturen, toegegeven, maar ze zijn kennelijk toch doorleefd, want we gaan ze kennen en voelen mee met wat hen overkomt.’ is duidelijk dat het gaat om de ‘personages’, maar hoe worden deze beoordeeld? Volgens de recensent zijn de ‘personages’ karikaturen, maar we gaan wel met ze meeleven en voelen, en krijgen blijkbaar het idee dat we ze kennen. Aan dit aspect kan dus de eigenschap ‘realiteit/geloofwaardigheid’ gekoppeld worden, het cijfer 8 uit het schema van Linders en Op de Beek.

Bij de volgende uitspraak was het toekennen van de codes lastiger: ‘Maar hun levens zijn niet in ontwikkeling, en wat Campert aan nieuws vertelt, is steeds weer, op een beetje andere manier, het oude liedje.’ Duidelijk is dat het bij deze uitspraak gaat om het beschrijven van de levens van de ‘personages’. Maar bij de toekenning van de eigenschap bestond twijfel tussen 3 (‘continuïteit’) en 14 (‘originaliteit’). Uit deze uitspraak blijkt namelijk dat de recensent vindt dat Campert niet erg vindingrijk is, steeds hetzelfde vertelt, en op die manier dus niet origineel is. De nadruk lijkt echter toch te liggen op het begin van de uitspraak. Er zit geen ontwikkeling in de levens van de ‘personages’. De ‘personages’ blijven vlak, ook al probeert Campert dit te veranderen door het opvoeren van nieuwe onderwerpen. Vandaar dat gekozen is voor de eigenschap ‘continuïteit’.

Ook de volgende uitspraak zorgde voor enige twijfel bij het toekennen van de eigenschapscode. 'Het is door Camperts bondige stijl en zijn alles doordringende humor dat deze schetsjes nooit vervelen of clichématig worden.' Duidelijk is dat we hier te maken hebben met een uitspraak over het aspect 'stijl/toon'. Deze lijkt gecombineerd te worden met de eigenschappen 'humor' en 'originaliteit'. Maar bij een tweede lezing blijkt dat de 'humor' slechts een middel is om duidelijk te maken dat de 'stijl' van Campert origineel is. Er is in tweede instantie dus gekozen om uitsluitend de eigenschap 'originaliteit' toe te kennen, nummer 14 uit het schema van Linders en Op de Beek.

Vaak is niet meteen na één keer lezen duidelijk om welke aspecten en eigenschappen het in de recensies gaat. Daarom is het dikwijls nodig om een recensie meerdere keren te lezen en vanuit diverse invalshoeken te bekijken. Ook het feit dat er hier maar één codeur is, maakt het coderen lastiger. Er kan niet met iemand anders overlegd worden wanneer er wordt getwijfeld over een bepaalde code. Het toekennen van eigenschappen is in de meeste gevallen moeilijker dan het toekennen van aspecten.

Hieronder staan alle resultaten van de analyse van de recensie.

D6 – Een bijzonder amusant verhaal waarin op een karikaturale manier veel aan de orde komt van wat we als eigentijds beschouwen.

A15 – De onwaardeerlijke zinnen.

K6 – Het boekje is geestig op de manier van een schets, een reeks cartoons, een ironisch feuilleton.

D6 – Als de eigen tijd over zelfironie zou kunnen beschikken, dan zou die er zo uit zien, als een verhaal van Campert, luchtig, met een neiging tot slapstick, en nogal droefgeestig ook.

A5 – Er zijn weinig auteurs die zo'n vorm en zo'n toon aankunnen.

A5 – Campert heeft een heel fijnzinnige en taalgevoelige verhouding tot de eigen tijd. Dat blijkt goed uit zijn nieuwste boek, "Wie doet de Koningin", waaruit zijn talent als verbale cartoonist zelfs nog breder blijkt dan uit "De Harm en Miepje Kurk story".

F8 – Alle figuren zijn karikaturen, toegegeven, maar ze zijn kennelijk toch doorleefd, want we gaan ze kennen en voelen mee met wat hen overkomt.

F6 – Met feilloze ironie voert Campert al deze figuren op.

A14 – Het is door Camperts bondige stijl en zijn alles doordringende humor dat deze schetsjes nooit vervelen of clichématig worden

A14 – De clichés die Campert gebruikt zijn onderhevig aan een taalgebruik waardoor ze onschadelijk worden gemaakt.

A4 – De kracht van Camperts taal.

A15 – De meeste beginzinnen zijn juweeltjes.

A8 – Af en toe krijgen de korte episodes absurde trekken. De taalspelletjes overwoekeren dan het werkelijkheidsgehalte, zoals in het sprookje.

B4 – De opeenvolging van de tekstjes is, voor zover ik zie, nauwelijks dwingend.

F8 – Op gezette tijden het aangename gevoel optreedt van herkenning, en verlangen naar Somberman, of Letter, of Domoor.

F3 – Maar hun levens zijn niet in ontwikkeling, en wat Campert aan nieuws vertelt, is steeds weer, op een beetje andere manier, het oude liedje

K9 – Een zeer droefgeestig boek.

De bovenstaande procedure is toegepast op alle 79 recensies die voor dit onderzoek werden gevonden. De gevonden resultaten zijn per boek verwerkt in tabellen. Vervolgens zijn de percentages berekend van de frequentie waarin de aspecten en eigenschappen per boek voorkomen. Ten slotte zijn de resultaten van de besproken boeken naast elkaar gezet om de vergelijking te kunnen maken tussen de verschillende peiljaren. In het volgende hoofdstuk worden deze resultaten inzichtelijk gemaakt.

6. Resultaten

De toepassing van de methode die in het vorige hoofdstuk werd getoond aan de hand van een voorbeeldanalyse wordt ook gehanteerd voor de overige recensies. Op deze manier worden de resultaten voor dit onderzoek te verkrijgen. In dit hoofdstuk worden de resultaten van de volledige analyse gepresenteerd. In paragraaf 6.1 worden de corpusgegevens in kaart gebracht. Vervolgens worden in de verschillende deelparagrafen 6.2 tot 6.6 de resultaten van het onderzoek per boek getoond en nader besproken. Tot slot worden in paragraaf 6.7 conclusies getrokken.

6.1 Corpusgegevens

Voor dit onderzoek zijn in totaal 79 recensies geanalyseerd.¹²⁵ In deze recensies werd een totaal van 735 evaluatieve uitspraken gevonden die voorzien zijn van een domeincode. Dit komt neer op een gemiddelde van 147 evaluatieve uitspraken per boek.

Er werden in totaal dertien recensies onderzocht over het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961). In deze recensies werden 153 evaluatieve uitspraken gevonden. Dit betekent dat er per recensie gemiddeld 11,77 waarderende uitspraken worden gedaan. Het gemiddelde aantal woorden van deze recensies is 1221,08.

Over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) zijn achttien recensies onderzocht. Hierin werden 208 waarderende uitspraken gedaan. Daarmee komt het gemiddeld aantal uitspraken per recensie uit op 11,56. Het gemiddelde aantal woorden per recensie is voor dit boek 894,22. Het gemiddelde aantal uitspraken per recensie in de twee verschillende peiljaren is dus iets afgenomen. De daling die zich voordoet bij het gemiddelde aantal woorden is groter. Het gemiddelde aantal woorden neemt met bijna een derde af.

Deze dalingen zetten zich verder voort wanneer gekeken wordt naar de recensies van het derde onderzochte boek, *Wie doet de koningin* (1984). In deze periode is het gemiddelde aantal uitspraken per recensie echter meer gedaald dan het gemiddelde aantal woorden per recensie. Over dit boek verschenen namelijk in totaal vijftien recensies waarin 121

---

¹²⁵ Een lijst van deze recensies is terug te vinden in bijlage 2, waarin een chronologische bibliografie van dag- en weekbladen wordt gepresenteerd waarin de recensies zijn verschenen.

waarderende uitspraken werden gedaan. Dit komt neer op een gemiddeld aantal uitspraken van 10,08. Het aantal woorden bedraagt gemiddeld 748,47.

Over het boek *Een liefde in Parijs* (2004) verschenen in de Nederlandse dag- en weekbladen de meeste recensies, namelijk 22. Maar ook voor dit boek daalt het gemiddelde aantal evaluatieve uitspraken per recensie verder. In deze 22 recensies worden in totaal namelijk maar 183 waarderende uitspraken gedaan, gemiddeld 8,32 uitspraken per recensie. Het gemiddeld aantal woorden per recensie is in vergelijking met het vorige peiljaar heel licht gestegen, naar 782,38. De recensies over Campert waren in 1984 en 2004 dus gemiddeld ongeveer even lang.

Er zijn elf recensies verschenen over *Hôtel du Nord* (2013), de nieuwste roman van Campert. In deze recensies worden in totaal 70 uitspraken gedaan met een waarderende functie. Dit maakt dat er over dit boek gemiddeld 6,36 evaluatieve uitspraken worden gedaan per recensie.

Wat opvalt is dat het gemiddelde aantal waarderende uitspraken over het werk van Campert per recensie steeds kleiner wordt. Ook bij dit laatste boek is het gemiddelde aantal woorden per recensie afgenomen in vergelijking met het aantal woorden in recensies over eerdere werken. De recensies worden dus steeds korter en bevatten ook steeds minder evaluatieve uitspraken. Tabel 1 toont de evaluatiedichtheid per boek.

Boek	Aantal recensies	Aantal uitspraken	Aantal woorden per recensie	Gemiddeld aantal uitspraken per recensie.
<i>Het leven is vurrukkulluk</i> (1961)	13	153	1221,08	11,77
<i>Hoe ik mijn verjaardag vierde</i> (1969)	18	208	894,22	11,56
<i>Wie doet de koningin</i> (1984)	15	121	748,47	8,07

<i>Een liefde in Parijs</i> (2004)	22	183	782,38	8,32
<i>Hôtel du Nord</i> (2013)	11	70	503,5	6,36

Tabel 1: Aantal recensies per boek, aantal uitspraken in de recensies en het gemiddelde aantal uitspraken per recensie per boek.

In de volgende paragrafen worden per boek de resultaten getoond van de analyse van de evaluatieve uitspraken in de recensies. De volgende twee vragen zullen per boek behandeld worden:

1. Welke aspecten uit het werk van Remco Campert worden geëvalueerd in de dag- en weekbladen?
2. Welke eigenschappen worden in de betreffende recensies aan de geëvalueerde aspecten toegekend?

6.2 *Het leven is vurrukkulluk* (1961)

Het leven is vurrukkulluk (1961) is de debuutroman van Campert. In de voorafgaande jaren hield hij zich voornamelijk bezig met het schrijven van poëzie, vertalingen en cursiefjes. De verhalen die hij schreef werden steeds langer en resulteerden in 1961 in zijn eerste roman. In de recensies over dit boek, wordt aanzienlijke aandacht besteed aan het feit dat Campert met een nieuw genre is begonnen. Ook worden veel vergelijkingen gemaakt met zijn eerdere werk.

Over het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961) zijn dertien recensies gevonden in dag- en weekbladen met daarin 153 waarderende uitspraken. In tabel 3 is af te lezen hoe vaak bepaalde aspecten genoemd worden in deze uitspraken. Uit de tabel blijkt dat het aspect 'stijl/toon' het meest beoordeeld wordt, er wordt 38 keer iets gezegd over de stijl van de auteur. Dat is 24,84% van het totale aantal evaluatieve uitspraken. De aspecten die in deze recensies nauwelijks of niet aan bod komen zijn het 'uiterlijk en presentatie' (0,65%), 'dialogen' en 'symboliek' (beide 0,00%).

	Aspect	Aantal	Percentage
1.	Stijl/toon	38	24,84
2.	Plot	27	17,65
3.	Geheel/deel	26	16,99
4.	Personages	17	11,11
5.	Setting	13	8,50
6.	Auteur/intentie	8	5,23
7.	Structuur	8	5,23
8.	Thematiek/ideeën	8	5,23
9.	Overig	7	4,58
10.	Uiterlijk en presentatie	1	0,65
11.	Dialogen	0	0,00
12.	Symboliek	0	0,00

Tabel 2 De aspecten die voorkomen in het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Van de eigenschappen die worden besproken in de recensies over *Het leven is vurrukkulluk* (1961) staat 'humor' in ruime mate bovenaan. Er worden 31 evaluatieve uitspraken gedaan waarbij de eigenschap 'humor' aan een aspect wordt toegekend, dit is 20,26% van het totale aantal uitspraken. De tweede en derde plaats worden ingenomen door de eigenschappen 'goed/overig' (14,38%) en 'realiteit/geloofwaardigheid' (13,73%). 'Didactische eigenschappen', 'religieuze eigenschappen' en 'politiek-maatschappelijke eigenschappen' worden in deze recensies niet als eigenschappen genoemd. Tabel 4 toont alle resultaten van de eigenschappen die voorkomen in de recensies over *Het leven is vurrukkulluk* (1961).

	Eigenschap	Aantal	Percentage
1.	Humor	31	20,26
2	Goed/overig	22	14,38
3.	Realiteit/geloofwaardigheid	21	13,73
4.	Literaire/intellectuele eigenschappen	18	11,76
5.	Samenhang	15	9,80
6.	Emotionaliteit	15	9,80

7.	Originaliteit	15	9,80
8.	Continuïteit	13	8,50
9.	Helderheid	8	5,23
10.	Intensiteit/levendigheid	7	4,58
11.	Morele eigenschappen	4	2,61
12.	Efficiëntie	3	1,96
13.	Didactische eigenschappen	0	0,00
14.	Religieuze eigenschappen	0	0,00
15.	Politiek-maatschappelijke eigenschappen	0	0,00

Tabel 3 De eigenschappen die voorkomen in het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Een evaluatiedomein is de code die ontstaat wanneer aan een evaluatieve uitspraak een aspectcode en een eigenschapscode is toegekend. Een evaluatiedomein bestaat dus uit ten minste één letter en één cijfer. In tabel 5 staan de meeste voorkomende evaluatiedomeinen in de recensies over *Het leven is vurrukkulluk* (1961).

		Evaluatiedomein	Aantal	Percentage
1.	A6	Stijl/toon en humor	8	5,23
2.	K15	Geheel/deel en goed/overig	8	5,23
3.	A14	Stijl/toon en originaliteit	6	3,92
4.	K6	Geheel/deel en humor	5	3,27
5.	F8	Personages en realiteit/geloofwaardigheid	5	3,27
6.	A5	Stijl/toon en literaire/intellectuele eigenschappen	4	2,61
7.	D2	Plot en samenhang	4	2,61
8.	D8	Plot en realiteit/geloofwaardigheid	4	2,61
9.	L15	Overig en goed/overig	4	2,61
10..	D6	Plot en humor	4	2,61

Tabel 4 De evaluatiedomeinen die voorkomen in het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze evaluatiedomeinen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Het evaluatiedomein ‘stijl/toon’ in combinatie met ‘humor’ komt in recensies over *Het leven is vurrukkulluk* (1961) het meest voor. In acht recensies wordt een uitspraak gedaan met dit evaluatiedomein (5,23% van het totale aantal waarderende uitspraken). Ook de combinatie ‘geheel/deel’ met de eigenschap ‘goed/overig’ komt acht keer en dus relatief vaak voor.

6.3 *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969)

De verhalenbundel *Hoe ik mijn verjaardag vierde* verscheen in 1969. Over deze bundel verschenen in datzelfde jaar zeventien recensies in dag- en weekbladen. Eén recensie volgde in 1970, zodat het totale aantal recensies op achttien komt. In deze recensies worden 208 evaluatieve uitspraken gedaan.

Tabel 6 toont de resultaten van de aspecten die het onderwerp waren van de waarderende uitspraken in de recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969). De aspecten ‘stijl/toon’ en ‘geheel/deel’ worden als onderwerp van waarderende uitspraken in deze recensies het meest gebruikt, beide 41 keer in totaal (19,71%). Het aspect ‘plot’ wordt ook vaak beoordeeld, namelijk 32 keer, dit is 15,38% van het totale aantal beoordelende uitspraken. Ook over het aspect ‘auteur/intentie’ worden eveneens veel evaluatieve uitspraken gedaan, namelijk 29. De overige aspecten komen allemaal ongeveer even vaak voor. Met uitzondering van de aspecten ‘dialogen’ en ‘symboliek’, deze worden niet genoemd in de onderzochte recensies.

	Aspect	Aantal	Percentage
1.	Stijl/toon	41	19,71
2.	Geheel/deel	41	19,71
3.	Plot	32	15,38
4.	Auteur/intentie	29	13,94
5.	Uiterlijk en presentatie	16	7,69
6.	Thematiek/ideeën	13	6,25
7.	Personages	12	5,77
8.	Overig	12	5,77
9.	Setting	8	3,85
10.	Structuur	7	3,37

11.	Dialogen	0	0,00
12.	Symboliek	0	0,00

Tabel 5 De aspecten die voorkomen in het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

In de recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) wordt de eigenschap 'goed/overig' het meest toegekend aan een evaluatieve uitspraak. Dit gebeurt in 61 van de in totaal 210 uitspraken, hetgeen neerkomt op een percentage van 29,33. Ook 'humor' (15,38%), 'emotionaliteit' (14,42%) en 'intensiteit/levendigheid' (11,54%) zijn eigenschappen die in deze recensies veel gebruikt worden. De 'morele eigenschappen', 'didactische eigenschappen', 'religieuze eigenschappen' en 'politiek-maatschappelijke eigenschappen' komen in de recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) niet voor.

	Eigenschap	Aantal	Percentage
1.	Goed/overig	61	29,33
2.	Humor	32	15,38
3.	Emotionaliteit	30	14,42
4.	Intensiteit/levendigheid	24	11,54
5.	Realiteit/geloofwaardigheid	20	9,62
6.	Originaliteit	14	6,73
7.	Efficiëntie	13	6,25
8.	Literaire/intellectuele eigenschappen	12	5,77
9.	Samenhang	12	5,77
10.	Continuïteit	8	3,85
11.	Helderheid	5	2,40
12.	Morele eigenschappen	0	0,00
13.	Didactische eigenschappen	0	0,00
14.	Religieuze eigenschappen	0	0,00
15.	Politiek-maatschappelijk eigenschappen	0	0,00

Tabel 6 De eigenschappen die voorkomen in het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Het evaluatiedomein dat in de recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) het meest voorkomt is 'geheel/deel' gecombineerd met 'goed/overig', met 10,10%. Dit is 21 keer in

totaal. Vaak gaat het hierbij om beoordelingen waarin een deel van het boek als goed of minder goed wordt beoordeeld. Het evaluatiedomein dat daarna het meest voorkomt is het aspect 'uiterlijk en presentatie' in combinatie met de eigenschap 'goed/overig' (4,81%). In tabel 8 staat een top tien van de resultaten van de evaluatiedomeinen.

		Evaluatiedomein	Aantal	Percentage
1.	K15	Geheel/deel en goed/overig	21	10,10
2.	I15	Uiterlijk en presentatie en goed/overig	10	4,81
3.	A15	Stijl/toon en goed/overig	7	3,37
4.	D9	Plot en emotionaliteit	7	3,37
5.	A14	Stijl/toon en originaliteit	6	2,88
6.	J5	Auteur/intentie en literaire/ intellectuele eigenschappen	6	2,88
7.	J6	Auteur/intentie en humor	6	2,88
8.	A6	Stijl/toon en humor	5	2,40
9.	K4	Geheel/deel en intensiteit/levendigheid	5	2,40
10.	L15	Overig en goed/overig	5	2,40

Tabel 7 De evaluatiedomeinen die voorkomen in het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze evaluatiedomeinen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

6.4 *Wie doet de koningin* (1984)

Wie doet de koningin verscheen in 1984. Het is een bundeling van de bijdragen die Campert wekelijks schreef voor *De Haagse Post*. Over dit boek verschenen in dag- en weekbladen vijftien recensies. In deze recensies werden in totaal 121 waarderende uitspraken gedaan.

De aspecten die het meest besproken worden in de recensies over *Wie doet de koningin* (1984) zijn 'stijl/toon' (24,80%), 'geheel/deel' (19,01%), 'auteur/intentie' (15,70%) en 'personages' (14,88%). Het aspect 'stijl/toon' is net als in de recensies van de eerdergenoemde boeken het meest voorkomende aspect in de evaluatieve uitspraken. De tweede plaats is voor het aspect 'geheel/deel'. Omdat het ook hier weer gaat om een

bundeling van verhalen, worden veel waarderende uitspraken gedaan over de losse verhalen, maar ook het geheel wordt regelmatig beoordeeld.

Over het aspect ‘auteur/intentie’ worden in de recensies over dit boek in totaal negentien uitspraken gedaan. Dat er naar verhouding meer uitspraken gedaan worden over de auteur heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de auteur langer bekend is en al meerdere werken heeft geproduceerd, waardoor er ook meer gezegd kan worden over de ‘auteur’. Ook het aspect ‘personages’ wordt in recensies over dit boek veel besproken. Dit is niet opmerkelijk, want in dit boek gaat over de karikaturen van alledag. Er worden dus veel verschillende ‘personages’ beschreven. In totaal worden er achttien uitspraken gedaan waarbij de ‘personages’ van het boek geëvalueerd worden.

De andere aspecten worden naar verhouding niet zo vaak genoemd, de aspecten ‘dialogen’ en ‘symboliek’ komen helemaal niet voor. Opvallend is dat het aspect ‘uiterlijk en presentatie’ in deze recensies slechts één keer onderwerp van waardering is, terwijl dit aspect in het vorige besproken boek een middenpositie innam.

	Aspect	Aantal	Percentage
1.	Stijl/toon	30	24,80
2.	Geheel/deel	23	19,01
3.	Auteur/intentie	19	15,70
4.	Personages	18	14,88
5.	Plot	9	7,44
6.	Structuur	7	5,79
7.	Setting	7	5,79
8.	Thematiek/ideeën	7	5,79
9.	Overig	4	3,31
10.	Uiterlijk en presentatie	1	0,83
11.	Dialogen	0	0,00
12.	Symboliek	0	0,00

Tabel 8 De aspecten die voorkomen in het boek *Wie doet de koningin* (1984) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

De eigenschap die in recensies over *Wie doet de koningin* (1984) het meest voorkomt is de eigenschap 'humor'. Deze eigenschap wordt in totaal 30 keer genoemd in een evaluatieve uitspraak. Dit is 24,80% van het totale aantal uitspraken.

Een andere eigenschap die in deze recensies vaak wordt gekoppeld aan een aspect is de eigenschap 'realiteit/geloofwaardigheid'. Deze eigenschap beslaat 20,66% van het volledige aantal uitspraken.

In tabel 9 zijn de eigenschappen uit de evaluatieve uitspraken genoteerd met daarachter het aantal keer dat deze voorkwamen, en het percentage dat die eigenschap inneemt ten opzichte van het totale aantal uitspraken over het boek *Wie doet de koningin* (1984).

	Eigenschap	Aantal	Percentage
1.	Humor	30	24,80
2.	Realiteit/geloofwaardigheid	25	20,66
3.	Goed/overig	12	9,92
4.	Samenhang	11	9,09
5.	Efficiëntie	10	8,26
6.	Literaire/intellectuele eigenschappen	10	8,26
7.	Intensiteit/levendigheid	9	7,44
8.	Originaliteit	9	7,44
9.	Continuïteit	5	4,13
10.	Emotionaliteit	5	4,13
11.	Helderheid	4	3,31
12.	Morele eigenschappen	1	0,83
13.	Didactische eigenschappen	0	0,00
14.	Religieuze eigenschappen	0	0,00
15.	Politiek-maatschappelijke eigenschappen	0	0,00

Tabel 9 De eigenschappen die voorkomen in het boek *Wie doet de koningin* (1984) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

In de recensies over *Wie doet de koningin* (1984) komen de evaluatiedomeinen 'personages' en 'realiteit/geloofwaardigheid' met 6,61% en 'auteur/intentie' en 'literaire/intellectuele eigenschappen' met 4,96% het meest voor. Dat het domein 'realiteit/geloofwaardigheid' en

‘personages’ vaak voorkomt kan verklaard worden door het feit dat er veel uitspraken worden gedaan over de karakterisering van de ‘personages’. Tabel 10 toont de top tien van de meest voorkomende evaluatiedomeinen in de recensies over het boek *Wie doet de koningin* (1984).

		Evaluatiedomein	Aantal	Percentage
1.	F8	Personages en realiteit/geloofwaardigheid	8	6,61
2.	J5	Auteur/intentie en literaire/ intellectuele eigenschappen	6	4,96
3.	A6	Stijl/toon en humor	5	4,13
4.	A15	Stijl/toon en goed/overig	5	4,13
5.	D6	Plot en humor	5	4,13
6.	K6	Geheel/deel en humor	5	4,13
7.	A14	Stijl/toon en originaliteit	4	3,31
8.	K2	Geheel/deel en Samenhang	4	3,31
9.	K15	Geheel/deel en goed/overig	4	3,31
10.	L6	Overig en humor	3	2,48

Tabel 10 De evaluatiedomeinen die voorkomen in het boek *Wie doet de koningin* (1984) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze evaluatiedomeinen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

6.5 Een liefde in Parijs

Van Remco Campert verscheen in 2004, na dertien jaar, weer een roman: *Een liefde in Parijs*. Dat het al weer enige tijd geleden was dat er van Campert een werk in prozavorm was verschenen, is terug te zien in het aantal recensies. Over dit boek verschenen namelijk 24 recensies. In deze recensies worden in totaal 183 waarderende uitspraken gedaan.

De aspecten die in de recensies over dit boek het meest voorkomen zijn ‘plot’ met 21,31% en ‘geheel/deel’ met 18,58%. Het aspect ‘stijl/toon’ wordt 31 keer gebruikt in een evaluatieve uitspraak, dat is 16,94% van het totale aantal uitspraken. Het aspect ‘stijl/toon’ staat net als in eerder besproken werk zeer hoog in het schema.

Tabel 11 toont een volledig overzicht van de aspecten en de frequentie waarin zij voorkomen. Opmerkelijk is dat in deze recensies wederom geen uitspraken worden gedaan over de ‘dialogen’ of de ‘symboliek’ van het boek.

	Aspect	Aantal	Percentage
1.	Plot	39	21,31
2.	Geheel/deel	34	18,58
3.	Stijl/toon	31	16,94
4.	Auteur/intentie	27	14,75
5.	Thematiek/ideeën	18	9,84
6.	Structuur	9	4,92
7.	Overig	9	4,92
8.	Setting	8	4,37
9.	Personages	7	3,83
10.	Uiterlijk en presentatie	2	1,09
11.	Dialogen	0	0,00
12.	Symboliek	0	0,00

Tabel 11 De aspecten die voorkomen in het boek *Een liefde in Parijs* (2004) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

In tabel 12 staan de resultaten van de eigenschappen die gevonden zijn in de recensies over *Een liefde in Parijs* (2004). De eigenschap ‘goed/overig’ is de eigenschap die in deze recensies het meest wordt gekoppeld aan een aspect, namelijk 32 keer (17,49%).

Ook de eigenschap ‘humor’ wordt vaak genoemd. In totaal wordt 24 keer een uitspraak gedaan waarbij een aspect van het werk van Campert wordt beoordeeld met deze eigenschap. De ‘didactische eigenschappen’, ‘religieuze eigenschappen’ en ‘politiek-maatschappelijke eigenschappen’ komen ook in deze recensies niet voor.

	Eigenschappen	Aantal	Percentage
1.	Goed/overig	32	17,49
2.	Humor	24	13,11
3.	Efficiëntie	22	12,02

4.	Emotionaliteit	20	10,93
5.	Literaire/intellectuele eigenschappen	18	9,84
6.	Continuïteit	17	9,29
7.	Realiteit/geloofwaardigheid	15	8,20
8.	Originaliteit	13	7,10
9.	Samenhang	10	5,46
10.	Intensiteit/levendigheid	10	5,46
11.	Morele eigenschappen	6	3,28
12.	Helderheid	5	2,73
13.	Didactische eigenschappen	0	0,00
14.	Religieuze eigenschappen	0	0,00
15.	Politiek-maatschappelijke eigenschappen	0	0,00

Tabel 12 De eigenschappen die voorkomen in het boek *Een liefde in Parijs* (2004) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

In de recensies over *Een liefde in Parijs* (2004) komen twee evaluatiedomeinen relatief vaak voor. Dat is allereerst het evaluatiedomein bestaande uit het aspect ‘geheel/deel’ en de eigenschap ‘goed/overig’, dat in totaal 12 keer voorkomt. In de tweede plaats is dat het evaluatiedomein bestaande uit de combinatie ‘auteur/intentie’ en ‘literaire/intellectuele eigenschappen’. Dit evaluatiedomein is in totaal 10 keer in de recensies terug te vinden.

Tabel 13 toont de resultaten van de meest voorkomende evaluatiedomeinen in de recensies over *Een liefde in Parijs* (2004).

		Evaluatiedomein	Aantal	Percentage
1.	K15	Geheel/deel en goed/overig	12	6,56
2.	J5	Auteur/intentie en literaire/ intellectuele eigenschappen	10	5,46
3.	A6	Stijl/toon en humor	9	4,92
4.	A1	Stijl/toon en efficiëntie	8	4,37
5.	D3	Plot en Continuïteit	8	4,37
6.	J15	Auteur/intentie en goed/overig	7	3,90
7.	D14	Plot en originaliteit	6	3,28

8.	D1	Plot en efficiëntie	5	2,73
9.	K9	Geheel/deel en emotionaliteit	5	2,73
10.	D9	Plot en emotionaliteit	4	2,19

Tabel 13 De evaluatiedomeinen die voorkomen in het boek *Een liefde in Parijs* (2004) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze evaluatiedomeinen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

6.6 *Hôtel du Nord* (2013)

Het boek *Hôtel du Nord* dat is verschenen in 2013, is de nieuwste roman van Campert. Over dit boek verschenen in dat jaar elf recensies, waarin in totaal 70 waarderende uitspraken zijn gevonden. Tabel 14 toont de resultaten van de aspecten die gevonden zijn in de bestudeerde recensies. Het aspect waarover de meeste evaluatieve uitspraken worden gedaan in de recensies over *Hôtel du Nord* (2013) is 'plot'. Dit aspect wordt 18 keer genoemd. Percentueel gezien komt dit neer op 25,71% van het totale aantal uitspraken.

Ook de aspecten 'stijl/toon' en 'thematiek/ideeën' zijn veelbesproken onderwerpen in de waarderende uitspraken. Deze aspecten nemen in deze recensies respectievelijk 17,14% en 14,29% van het totale aantal uitspraken in. Uit deze tabel blijkt wederom dat over de aspecten 'dialogen' en 'symboliek' geen waarderende uitspraken worden gedaan.

	Aspect	Aantal	Percentage
1.	Plot	18	25,71
2.	Stijl/toon	12	17,14
3.	Thematiek/ideeën	10	14,29
4.	Geheel/deel	9	12,86
5.	Auteur/intentie	6	8,57
6.	Overig	6	8,57
7.	Structuur	3	4,29
8.	Setting	3	4,29
9.	Personages	2	2,86
10.	Uiterlijk en presentatie	1	1,43
11.	Dialogen	0	0,00
12.	Symboliek	0	0,00

Tabel 14 De aspecten die voorkomen in het boek *Hôtel du Nord* met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Tabel 15 toont het aantal eigenschappen en de frequentie waarin deze voorkomen in de recensies over de roman *Hôtel du Nord* (2013). Allereerst valt op dat de frequentie waarin de eigenschappen voorkomen per eigenschap niet veel verschilt. De eigenschap ‘goed/overig’ wordt door recensenten vaak gebruikt in een evaluatie. In totaal wordt 12 keer een uitspraak gedaan waarbij deze eigenschap gecombineerd wordt met een bepaald aspect. De eigenschap ‘samenhang’ wordt 10 keer benoemd in een evaluatieve uitspraak. Eigenschappen die niet voorkomen in de beoordelende uitspraken in de recensies over *Hôtel du Nord* (2013) zijn: ‘didactische eigenschappen’, ‘religieuze eigenschappen’, ‘politiek-maatschappelijke eigenschappen’ en ‘morele eigenschappen’.

	Eigenschap	Aantal	Percentage
1.	Goed/overig	12	17,14
2.	Samenhang	10	14,29
3.	Humor	7	10,00
4.	Continuïteit	7	10,00
5.	Helderheid	7	10,00
6.	Realiteit/geloofwaardigheid	7	10,00
7.	Literaire/intellectuele eigenschappen	6	8,57
8.	Originaliteit	5	7,14
9.	Emotionaliteit	4	5,71
10.	Efficiëntie	3	4,29
11.	Intensiteit/levendigheid	3	4,29
12.	Didactische eigenschappen	0	0,00
13.	Religieuze eigenschappen	0	0,00
14.	Politiek-maatschappelijke eigenschappen	0	0,00
15.	Morele eigenschappen	0	0,00

Tabel 15 De eigenschappen die voorkomen in het boek *Hôtel du Nord* (2013) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

Zoals blijkt uit tabel 16 is de frequentie waarin het aantal evaluatiedomeinen voorkomen in de recensies over *Hôtel du Nord* (2013) is aanzienlijk lager dan in de recensies over de eerder besproken boeken. Het evaluatiedomein van ‘geheel/deel’ gecombineerd met ‘goed/overig’ (7,14%) en het evaluatiedomein waarin ‘plot’ wordt gecombineerd met de eigenschap

‘samenhang’ of met de eigenschap ‘realiteit/geloofwaardigheid’ (beide 5,71%) zijn in deze recensies de meest voorkomende domeinen.

		Evaluatiedomein	Aantal	Percentage
1.	K15	Geheel/deel en goed/overig	5	7,14
2.	D2	Plot en samenhang	4	5,71
3.	D8	Plot en realiteit/geloofwaardigheid	4	5,71
4.	A15	Stijl/toon en goed/overig	3	4,29
5.	D3	Plot en continuïteit	3	4,29
6.	K2	Geheel/deel en samenhang	2	2,86
7.	A7	Stijl/toon en helderheid	2	2,86
8.	D6	Plot en humor	2	2,86
9.	G6	Thematiek/ideeën en humor	2	2,86
10.	J5	Auteur/intentie en literaire/ intellectuele eigenschappen	2	2,86

Tabel 16 De evaluatiedomeinen die voorkomen in het boek *Hôtel du Nord* (2013) met het aantal keer dat deze voorkomen en het percentage dat deze evaluatiedomeinen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

6.7 Conclusie

In de bovenstaande paragrafen werd per boek besproken welke aspecten en eigenschappen het meest worden beoordeeld in de recensies. In deze paragraaf worden de eerder verkregen resultaten met elkaar vergeleken. De resultaten worden schematisch weergegeven in de tabellen 17, 18, 19 en 20. De belangrijkste verschillen worden kort besproken. Vervolgens worden hieruit conclusies getrokken.

	<i>Het leven is vurrukkulluk</i> (1961)	<i>Hoe ik mijn verjaardag vierde</i> (1969)	<i>Wie doet de koningin</i> (1984)	<i>Een liefde in Parijs</i> (2004)	<i>Hôtel du Nord</i> (2013)
Stijl/toon	24,84	19,71	24,80	16,94	17,14
Structuur	5,23	3,37	5,79	4,92	4,29

Setting	8,50	3,85	5,79	4,37	4,29
Plot	17,65	15,38	7,44	21,31	25,71
Dialogen	0	0	0	0	0
Personages	11,11	5,77	14,88	3,83	2,86
Thematiek/ideeën	5,23	6,25	5,79	9,84	14,29
Symboliek	0	0	0	0	0
Uiterlijk en presentatie	0,65	7,69	0,83	1,09	1,43
Auteur/intentie	5,23	13,94	15,70	14,75	8,57
Geheel/deel	16,99	19,71	19,01	18,58	12,86
Overig	4,58	5,77	3,31	4,92	8,57

Tabel 17 De aspecten die voorkomen in de geselecteerde recensies over Campert met het percentage dat deze aspecten innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

<i>Het leven is vurrukkulluk (1961)</i>	<i>Hoe ik mijn verjaardag vierde (1969)</i>	<i>Wie doet de koningin (1984)</i>	<i>Een liefde in Parijs (2004)</i>	<i>Hôtel du Nord (2013)</i>
Stijl/toon	Stijl/toon	Stijl/toon	Plot	Plot
Plot	Geheel/deel	Geheel/deel	Geheel/deel	Stijl/toon
Geheel/deel	Plot	Auteur/intentie	Stijl/toon	Thematiek/ideeën
Personages	Auteur/intentie	Personages	Auteur/intentie	Geheel/deel
Setting	Uiterlijk en presentatie	Plot	Thematiek/ideeën	Auteur/intentie
Structuur	Thematiek/ideeën	Structuur	Structuur	Overig
Thematiek/ideeën	Personages	Setting	Overig	Structuur
Auteur/intentie	Overig	Thematiek/ideeën	Setting	Setting
Overig	Setting	Overig	Personages	Personages

Uiterlijk en presentatie	Structuur	Uiterlijk en presentatie	Uiterlijk en presentatie	Uiterlijk en presentatie
Dialogen	Dialogen	Dialogen	Dialogen	Dialogen
Symboliek	Symboliek	Symboliek	Symboliek	Symboliek

Tabel 18 Rangordes van aspecten per boek.

Aspecten

Tabel 17 toont dat evaluatieve uitspraken waarbij het aspect 'stijl/toon' wordt beoordeeld, met een percentage van 24,84% van het totale aantal uitspraken de grootste categorie is. Bij de eerste drie peiljaren staat het aspect 'stijl/toon' op de eerste plaats en wordt dus het meest beoordeeld. Vanaf 2004, toen het boek *Een liefde in Parijs* (2004) verscheen, veranderde dit. In de eerdere jaren speelde 'stijl/toon' een belangrijkere rol in de beoordeling van het werk van Campert.

Het aantal evaluatieve uitspraken over de 'structuur' in de recensies over Campert is, zoals valt af te leiden uit tabel 17 in alle peiljaren ongeveer gelijk. De percentuele verschillen zijn zo klein dat niet geconcludeerd kan worden dat de 'structuur' in een bepaald peiljaar meer of minder belangrijk was. Hetzelfde geldt voor het aspect 'setting'. Alleen bij *Het leven is vurrukkulluk* (1961) wordt dit aspect iets meer gebruikt als beoordelingsaspect.

Grotere verschillen zijn te zien in een vergelijking van de beoordelingen over het aspect 'plot'. In de boeken *Het leven is vurrukkulluk* (1961) en *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) wordt dit in 17,65% en 15,38% van de waarderende uitspraken als onderwerp van beoordeling genoemd. Bij het boek *Wie doet de koningin* (1984) daalt dit percentage tot 7,44%. Bij de laatste twee besproken boeken vertoont dit percentage een opmerkelijke stijging naar 21,31% en 25,71%. Uit het overzicht in tabel 18 kan worden geconcludeerd dat 'plot' een belangrijk aspect is bij de beoordeling van een boek. Ook blijkt uit de tabel dat de beoordeling van het aspect 'plot' steeds belangrijker wordt. In de boeken *Een liefde in Parijs* (2004) en *Hôtel du Nord* (2013) is dit het meest besproken aspect.

Het aspect 'personages' heeft in de resultaten twee opmerkelijke pieken. In de recensies van *Het leven is vurrukkulluk* (1961) wordt 11,11% van de uitspraken besteed aan evaluaties over de 'personages'. Bij *Wie doet de koningin* (1984) is dit 14,88%. Bij de overige boeken komt het aspect 'personages' niet hoger dan 5,77%.

Het aspect 'thematiek/ideeën' vertoont een stijging vanaf het boek *Een liefde in Parijs* (2004). In de recensies over dit boek werd dit aspect in 9,84% van de waarderende

uitspraken beoordeeld. Negen jaar later is dit percentage gestegen naar 14,29%. Hieruit blijkt dat het thema van het verhaal, of het idee achter het werk een steeds grotere rol is gaan spelen bij de beoordeling van het werk van Campert.

Het aspect 'uiterlijk en presentatie' komt weinig aan bod in de recensies over Campert. Een hoogtepunt vormt het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969), waarbij uitspraken over het 'uiterlijk en presentatie' 7,69% van alle waarderende uitspraken inneemt. Het gaat hierbij voornamelijk om uitspraken over het omslag van het boek.

Over het aspect 'auteur/intentie' worden in vrijwel alle recensies evaluatieve uitspraken gedaan, zoals blijkt uit tabel 18. Dit aspect neemt ten minste 5,23% van het totale aantal uitspraken in en ten hoogste 15,70%. Dat er na verloop van tijd meer uitspraken over de auteur worden gedaan, kan mogelijk verklaard worden doordat de auteur meer naamsbekendheid heeft verkregen en men meer bekend was met zijn werk.

Het aspect 'geheel/deel' is een veelvoorkomend beoordelingsaspect in de recensies over Remco Campert. In vrijwel alle recensies worden uitspraken gedaan waarbij het aspect 'geheel/deel' geëvalueerd wordt. Er zijn hierbij geen opvallende stijgingen of dalingen waarneembaar.

Het percentage evaluaties dat geplaatst wordt in de categorie 'overig' komt niet hoger dan 8,11%. Over deze categorie valt inhoudelijk weinig te concluderen, omdat de uitspraken die onder deze categorie vallen sterk uiteenlopen. Wel kan uit dit percentage opgemaakt worden dat deze categorie niet te groot is. Dat wil zeggen dat de evaluatieve uitspraken in de recensies over Campert goed ingedeeld kunnen worden onder de verschillende aspecten.

Het aspect 'dialogen' kan in dit onderzoek kort worden afgedaan. Het komt in de onderzochte recensies niet voor als onderwerp van een evaluatieve uitspraak. Hetzelfde geldt voor het aspect 'symboliek', ook dit komt niet aan de orde.

Een opmerkelijk fenomeen in de evaluaties over de boeken van Remco Campert is de daling van de bespreking van het aspect 'plot' bij *Wie doet de koningin* (1984). In dit boek blijkt het aspect 'plot' van weinig belang bij het creëren van een oordeel over het boek in het algemeen.

Ook opvallend zijn de twee pieken met betrekking tot het aantal evaluatieve uitspraken over de 'personages' in *Het leven is vurrukkulluk* (1961) en *Wie doet de koningin*

(1984). Deze pieken zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan de inhoud van de boeken. Hierin komen zeer uitgesproken personages voor.

Ook de sterke stijging van het percentage uitspraken dat betrekking heeft op het aspect 'thematiek/ideeën' valt op. In de recensies over de boeken *Een liefde in Parijs* (2004) en *Hôtel du Nord* (2013) gaat het vaak om uitspraken waarbij het idee of het thema van het boek negatief wordt beoordeeld, de 'originaliteit' hiervan lijkt ver te zoeken, er wordt zelfs gesproken over clichés.

Een andere sterke uitschieter is het percentage evaluatieve uitspraken over het 'uiterlijk en presentatie' van het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969). De meeste recensenten kunnen het omslag van het boek niet waarderen en dit wordt dan ook veelvuldig gemeld.

	<i>Het leven is vurrukkulluk</i> (1961)	<i>Hoe ik mijn verjaardag vierde</i> (1969)	<i>Wie doet de koningin</i> (1984)	<i>Een liefde in Parijs</i> (2004)	<i>Hôtel du Nord</i> (2013)
Efficiëntie	1,96	6,25	8,26	12,02	4,29
Samenhang	9,80	5,77	9,09	5,46	14,29
Continuïteit	8,50	3,85	4,13	9,29	10,00
Intensiteit/ levendigheid	4,58	11,54	7,44	5,46	4,29
Literaire/ intellectuele eigenschappen	11,76	5,77	8,26	9,84	8,57
Humor	20,26	15,38	24,80	13,11	10,00
Helderheid	5,23	2,40	3,31	2,73	10,00
Realiteit/ geloofwaardigheid	13,73	9,62	20,66	8,20	10,00
Emotionaliteit	9,80	14,42	4,13	10,93	5,71
Didactische eigenschappen	0	0	0	0	0

Religieuze eigenschappen	0	0	0	0	0
Politiek-maatschappelijke Eigenschappen	0	0	0	0	0
Morele eigenschappen	2,16	0,00	0,83	3,28	0
Originaliteit	9,80	6,73	7,44	7,10	7,14
Goed/overig	14,38	29,33	9,62	17,49	17,14

Tabel 19 De eigenschappen die voorkomen in de geselecteerde recensies over Campert met het percentage dat deze eigenschappen innemen in het totale aantal evaluatieve uitspraken.

<i>Het leven is vurrukkulluk</i> (1961)	<i>Hoe ik mijn verjaardag vierde</i> (1969)	<i>Wie doet de koningin</i> (1984)	<i>Een liefde in Parijs</i> (2004)	<i>Hôtel du Nord</i> (2013)
Humor	Goed/overig	Humor	Goed/overig	Goed/overig
Goed/overig	Humor	Realiteit/geloofwaardigheid	Humor	Samenhang
Realiteit/geloofwaardigheid	Emotionaliteit	Goed/overig	Efficiëntie	Humor
Literaire/intellectuele eigenschappen	Intensiteit/levendigheid	Samenhang	Emotionaliteit	Continuïteit
Samenhang	Realiteit/geloofwaardigheid	Efficiëntie	Literaire/intellectuele eigenschappen	Helderheid
Emotionaliteit	Originaliteit	Literaire/intellectuele eigenschappen	Continuïteit	Realiteit/geloofwaardigheid
Originaliteit	Efficiëntie	Intensiteit/levendigheid	Realiteit/geloofwaardigheid	Literaire/intellectuele eigenschappen

Continuïteit	Literaire/ intellectuele eigenschappen	Originaliteit	Originaliteit	Emotionaliteit
Helderheid	Samenhang	Continuïteit	Samenhang	Originaliteit
Intensiteit/ levendigheid	Continuïteit	Emotionaliteit	Intensiteit/ levendigheid	Efficiëntie
Morele eigenschappen	Helderheid	Helderheid	Morele eigenschappen	Intensiteit/ levendigheid
Efficiëntie	Morele eigenschappen	Morele eigenschappen	Helderheid	Didactische eigenschappen
Didactische eigenschappen	Didactische eigenschappen	Didactische eigenschappen	Didactische eigenschappen	Religieuze eigenschappen
Religieuze eigenschappen	Religieuze eigenschappen	Religieuze eigenschappen	Religieuze eigenschappen	Politiek-maat- schappelijke eigenschappen
Politiek-maat- schappelijke eigenschappen	Politiek-maat- schappelijke eigenschappen	Politiek-maat- schappelijke eigenschappen	Politiek-maat- schappelijke eigenschappen	Morele eigenschappen

Tabel 20 Rangordes van eigenschappen per boek.

Eigenschappen

De tabellen 19 en 20 tonen alle resultaten van de eigenschappen die gevonden zijn in de evaluatieve uitspraken in de recensies over Campert. De eerste eigenschap die wordt besproken is 'efficiëntie'. Het aantal uitspraken met deze eigenschap lopen langzaam op tot een piek van 12,02% bij het boek *Een liefde in Parijs* (2004). In recensies over *Hôtel du Nord* (2013) zakt dit percentage naar 4,29.

De eigenschap 'samenhang' toont een verrassende verschuiving. In kritieken over het eerste, het derde en het laatste boek wordt deze eigenschap veelvuldig gebruikt in de beoordelingen. In de recensies over de tussenliggende boeken speelt 'samenhang' een minder belangrijke rol in de beoordeling.

De eigenschap 'continuïteit' is vrij stabiel, er zijn in deze categorie geen grote uitschieters. In de evaluatieve uitspraken over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) en *Wie doet de koningin* (1984) komt deze eigenschap iets minder vaak voor dan in recensies over de andere boeken.

Dat blijkt ook het geval te zijn bij de eigenschap 'intensiteit/levendigheid'. Ook deze eigenschap is redelijk stabiel, met een kleine afwijking in de recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) en *Wie doet de koningin* (1984).

De frequentie waarin de 'literaire/intellectuele eigenschappen' voorkomen in beoordelende uitspraken is ook vrij stabiel. Alleen in recensies over het boek *Het leven is vurrukkulluk* (1961) is een lichte stijging te zien. In de recensies over het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) zit het percentage aan de lage kant. In de meeste gevallen gaat het bij deze uitspraken over de 'literaire/intellectuele eigenschappen' in combinatie met het aspect 'auteur/intentie'.

'Humor' wordt als eigenschap veel gebruikt in recensies over het boek *Wie doet de koningin* (1984). In 24,80% van de uitspraken wordt de eigenschap 'humor' gecombineerd met een of meerdere aspecten. Ook in de recensies over de boeken *Het leven is vurrukkulluk* (1961) en *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) wordt deze eigenschap relatief vaak genoemd.

'Helderheid' als eigenschap in een waarderende uitspraak komt in de recensies over alle boeken ongeveer evenveel voor. Alleen over het boek *Hôtel du Nord* (2013) wordt iets vaker een uitspraak gedaan die betrekking heeft op de 'helderheid' van het verhaal.

De eigenschap 'realiteit/geloofwaardigheid' komt net als de eigenschap 'humor', het meest voor in recensies over *Wie doet de koningin* (1984), namelijk 20,66%. Het kan toeval zijn dat beide eigenschappen in deze recensies pieken, maar wellicht is er een onderliggend verband. Het zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat voor de beoordeling van de eigenschap 'humor' deze humor wel eerst herkend moet worden.

'Emotionaliteit' wordt in de recensies over twee andere boeken het meest genoemd. Namelijk in *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (14,42%) en *Een liefde in Parijs* (10,93%). Dit kan verklaard worden door het feit dat deze boeken de meest sombere, zielige en meeslependste verhalen bevatten binnen het gebruikte corpus, het kan dus worden toegeschreven aan de inhoud van de boeken.

De 'didactische eigenschappen', 'religieuze eigenschappen' en 'politiek-maatschappelijke eigenschappen' komen in geen van de recensies voor als onderdeel van een waarderende uitspraak. Ook de 'morele eigenschappen' komen vrijwel niet aan bod, het gaat om maximaal een of twee uitspraken per boek.

'Originaliteit' is relatief stabiel als het gaat om de frequentie waarin deze eigenschap voorkomt. Deze eigenschap wordt in de evaluatieve uitspraken het meest genoemd in recensies over *Het leven is vurrukkulluk* (1961), maar het verschil met de andere boeken is niet groot.

De eigenschap 'goed/overig' toont een opvallende piek. In het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) komt deze eigenschap in 29,33% van het aantal uitspraken voor. Bij dit boek wordt deze eigenschap vaak als 'slecht' gekoppeld aan het aspect 'uiterlijk en presentatie', namelijk het omslag van het boek. In de overige recensies komt de eigenschap 'goed/overig' ook relatief veel voor. Vaak wordt een aspect beoordeeld als goed of slecht.

De belangrijkste bevindingen uit de bovenstaande vergelijkingen worden hieronder kort samengevat. Allereerst is dat de eigenschap 'intensiteit/levendigheid' die vaak negatief wordt beoordeeld in recensies over *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969), wat zeer meeslepende verhalen bevat.

'Humor' is een eigenschap die in de eerste drie onderzochte boeken veel gebruikt wordt. In de laatste twee boeken van Campert neemt de melancholie de overhand, waardoor uitspraken over 'humor' relatief minder vaak voorkomen.

'Realiteit/ geloofwaardigheid' wordt als eigenschap het meest gebruikt in 1961 en 1984. Dit heeft onder andere te maken met de geschetste omgeving, die in *Het leven is vurrukkulluk* bijvoorbeeld heel herkenbaar is.

'Emotionaliteit' heeft een piek in 1969, die verklaard kan worden door het titelverhaal van *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969), dat zeer treurig is. Verder komt de eigenschap 'goed/overig' in alle recensies vrij vaak voor. Dit wordt verklaard doordat alle uitspraken waarbij iets als goed/slecht of mooi/lelijk wordt beoordeeld hieronder vallen, wat in recensies vaak voorkomt.

7. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt de conclusie gegeven van het onderzoek naar de evaluaties in recensies over het werk van Remco Campert in de periode 1961-2013. Allereerst wordt kort stilgestaan bij de verschillende onderdelen die in dit onderzoek aan de orde zijn gekomen. In paragraaf 7.1 wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen binnen de dag- en weekbladkritiek, het theoretische kader en de methode die in dit onderzoek is toegepast. In paragraaf 7.2 wordt het antwoord op de onderzoeksvraag gegeven. Vervolgens zullen in paragraaf 7.3 de resultaten van dit onderzoek vergeleken worden met de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van Op de Beek. Omdat zij vergelijkbaar onderzoek heeft gedaan kunnen de resultaten uit haar onderzoek bijdragen aan de volledigheid van dit onderzoek. Ten slotte worden in paragraaf 7.4 de discussiepunten behandeld en de mogelijkheden voor een vervolgonderzoek gegeven.

7.1 Samenvatting

Dit onderzoek staat in het teken van de ontwikkelingen in de evaluaties in recensies van Remco Campert binnen de periode 1961-2013. In hoofdstuk 2 werd ingegaan op de belangrijkste veranderingen in de literaire dag- weekbladjournalistiek. Op deze manier werd gepoogd een goed beeld te geven van de ontwikkelingen binnen de Nederlandse literaire kritiek, omdat dit wellicht invloed zou hebben op de verschillen in evaluaties van recensenten in de loop der jaren.

Belangrijk is het feit dat het aantal zelfstandige dagbladen in Nederland na de afschaffing van het dagbladzegel sterk fluctueerde. Tussen het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste kwart van de twintigste eeuw steeg het aantal zelfstandige dagbladen van 9 naar 106. Na 1939 nam dit aantal af tot 61 kranten in de jaren zestig van de vorige eeuw, en later zelfs tot tien zelfstandige dagbladen in 2013.

Niet alleen het aantal dagbladen, maar ook de ruimte die beschikbaar werd gesteld voor culturele bijdragen varieerde sterk in de loop der jaren. Deze verschuiving is toe te schrijven aan de toegenomen aandacht voor nieuwe en zeer uiteenlopende kunstvormen. Ondanks het feit dat er meer verschillende kunstvormen gerecenseerd werden, nam de ruimte die voor de literaire kritiek werd ingedeeld aanzienlijk toe. In de jaren zeventig steeg het aantal literaire recensies dat verscheen in dagbladen, maar met het verdwijnen van veel

kranten in de afgelopen decennia nam ook het totale aantal recensies af.

Na de uitweiding over de belangrijkste ontwikkelingen binnen literaire kritiek werd in dit onderzoek in hoofdstuk 3 dieper ingegaan op het theoretische kader. Er zijn door de jaren heen verschillende wetenschappelijke modellen opgesteld om de literatuuropvattingen van critici te achterhalen. De belangrijkste onderzoeksmethodes zijn gebaseerd op de theorie van J.J.A. Mooij (1973). Deze theorie is verder uitgewerkt tot onderzoeksmodellen door onder andere H.T. Boonstra (1979), O. Praamstra (1984) en Y.F.M. Linders en E.A. op de Beek (2009).

In de modellen van Boonstra en Praamstra werden categorieën opgesteld om verschillende soorten argumenten te kunnen benoemen die konden leiden tot een waardeoordeel. Zij onderscheiden bijvoorbeeld stilistische argumenten of compositorische argumenten. Verwacht werd dat alle argumenten in een literaire kritiek onder de opgestelde categorieën geplaatst zouden kunnen worden. Het gebeurde echter regelmatig dat een argument in meerdere categorieën kon worden ingedeeld.

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 biedt het model dat Linders en Op de Beek hebben opgesteld hiervoor een oplossing. Alle beoordeelde aspecten kunnen apart in een categorie geplaatst worden en de besproken eigenschappen kunnen aan elk van deze aspecten worden gekoppeld. Op deze manier zijn er veel meer mogelijkheden om evaluatieve uitspraken in te delen dan in eerdere modellen het geval was. Daarom is voor dit onderzoek het model van Linders en Op de Beek gekozen. In hoofdstuk 5 werd dit analyse-instrument toegepast aan de hand van een voorbeeldanalyse.

7.2 Resultaten en conclusie

De sturende vraag voor dit onderzoek was: Wat zijn, met het oog op ontwikkelingen binnen de maatschappij en in de literaire kritiek, binnen de periode 1961-2013 de belangrijkste aantoonbare verschillen tussen de geëvalueerde aspecten en eigenschappen in de recensies over Remco Campert en hoe zijn deze verschillen te typeren? In deze paragraaf wordt aan de hand van de verkregen onderzoeksresultaten een conclusie over dit onderzoek gegeven.

Van alle beoordeelde aspecten in de recensies over het werk van Campert is 'stijl/toon' gemiddeld de meest voorkomende. In 1961, 1969 en 1984 staat dit aspect het hoogst genoteerd van het totale aantal voorkomende aspecten met 19,71 – 24,84%. Maar ook in 2004 en 2013 staat dit aspect hoog in de lijst, op respectievelijk een derde en tweede

plek met 16,94% en 17,14%. Hieruit kan geconcludeerd worden dat 'stijl/toon' door de jaren heen voor critici een belangrijk aspect was om in de recensies over Remco Campert evaluatieve uitspraken over te doen. Dit kan echter niet direct gekoppeld worden aan ontwikkelingen binnen de literaire kritiek zoals besproken in hoofdstuk 2.

Andere veel besproken aspecten in dit onderzoek zijn 'plot' en 'geheel/deel'. Evenals over 'stijl/toon' wordt in de recensies over Remco Campert ook vaak een oordeel gegeven over het gehele werk (12,86 – 19,71%).

Het aspect 'plot' komt qua frequentie binnen dit onderzoek op een derde plek met percentages tussen 7,44 – 25,71%. Dit aspect wordt het meest genoemd in recensies over de boeken *Een liefde in Parijs* (2004) en *Hôtel du Nord* (2013). Ook hier zijn geen echter aantoonbare oorzaken aan te wijzen als gevolg van de ontwikkelingen in de literaire kritiek. De verschillen en overeenkomsten die hierbij aan bod zijn gekomen, zijn sterk afhankelijk van het soort boek dat werd besproken, en heeft weinig te maken met ontwikkelingen die kunnen worden toegeschreven aan het verloop van de tijd.

De frequentie waarin de overige aspecten voorkomen varieert sterk per boek. Het aspect 'uiterlijk en presentatie' komt bijvoorbeeld relatief vaak voor in recensies over het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969). Dit heeft te maken met het omslag van het boek, dat door de meeste recensenten niet gewaardeerd wordt. Het aspect 'personages' komt in de recensies over de boeken *Het leven is vurrukkulluk* (1961) en *Wie doet de koningin* (1984) ook relatief vaker voor dan in de andere recensies. Dit zou te maken kunnen hebben met de inhoud van de boeken, hierin komen namelijk zeer uitgesproken personages voor. Het lijkt erop dat veel van de pieken veroorzaakt worden door een bepaald boek, en niet door de criteria die een criticus hanteert voor het beoordelen van een literair werk of door maatschappelijke ontwikkelingen.

Vervolgens zijn de eigenschappen in de recensies over het werk van Campert geanalyseerd. De eigenschap 'goed/overig' komt in de recensies over Campert gemiddeld het meest voor (9,62% - 29,33%). Dit kan verklaard worden door het feit dat alle uitspraken waarbij iets als goed/slecht, mooi/lelijk wordt beoordeeld onder deze eigenschap vallen, wat vaak gebeurt in recensies. Tevens horen hier ook alle overige eigenschappen bij die niet in de lijst zijn vermeld. Het hoogtepunt van deze eigenschap bij het boek *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) kan verklaard worden door het feit dat het hier om een verhalenbundel gaat en veel

verhalen afzonderlijk als goed of slecht worden beoordeeld, terwijl bij de andere boeken vaak één keer het oordeel goed/slecht aan het verhaal wordt toegekend. Wederom betreft het hier een verschil op het niveau van de inhoud van de boeken.

De eigenschap 'humor' wordt ook regelmatig genoemd in recensies over het werk van Campert (10,00% - 24,80%). Met name in de peiljaren 1961 en 1984 komt deze eigenschap veel voor. Deze peiljaren liggen ver uit elkaar. Er lijkt daarom geen verband te zijn met de frequentie waarin deze eigenschap voorkomt en de ontwikkelingen binnen de literaire kritiek. De beoordeelde boeken zullen zelf dus reden zijn voor het oproepen van de eigenschap 'humor'.

Omdat ditzelfde principe ook al een aantal keer, zij het in mindere mate, voorkwam in de resultaten over de aspecten, kan geconcludeerd worden dat de beoordelingen over het werk van Campert en de uitspraken die hierover worden gedaan sterk afhankelijk zijn van het specifieke boek en niet zozeer van de beoordelingscriteria van de recensenten of andere ontwikkelingen binnen de literaire kritiek. Het lijkt er in dit geval dus op dat critici oordelen per boek.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat de geëvalueerde aspecten en eigenschappen in de recensies over het werk van Campert in de onderzochte peiljaren sterk variëren. Omdat de evaluaties per peiljaar dusdanig van elkaar verschillen kan uit dit onderzoek niet bepaald worden wat de belangrijkste ontwikkelingen zijn binnen de evaluaties.

De verschillen tussen de evaluaties in de onderzochte peiljaren kunnen op basis van dit onderzoek niet toegeschreven worden aan een bepaalde ontwikkeling binnen de maatschappij of binnen de literaire kritiek. Er kan dus binnen dit onderzoek niet gesproken worden van een ontwikkeling die zich in de loop der jaren in de literaire kritiek over Remco Campert heeft voorgedaan. De manier waarop de boeken van Remco Campert door de jaren heen geëvalueerd werden, was afhankelijk van het werk dat beoordeeld werd.

De evaluaties over het werk van Campert zijn niet typisch voor de literatuurkritiek van een bepaalde tijd. Dit komt nog sterker naar voren door een vergelijking met de resultaten uit het onderzoek van Op de Beek.

7.3 Vergelijking onderzoek Op de Beek

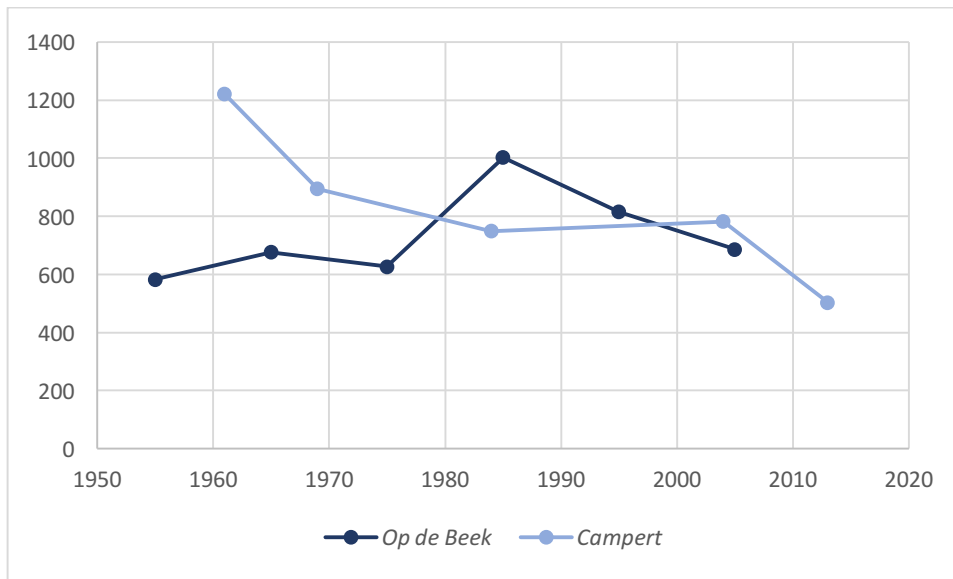
De belangrijkste resultaten uit het onderzoek naar Remco Campert worden in deze paragraaf vergeleken met resultaten uit het onderzoek van Op de Beek. Reden hiervoor is dat Op de Beek een deels gelijkwaardig onderzoek heeft uitgevoerd, waarbij ook de onderzoeksperiode voor een groot deel overeenkomt. Door een vergelijking te maken kunnen de resultaten van het onderzoek naar Campert versterkt worden, als deze overeenkomen met de resultaten van Op de Beek. Wanneer de resultaten van elkaar afwijken kunnen deze weer nieuwe conclusies tot gevolg hebben. Bij deze vergelijking dient rekening te worden gehouden met het feit dat het onderzochte corpus enigszins van elkaar afweek.

Uit het onderzochte corpus blijkt dat de recensies over Remco Campert van voor 1970 gemiddeld langer waren dan de recensies na deze periode. De recensies uit 1961 zijn met een gemiddelde van 1221,08 woorden langer dan die uit 1969, met gemiddeld 894,22 woorden. De lengte van de recensies daalde na 1969 nog meer, naar 748,47 woorden per recensie in 1984. In 2004 was het aantal woorden heel licht gestegen naar een gemiddelde van 782,38 woorden per recensie. In 2013 is de lengte van de recensies weer gedaald naar gemiddeld 503,5 woorden. Geconcludeerd kan worden dat het aantal woorden per recensie vrijwel de gehele onderzoeksperiode afneemt. Deze daling is opmerkelijk omdat het aantal pagina's dat in deze periode aan literatuur werd besteed in de dagbladen wel toenam. Deze ruimte werd waarschijnlijk besteed aan andere vormen van literaire besprekingen, zoals het interview.

Wanneer het aantal woorden in de recensies over Campert vergeleken wordt met de lengte van de recensies die Op de Beek in haar onderzoek aantreft blijkt dat deze bevindingen van elkaar afwijken. Op de Beek concludeert dat de recensies in 1955 gemiddeld het kortst waren en in 1985 gemiddeld het langst.¹²⁶ Daarna loopt de lengte van de recensies langzaam terug. Dit komt niet overeen met de resultaten uit het onderzoek naar Remco Campert, zoals blijkt uit de onderstaande grafiek. Wel wordt duidelijk dat het aantal woorden per recensie bij beide onderzoeken eindigt in een dalende lijn.

---

¹²⁶ Op de Beek (2013): 241.

Grafiek 1: Gemiddeld aantal woorden van recensies over Campert in vergelijking met het aantal woorden in de recensies uit het onderzoek van Op de Beek.

Een opmerkelijk verschil tussen het onderzoek van Op de Beek en het onderzoek naar Campert is de evenredigheid van het aantal evaluatieve uitspraken en het aantal woorden per recensie. In het onderzoek naar Campert neemt het aantal evaluatieve uitspraken in de recensies over Campert net als het aantal woorden per peiljaar af. Hier geldt dus hoe korter de recensie, hoe minder evaluatieve uitspraken, wat een logisch verband lijkt te zijn. Op de Beek concludeert echter dat er in de korte recensies meer evaluatieve uitspraken worden gedaan dan in de lange recensies. Een duidelijke verklaring voor dit fenomeen heb ik niet kunnen achterhalen.

Wanneer de resultaten van de geanalyseerde aspecten vergeleken worden, blijkt dat zowel in het onderzoek naar Campert als in het onderzoek van Op de Beek het aspect 'stijl/toon' veel genoemd wordt. Op de Beek concludeert niet alleen dat het een van de meest voorkomende typen evaluaties is, maar dat dit aspect tevens in alle onderzochte peiljaren ongeveer evenveel aandacht krijgt, namelijk 20,6 – 24,4%.¹²⁷ Ook in het onderzoek naar Campert is dit aspect in elk peiljaar ongeveer evenveel genoemd. Hierdoor blijkt 'stijl/toon' dus een constante factor te zijn binnen de evaluaties zowel in het onderzoek van Op de Beek als in het onderzoek over Campert. Het aspect 'stijl/toon' wordt gedurende de onderzoeksperiode veel gebruikt als onderwerp van beoordeling.

¹²⁷ Op de Beek (2013): 185.

In het onderzoek van Op de Beek was ‘auteur/intentie’ ook een veel beoordeeld aspect (14,4 – 22,8%). Met name in de eerste peiljaren was de auteur vaak onderwerp van beoordeling. In het onderzoek naar Campert komt dit aspect niet in zulke grote getalen voor. De reden waarom bij Op de Beek het aspect ‘auteur/intentie’ hoger staat, kan verklaard worden door het feit dat de peiljaren van beide onderzoeken niet helemaal overeenkomen. Het zou kunnen zijn dat in de eerdere jaren (die in het onderzoek naar Campert minder voorkomen) het aspect ‘auteur/intentie’ belangrijker was om te beoordelen.

Een belangrijke conclusie uit het onderzoek van Op de Beek is dat er wat betreft de compositorische aspecten een verband bestaat met het literaire tijdschrift *Merlyn*. Uit haar onderzoek blijkt dat het aantal uitspraken over de ‘structuur’ vanaf 1985 aanzienlijk hoger is dan in de jaren daarvoor. Uit de resultaten van het onderzoek naar Campert blijkt echter dat er geen grote stijging te zien is in het aantal uitspraken over de ‘structuur’. Hier kan dus niet gezegd worden dat er enige invloed van *Merlyn* zichtbaar is.

In het onderzoek van Op de Beek komt, net als bij het onderzoek naar Campert, de eigenschap ‘goed/overig’ het meest voor. Dit lijkt samen met alle morele eigenschappen de enige duidelijk overeenkomst in frequentie te zijn tussen de uitkomsten van het onderzoek van Op de Beek en dit onderzoek. Morele eigenschappen worden in de recensies van beide onderzoeken nauwelijks genoemd als onderdeel van evaluatie.

De overige resultaten van frequentie waarin de aspecten en de eigenschappen voorkomen verschillen van de resultaten van Op de Beek. Dit kan verklaard worden door het feit dat het in dit onderzoek gaat om recensies over een auteur en bij Op de Beek over alle recensies van een bepaald peiljaar, dus over meerdere auteurs. Wanneer een eigenschap vaak toegekend wordt aan het aspect ‘auteur/intentie’ zal dit, wanneer het om een individu gaat, relatief meer voorkomen dan wanneer er meerdere auteurs beoordeeld worden. In het onderzoek naar Campert komt bijvoorbeeld de eigenschap ‘humor’ zeer vaak voor, in alle peiljaren. Dat is toe te schrijven aan de schrijfstijl en de thema’s van Campert, die vaak als humoristisch beoordeeld worden. Wanneer er oordelen over meerdere auteurs onderzocht worden, zal deze eigenschap relatief minder vaak voorkomen, omdat niet alle auteurs deze eigenschap in dezelfde mate of zelfs in zijn geheel niet krijgen toebedeeld.

Kortom, de resultaten van het onderzoek naar de literaire kritiek zijn sterk afhankelijk van het onderzoekscorpus dat wordt onderzocht.

7.4 Discussie en vervolgonderzoek

In deze paragraaf komen een aantal discussiepunten met betrekking tot dit onderzoek aan de orde. Ook worden hierbij voorbeelden gegeven voor eventueel vervolgonderzoek.

Voor dit onderzoek zijn in totaal 79 recensies uit dag- en weekbladen geanalyseerd over vijf boeken. Ondanks nauwkeurig zoeken op websites als *LexisNexis*, *LiteRom* en *Delpher* en in het archief van het Letterkundig Museum is dit aantal zeer waarschijnlijk niet volledig. Deze constatering wordt versterkt na vergelijking met het aantal recensies dat Joosten vond voor zijn onderzoek naar de receptie van het boek *De verwondering* (1962) van Hugo Claus. Dit waren er namelijk meer dan tachtig over een boek.¹²⁸ Wel moet opgemerkt worden dat bij dat onderzoek ook Vlaamse recensies betrokken werden. Geconcludeerd kan worden dat het aantal recensies dat voor het onderzoek naar Campert is gevonden mogelijk niet volledig is, maar het is waarschijnlijk representatief genoeg om tot een gegronde conclusie van dit onderzoek te kunnen komen.

Het aantal recensies in dag- en weekbladen over het werk van Remco Campert zou gezien de ontwikkeling in het medialandschap in hoeveelheid moeten dalen. Er is in het aantal recensies over Campert echter geen daling of stijging zichtbaar, maar een golfbeweging. Met twee pieken bij de boeken *Hoe ik mijn verjaardag vierde* (1969) en *Een liefde in Parijs* (2004). Dit beeld zou wellicht anders zijn geweest wanneer er bij dit onderzoek ook internetrecensies of recensies in publiekstijdschriften of glossy's zouden zijn betrokken. Dan zou het aantal recensies mogelijk stijgen naarmate de jaren vorderen. Door de komst van internet is er meer ruimte beschikbaar gekomen voor recensies en ook populaire tijdschriften zijn recensies over boeken gaan publiceren.¹²⁹ In een volgend onderzoek zou expliciet naar dit soort recensies gekeken kunnen worden om te analyseren of de frequentie van bepaalde evaluatieve uitspraken overeenkomen met de resultaten uit dit onderzoek of dat deze een heel ander beeld laten zien.

Voor dit onderzoek is maar een klein aantal boeken genomen, meer was gezien de omvang van deze scriptie niet mogelijk. Om nauwkeuriger uitspraak te kunnen doen over de evaluatieve uitspraken in de recensies over Campert, zouden ook nog andere boeken aan

---

¹²⁸ Joosten (2014): 74.

¹²⁹ Verdaasdonk (2003): 96.

deze analyse kunnen worden onderworpen. Ook zouden bijvoorbeeld recensies van een andere auteur die in dezelfde periode actief was, onderzocht kunnen worden.

In dit onderzoek is geen gebruik gemaakt van het kader waarin de uitspraken geplaatst kunnen worden. Een kader wordt door Linders en Op de Beek aan een uitspraak toegekend wanneer er geen sprake is van een absoluut oordeel, maar van een relatief oordeel dat alleen van toepassing is in een specifieke context. Bijvoorbeeld wanneer een oordeel over een boek wordt gegeven in relatie tot een ander boek (dit boek is beter dan dat boek). In een volgend onderzoek zou onderzocht kunnen worden of het kader waarin de uitspraken van recensenten worden gedaan in de loop van de jaren verandert.

Literatuur

- Beek, E.A. op de.** (2013) *Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek 1955-2005*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Beekman, K.** (2004) 'Literatuurkritiek in de wetenschap', in: T. van Deel e.a. (red) *Kijk op kritiek. Essays voor Kees Fens*. Amsterdam: Querido: 198-208.
- Boonstra, H.T.** (1979) 'Van waardeoordeel tot literatuuropvatting', in: *De gids*, 142: 243-253.
- Bork, G.J. van.** (2002) 'Schrijvers en dichters' (DBNL Biografieënproject I). http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0177.php (26-10-2016)
- Dijk, N. van.** (2006) 'Tussen professionalisering en verzuiling. Kunstkritiek in de Nederlandse dagbladpers tijdens het interbellum.' In: G.J. Dorleijn en K. van Rees (red), *De productie van literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Dijk, N. van en S. Janssen.** (2002) 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965', in: J. Bardoel et al. (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press: 208-235.
- Janssen, S.** (2006) 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990', in: G.J. Dorleijn en K. van Rees (red), *De productie van literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Joosten, J.** (2008) 'Kritiek op een keerpunt: Recenseren in tijden van internet en weblog', in: dez., *Misbaar. Hoe literatuur literatuur wordt*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt: 171-184.
- Joosten, J.** (2012) *Staande receptie*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Joosten, J.** (2014) 'Literaire kritiek', in: M. Sanders en T. Sintobin, *Lezen in verwondering*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt: 71-87.
- Kruif, J. de.** (2006) "'Kijk, er zijn veel te veel boeken". De selectiecriteria van de negentiende-eeuwse boekkritiek in tijdschriften', in: G.J. Dorleijn en K. van Rees (red), *De productie van literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Leeflang, P.S.H.** (2003) *Marketing*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Linders, Y.F.M.** (2014) *Met waardering gelezen. Een nieuw analyse-instrument en een kwantitatieve analyse van evaluaties in Nederlandse literaire dagbladkritiek 1955-2005*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Linders, Y.F.M. en E.A. op de Beek.** (2009) 'Evaluatiedomeinen in de Nederlandse literatuurkritiek', in: W. Spooren, M. Onrust, J. Sanders e.a. (ed), *Studies in taalbeheersing*. Assen: Van Gorcum: 247-258.

Mooij, J.J.A. (1973) 'Problemen rondom literaire waardeoordelen', in: *De Gids*, 136: 461-473.

Praamstra, O. (1984) 'De analyse van kritieken', in: *Voortgang*, 5: 241-264.

Verdaasdonk, H. (2003) 'De verborgen willekeur van de recensent. Veranderingen in de literatuurkritiek leiden tot een onoplosbaar dilemma', in: *Boekman cahier*, 57: 95-98.

Zuiderent, A. (2011) "Luister goed naar wat ik verzwijg", of: waarom de poëzie van Remco Campert meer aandacht verdient', in: *Jan Campert-stichting Jaarboek*. Den Haag: Jan Campert-stichting.

Bijlage 1. Voorbeeldrecensie

Deel, T. van. (1984) 'Camperts droefgeestige cartoons'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Trouw*, 22 maart 1984.

"Remco Campert schreef niet lang geleden 'een zedenschets uit de jaren tachtig', 'de Harm en Miepje Kurk Story', een bijzonder amusant verhaal waarin op een karikaturale manier veel aan de orde komt van wat we als eigentijds beschouwen.

Hoofdstuk één begint al met de onwaardelijke zinnen: "'Goed, als het dan zo is, dan lijkt het me het beste dat je maar weg gaat,'" zei ik tegen de vrouw met wie ik samenwoonde. Maar omdat het haar huis was - dat was me in mijn verontwaardiging even ontschoten - ging ik weg.' Het boekje is geestig op de manier van een schets, een reeks cartoons, een ironisch feuilleton. Als de eigen tijd over zelfironie zou kunnen beschikken, dan zou die er zo uit zien, als een verhaal van Campert, luchtig, met een neiging tot slapstick, en nogal droefgeestig ook.

Er zijn weinig auteurs die zo'n vorm en zo'n toon aankunnen. Kees van Kooten is in onze literatuur de enige die in dit opzicht enigszins met Campert is te vergelijken. Natuurlijk zijn er wel meer schrijvers die hun hand niet omdraaien voor een snuffje scheiding, een vleugje vrouwenbeweging, een wolkje ontrouw. Handige verwerker van dit soort dingen is Dimitri Frenkel Frank, van wie juist weer een roman verscheen, 'Hamlet's Whisky', met op de cover 'Een beroemd acteur raakt klem tussen kunst en kitsch, lust en liefde'. Frenkel Frank behandelt het eigentijdse weliswaar op een ironische manier, maar toch ook zichtbaar commercieel. Het is dan ook niet verbazend dat zijn boeken door de literaire kritiek genegeerd worden; ze behoren tot de, wat intelligenter, pulp.

Campert heeft een heel fijnzinnige en taalgevoelige verhouding tot de eigen tijd. Dat blijkt goed uit zijn nieuwste boek, 'Wie doet de Koningin', waaruit zijn talent als verbale cartoonist zelfs nog breder blijkt dan uit 'De Harm en Miepje Kurk story'. De personages uit deze verzameling Haagse Post-stukjes hebben sprekende namen gekregen, zoals Driftig Baasje, Kreet Vreugde, Schreeuw Wanhoop, Domoor, Bediende, Letter. Af en toe komen ze op en spelen ze de rol die Campert hen heeft toebedeeld. Letter is degene 'die het altijd zo druk heeft met het concipiëren van zijn oeuvre, dat hij aan het schrijven ervan niet toekomt'. Deze karakterisering komt voortdurend terug aan het begin van de tekstjes over Letter, zodat we geneigd zijn in de trant van de Hallemannetjes, te lezen: 'Letter d. h. a. z d.h.m.h.c.v. z. o., d.h.a.h.s.e n.t.' Alle figuren zijn karikaturen, toegegeven, maar ze zijn kennelijk toch doorleefd, want we gaan ze kennen en voelen mee met wat hen overkomt. Domoor, bijvoorbeeld is een treurig geval, iedereen rent het café uit als hij binnenkomt, niemand wil met hem praten, hij is zo saai en dom. Chipolata Pudding, de vriendin van Praatgraag, is een kletskaus met sterallures. De zanger Aardappel, die met Praatgraag is getrouwd, komt bijna nooit meer thuis, want hij heeft een verhouding met het aankomend zangeresje Dolly Tekkel. Zaf en Ponk zijn punkers, die overhoopligen met hun ouders.

Met feilloze ironie voert Campert al deze figuren, de meeste herhaaldelijk, op in een mozaïek van stukjes. De schrijver Letter blijft maar concipiëren, Bediende wil maar hogerop, en de meest aangrijpende van allemaal, Somberman blijft maar werkloos. Het komt met niemand goed.

Treurig, maar leuk. Het is door Camperts bondige stijl en zijn alles doordringende humor dat deze schetsjes nooit vervelen of clichématig worden. De clichés die Campert

gebruikt zijn onderhevig aan een taalgebruik waardoor ze onschadelijk worden gemaakt. Een goed voorbeeld van de kracht van Camperts taal levert het kleine fragment 'Vakantie': 'Hier loopt een mier, die haast heeft, over Kreet Vreugdes buik. Daar beklimt een andere mier zijn grote teen. Een vlieg landt op zijn wang en stijgt meteen weer op. Een bij ruikt aan zijn zoete vinger. Krekels kirren. Ginds wentelwiek een libelle. Vlinders bewegen nerveus. Zwaluwen maken zomers.'

De meeste beginzinnen zijn juweeltjes. 'Knorp droomt dat er een reusachtige kwal voor zijn bed ligt. Hoe komt hij het bed uit zonder het weke gevaarte aan te raken? Snel vindt hij de oplossing: hij wordt wakker.' 'In de tram valt het Somberman plotseling op dat bijna iedereen haar heeft.' 'Domoor is altijd maar alleen.' Af en toe krijgen de korte episodes absurde trekken. De taalspelletjes overwoekeren dan het werkelijkheidsgehalte, zoals in het sprookje 'Er is eens een mooie jonge bierkan die verliefd is op jute zak, maar die door haar ouders, molenwiek en pispot, beloofd is aan rijlaars. En tot die tijd mag niemand uit haar drinken.'

Het boek eindigt met Domoor die tegen zichzelf zegt: "Weet je wat, ik ga op reis (...) dan heb ik iets te vertellen als ik terugkom." Hij is het afsluitende personage. Aan hem zijn veel anderen voorafgegaan, de een is wat vaker opgetreden dan de ander, sommigen zijn maar zelden aan de beurt gekomen. Letter raakt wat op de achtergrond in vergelijking met Chipolata Pudding en Praatgraag; plotseling maken we tegen het eind nog kennis met drs. Homberding, oprichter van de Kleine Partij, met Dulleman en dr. Stuka. De opeenvolging van de tekstjes is, voor zover ik zie, nauwelijks dwingend. Ieder cartoon is zelfstandig leesbaar. Campert heeft de rollen wat verspreid aangeboden, zodat er bij iemand die het boek van begin tot eind leest, op gezette tijden het aangename gevoel optreedt van herkenning, en verlangen naar Somberman, of Letter, of Domoor.

Maar hun levens zijn niet in ontwikkeling, en wat Campert aan nieuws vertelt, is steeds weer, op een beetje andere manier, het oude liedje. Domoor is alleen in 'een huisje in een streek vol heuvels en dalen en bossen en struiken' en 's nachts droomt hij dat hij een café binnenkomt en dat men hem van alle kanten aanroept met de vraag: "'Hé Domoor. waar was je? We hebben je gemist. Zonder jou is het maar leeg hier. Wat heb je allemaal meegemaakt? Vertel op.'" En dan vertelt hij alles in geuren en kleuren 'over het prachtige natuurgebied dat hij heeft ontdekt en dat daar bendes paddestoelen groeien en dat het er barst van wild en gevogelte en hoe een waanzinnige storm woudreuzen ontwortelde en hoe hij op radiostations was gestuit die hij nog niet eerder had gehoord en hoe ze wonderlijke talen spraken...' Een zeer droefgeestig boek."

Bijlage 2. Bibliografie van dag- en weekbladen.

(In chronologische volgorde)

Het leven is vurrukkulluk:

1. Onbekend. (1961) 'Verrukkulluk: Remco Camperts romandebuut: een dagje uit in een milieu'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Haagse Post*, 2 december 1961.
2. Nord, Max. (1961) 'Nieuw stijlprocédé in onze literatuur'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Parool*, 2 december 1961.
3. Straten, Hans van. (1961) 'Veel gugiegul in roman van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Vrije Volk*, 16 december 1961.
4. Spierdijk, Jan. (1961) 'Verrassend'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Telegraaf*, 16 december 1961.
5. Fens, Kees. (1961) 'Het leven is vurrukkulluk'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Maasbode*, 23 december 1961.
6. Boltendal, R. (1962) 'De korte (of wat langere) baan'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Friese Koerier*, 6 januari 1962.
7. Onbekend. (1962) 'Malle momenten, sentiment daartussen'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 13 januari 1962.
8. Kelk, C.J. (1962) 'Campert de vader, de zoon'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Groene Amsterdammer*, 3 februari 1962.
9. Onbekend. (1962) 'Remco Campert en Hugo Raes debuten als romanciers'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Haagsch Dagblad*, 3 februari 1962.
10. Warren, Hans. (1962) 'Letterkundige kroniek'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Provinciaalse Zeeuwse Courant*, 24 februari 1962.
11. Smit, Gabor. (1962) 'Breekwater is niet vurrukkulluk'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 24 april 1962.
12. Bergh, H. van den. (1962) 'Autobiografische romans'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Hollandsch Weekblad*, 3 mei 1962.
13. Wadman, Anne. (1962) 'Simon en Remco feesten verder: twee bed-weterige relazen'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1961) *Het leven is vurrukkulluk*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Leeuwarder Courant*, 26 mei 1962.

Hoe ik mijn verjaardag vierde:

1. Buddingh, Cees. (1969) 'Nieuwe Campert zeer sterk: hoe ik mijn verjaardag vierde'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Dagblad*, 30 augustus 1969.

2. Phaff, Johan. (1969) 'De clown op het trappetje van zijn woonwagen'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Vrij Nederland*, 30 augustus 1969.
3. Kunstredactie. (1969) 'Nieuwe verhalenbundel Campert en de verlegenheid'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Handelsblad*, 1 september 1969.
4. Poll, K.L. (1969) 'De beheerste charme van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Handelsblad*, 10 september 1969.
5. Fens, Kees. (1969) 'Melancholie van het slordige leven: Acht verhalen van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 13 september 1969.
6. Vreede, Mischa de. (1969) 'Nieuwe verhalen van Remco Campert niet vrolijk maar fijn om te lezen'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Parool*, 13 september 1969.
7. Eggink, Clara. (1969) 'Rouke G. Broersma en Remco Campert: Korte verhalen uit de lopende band'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Leidsch Dagblad*, 19 september 1969.
8. Leupen, Herbert. (1969) 'Daho zonder tulband'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Telegraaf*, 20 september 1969.
9. Joppe, Jaap. (1969) 'Nieuwe perspectieven voor schrijverschap van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 september 1969.
10. Bos, Ben. (1969) 'Remco Campert schrijft met kleine lettertjes'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Nieuwe Linie*, 20 september 1969.
11. Zijthoff, Reg ten. (1969) 'Remco Campert vierde een trieste verjaardag: nieuwe verhalen met spot, angst en zelfmedelijden'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Utrechts Nieuwsblad*, 23 september 1969.
12. Kossmann, Alfred. (1969) 'Hoe Remco Campert zijn verjaardag niet vierde'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Vrije Volk*, 27 september 1969.
13. Jonkers, Han. (1969) 'Melancholieke verjaardag van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Eindhovens Dagblad*, 4 oktober 1969.
14. Luxemburg, Anneke van. (1969) 'Remco Campert een schrijvend cabaretier: Amusant leesboek vol "zacht gemekker"'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Haarlems Dagblad*, 4 oktober 1969.
15. Onbekend. (1969) 'Twee gewone boeken en een lang blauw'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Waarheid*, 11 oktober 1969.
16. Keijsers, Piet. (1969) 'Zacht gemekker op de achtergrond: Acht verhalen van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Brabants Nieuwsblad*, 11 oktober 1969.

- 17.** Panhuijsen, Jos. (1969) 'Hoe ik mijn verjaardag vierde: meer somber dan luchthartig: melancholie en zelfbesef'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Binnenhof*, 15 november 1969.
- 18.** Wispelaere, Paul de. (1970) 'Melancholie voor de zondagmiddag'. [Bespreking van: Campert, Remco. (1969) *Hoe ik mijn verjaardag vierde*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Vaderland*, 21 maart 1970.

Wie doet de koningin:

- 1.** Deel, T. van. (1984) 'Camperts droefgeestige cartoons'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Trouw*, 22 maart 1984.
- 2.** Verbogt, Thomas. (1984) 'Remco Campert en zijn tijdgeest'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Twentsche Courant Tubantia*, 31 maart 1984.
- 3.** Nuis, Aad. (1984) 'Somberman, Ponk, Zaf, Homberding'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 6 april 1984.
- 4.** Onbekend. (1984) 'Dreunen van Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Dagblad*, 7 april 1984.
- 5.** Goedegebuure, Jaap. (1984) 'Geknetter en melancholie'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Haagse Post*, 7 april 1984.
- 6.** Lagerwaard, Henk. (1984) 'Domoor en de anderen: Korte stukken van Remco Campert' [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *NRC Handelsblad*, 13 april 1984.
- 7.** Kuipers, Willem. (1984) 'Een typologie van tobbers'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 20 april 1984.
- 8.** Onbekend. (1984) 'De stijl van Campert en Mulisch' stijlleloosheid'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Telegraaf*, 20 april 1984.
- 9.** Junge, Chris. (1984) 'Campert spot ludiek met wereld anno nu'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Parool*, 5 mei 1984.
- 10.** Onbekend. (1984) 'Namen'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Binnenhof*, 18 mei 1984.
- 11.** Jongstra, Atte. (1984) 'Ideale verhaaltjes van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Gooi- en Eemlander*, 30 mei 1984.
- 12.** Zwier, Gerrit Jan. (1984) 'Vanuit de luwte van het leven'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Leeuwarder Courant*, 1 juni 1984.
- 13.** Boer, Peter de. (1984) 'De hobby van Somberman Campert, van Doorn en de hedendaagse zedenschets'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Vrij Nederland*, 23 juni 1984.
- 14.** Eeden, Ed van. (1984) 'Campert doseert perfect'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Utrechts Nieuwsblad*, 6 juli 1984.
- 15.** Verreck, Marcel. (1984) 'Wie doet de koningin?'. [Bespreking van: Campert, Remco (1984) *Wie doet de koningin*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *HN Magazine*, 21 juli 1984.

Een liefde in Parijs:

1. Steinz, Pieter. (2004) 'Eens had hij de tijd aan een touwtje'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *NRC Handelsblad*, 30 januari 2004.
2. Serdijn, Daniëlle. (2004) 'De nieuwe Campert is geslaagd'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Parool*, 30 januari 2004.
3. Deel, T. van. (2004) 'Toen hij gelukkig was, wist hij het nog niet'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Trouw*, 31 januari 2004.
4. Vogel, Wim. (2004) 'De laffe kunst van het vergeten'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Haarlems Dagblad*, 31 januari 2004.
5. Vlerken, Peter van. (2004) 'Nieuwe roman van Remco Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Eindhovens Dagblad*, 2 februari 2004.
6. Bakker, Jan-Hendrik. (2004) 'Remco Campert boort een laagje dieper'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Provinciaalse Zeeuwse Courant*, 5 februari 2004.
7. Eykhout, Koen. (2004) 'Taal als surrogaatfamilie in nieuwe Campert'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Limburger*, 5 februari 2004.
8. Verburg, Eline. (2004) 'Te veel een bange Hollandse burger geweest'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Spits*, 6 februari 2004.
9. Truijens, Aleid. (2004) 'Het schrijven als redding'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 6 februari 2004.
10. Pam, Max. (2004) 'Jammer van dat plot'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *HP/De Tijd*, 6 februari 2004.
11. Hoogervorst, Ingrid. (2004) 'Campert knipoogt naar de lichtstad'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Telegraaf*, 6 februari 2004.
12. Schenke, Menno. (2004) 'Nuchter beeld van romantische jeugdijaren'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Dagblad*, 6 februari 2004.
13. Ruiten, Joep van. (2004) 'De kunst van het vergeten'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Dagblad van het Noorden*, 6 februari 2004.
14. Hakkert, Theo. (2004) 'De pijnlijke tragiek van alle dagen feest'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Twentsche Courant Tubantia*, 7 februari 2004.
15. Vullings, Jeroen. (2004) 'Cherchez le père'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Vrij Nederland*, 7 februari 2004.
16. Pruis, Marja. (2004) 'En de schrijver telt zijn kloten'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Groene Amsterdammer*, 7 februari 2004.
17. Bergh, Thomas van den. (2004) 'Vergeten als vlucht'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Elsevier*, 7 februari 2004.

18. *Utrechts Nieuwsblad*, 7-2-2004

19. Boer, Nico de. (2004) 'Vroeger was de dichter wild en onbesuisd'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Noordhollandsch Dagblad*, 12 februari 2004.

20. Schut, Lies. (2004) 'Ik lijd niet aan nostalgie'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Telegraaf*, 20 februari 2004.

21. Speet, Fleur. (2004) 'Bruisend Parijs is een verloren verleden'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Financieele Dagblad*, 28 februari 2004.

22. Vries, Douwe de. (2004) 'Over de kunst van het vergeten'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Friesch Dagblad*, 7 april 2004.

23. Reus, Tjerk de. (2004) 'Een liefde in Parijs'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Reformatorisch Dagblad*, 5 mei 2004.

24. Lugt, Frans de. (2005) 'Als er een stad is die schrijvers en dichters door de jaren heen altijd heeft geïnspireerd...'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2004) *Een liefde in Parijs*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Twentsche Courant Tubantia*, 25 augustus 2005.

Hôtel du Nord:

1. Peters, Arjan. (2013) 'Uitzien naar Camperts leegte'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 14 september 2013.

2. Fortuin, Arjen en Kester Freriks. (2013) 'Een thema ontdek ik pas als een boek af is'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *NRC Handelsblad*, 20 september 2013.

3. Freriks, Kester. (2013) 'Een intrigerende mengeling van suspense en poëzie'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *NRC Handelsblad*, 20 september 2013.

4. Groothuizen, Ralf. (2013) 'Vaste gast in het hotel'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Algemeen Dagblad*, 21 september 2013.

5. Onbekend. (2013) 'Nieuwe boeken'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Trouw*, 21 september 2013.

6. Serdijn, Daniëlle. (2013) 'Hôtel du Nord'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Volkskrant*, 21 september 2013.

7. Goedegebuure, Jaap. (2013) 'Camperts melancholische midlifecrisis loopt vast in ironie'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Het Financieele Dagblad*, 21 september 2013.

8. Jong, Sonja de. (2013) 'Campert lezen blijft een feestje'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Noordhollands Dagblad*, 24 september 2013.

9. Spits, Jerker. (2013) 'Een reiziger stapt uit de trein'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Nederlands Dagblad*, 1 oktober 2013.

10. Schutte, Xandra. (2013) 'Monterheid tegen beter weten in'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *De Groene Amsterdammer*, 3 oktober 2013.

- 11.** Vullings, Jeroen. (2013) 'Aangeraakt door poëzie'. [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Vrij Nederland*, 5 oktober 2013.
- 12.** Eykhout, Koen. (2013) 'Boeken markt' [Bespreking van: Campert, Remco. (2013) *Hôtel du Nord*. Amsterdam: De Bezige Bij], in: *Dagblad de Limburger*, 15 oktober 2013.